

MUINSUSKAITSE

VESILENNUKITE ANGAARID / VILSANDI MEREPEÄSTEJAAM
TTÜ MOSAIHKANNOO / LAHEMAA MAASTIK / NARVA KREENHOLM / LAEVAVRAKID
20. SAJ VÄÄRTUSLIK ARHITEKTUUR / PIIRKONNASELTSID

Toimetajad: MARI LOIT, KAIS MATTEUS

Keeletoimetaja: EPP VÄLI

Kujundaja: TUULI AULE

Väljaandjad: MUINSUSKAITSEAMET,

TALLINNA KULTUURIVÄÄRTUSTE AMET,

EESTI KUNSTIAKADEEMIA MUINSUSKAITSE

JA RESTAUREERIMISE OSAKOND

Toetasid: EESTI KULTUURKAPITAL,

HASARTMÄNGUMAKSU NÕUKOGU

Kolleegium: BORIS DUBOVİK, LILIAN HANSAR,

HILKKA HIIOP, MART KESKKÜLA,

JUHAN KILUMETS, MARI LOIT, KAIS MATTEUS,

ILME MÄESALU, ANNELI RANDLA, TÕNU SEPP,

OLEV SUUDER, KALEV UUSTALU, LEELE VÄLJA

Esikaanel Meremuuseumi ekspositsioon

vesilennukite angaarides. Foto Andres Teiss,

Meremuuseumi fotokogu

Vesilennukite angaariid. Foto Martin Siplane3

Tartu jaamahoone laedekoor. Foto Mari Loit8

Detail Enn Põldroosi mosaiikpannoost „Noorus“.

Foto Martin Siplane41

Tapeedimuster Keila pastoraadist.

Foto Nele Rohtla59

Kreenholmi Georgi vabriku hoone.

Foto Madis Tuuder67

13. saj kaupmehekast Tallinna lahe põhjas.

Foto Kaido Peremees75

Väike-Maarja kiriku tornikiivri konstruktsioon.

Foto Peeter Säre83

Kehra tehase lammutatava klubihoone

sambakapiteelid. Foto Sergei Dõmša93

Kaasani Kremli torn. Foto Kais Matteus 113

Kukevere mõisa peahoone sisevaade 1964. a.

Foto Veljo Ranniku119

Tagumisel sisekaanel vanad puutööriistad.

Fotod Tõnu Parmakson

Autoriõigused: MUINSUSKAITSEAMET,

TALLINNA KULTUURIVÄÄRTUSTE AMET,

EESTI KUNSTIAKADEEMIA MUINSUSKAITSE

JA RESTAUREERIMISE OSAKOND, 2013

Trükkinud: TALLINNA RAAMATUTRÜKIKOJA OÜ

SISUKORD

Eessõna. Kalev Uustalu	2	Padise kloostrivaremetepargi digitaliseerimine ja ajalooliste ehituslike ladestuste kaardistamine. Liis Keskküla	71
AASTA SÜNDMUS		Sild on kontekstist lähtuv nähtus. Villem Tomiste	73
Vesilennukite angaaride ajalugu. Artur Ümar	4	ARHEOLOOGIA	
Vesilennukite angaaride raudbetoonkonstruktsioonide restaureerimisest. Karl Õiger	7	Laevavrakid: digitaliseerimine ja avatud ligipääs mereajaloo allikatele. Maili Roio	76
EHITISED JA RAJATISED		Suuremahuliste arheoloogiliste kaevamiste dokumenteerimine Tartu mnt 1 kinnistul Tallinnas. Ulla Kadakas, Kahrut Eller, Anneli Kalm	78
Uus nägu pähe! Korterelamute fassaadide restaureerimisest Tallinna ajalooliste eeslinnade ehitismälestiste näitel. Oliver Orro	10	Piiriülene koostööprojekt „Arheoloogia, võim ja ühiskond”. Ingmar Noorlaid	81
Mälu ja unustamise vahel: intervjuu Tartu Ülikooli Narva kolledži arhitektidega. Jarmo Kauge	15	Uderna asulakoha arheoloogilised kaevamised piiriülese koostööprojekti raames. Ingmar Noorlaid, Karin Vimberg	82
Kõue-Triigi mõisa restaureerimine. Kalli Holland	18	TEHNOLOOGIA	
Keskaegne maja Kõue-Triigi mõisa keldrites. Villu Kadakas	20	Kirikute tornikiivrite ankurdamisvajadusest. Ain Pihl ..	84
Vilsandi merepäästejaama päästmine. Tõnu Sepp, Emil Urbel	22	Kuressaare kindluse raveliinimüüride kindlustamine terastross võrguga – üks võimalus kivimüüride toestamiseks. Indrek Võeras	86
Tartu vaksal: õnneliku jaamahoone uus elu. Mart Siilivask, Aivar Roosaar	25	Jätkusuutlikud võimalused biokahjustustega puittarindite restaureerimiseks Ruhnu uue kiriku torni näitel. Kalle Pilt	88
Avaliku arvamuse toel tondilossist Karlova ehteks. Egle Tamm	27	Kuressaare kindluse suurtükid ja nende konserveerimine. Jüri Peets	91
Viljandi kultuurimaja uus kuub ja uus nimi. Raivo Mändmaa	29	PÄEVAKAJALIST	
Voltveti mõisa peahoone teel taassünnile. Nele Rent ...	31	Eesti 20. sajandi väärtusliku arhitektuuri kaardistamine ja analüüs 2007–2012. Leele Välja	94
Kose Püha Nikolause kiriku kunagise leerisaali restaureerimine. Nele Rohtla	32	Miljöölal paiknevate hoonete interjööriuuringud. Kas ja milleks? Karola Mursu	98
Tooma veski uued tuuled. Kersti Siim	34	Piirkonnaseltsid pärandi ja miljöo hoidjana Tallinna seltside näitel. Triin Talk	102
Puulaiu võrgukuur. Jaanus Rohusaar	35	Vabatahtlik muinsuskaitstes. Helle-Silvia Solnask	106
Kadrrioru pargi kanalid. Ain Järve, Kersti Lootus	36	Muinsuskaitse usaldusmehed. Tarvi Sits	108
Vabadussõja monumendi „Mälestusehis” taastamine. Tiina Linna	38	Muinsuskaitse järelevalve – kellele ja milleks? Tarvi Sits	109
KUNST		Mälestis ja europrojekt. Kuressaare kindluse restaureerimistöde kogemus. Tõnu Sepp	110
Enn Põldroosi mosaiikpannoo „Noorus” konserveerimine. Maria Lillepruun	42	MUJALT MAAILMAST	
Pilguheit konservatori töölaual ehk kuidas Maikrahv publiku silme all uued rõivad sai. Kristina Aas, Hilkka Hiiop	44	Eesti töö maailmapärandi komitees. Margit Siim	114
Kummardus Nikolai Kormašovile. Nikolai kiriku ikonostaas. Orest Kormašov	46	Maailmapärandi komitee istungi simulatsioon noortele Tatarstani Vabariigis. Kaarel Truu	116
Kaarma Peeter-Pauli kiriku vana altari konserveerimislugu. Pia Ehasalu	51	Kaitsealadest ja ehitatud keskkonna säilitamisest Euroopas. Sirli Naska	117
Kuressaare Püha Nikolai kiriku ikooni „Kaasani Jumalaema” restaureerimine. Malle-Reet Heidelberg ...	53	KROONIKA	
Kirikuinventar Eduard Drossi töökojast. Marju Raabe, Viljar Vissel	55	Mai Lumiste 80. sünniaastapäevale pühendatud konverents „Uurides kesk- ja uusaja kunsti ENSV-s” Niguliste muuseumis. Merike Kurisoo	120
UURINGUD JA LEIUD		Veljo Rannikut meenutades. Jaan Tamm	122
Keila pastoraadi ehk kirikumõisa peahoone viimistluskihtide uuringud. Nele Rohtla	60	Muinsuskaitseameti 2012. aasta parimad koostööpartnerid	123
Kadrina kiriku võidukaare inglite uuringud. Grete Nilp	62	Tallinna Kultuuriväärtuste Ameti restaureerimispreemiad	125
Roosaken Pöide kiriku kooriruumi seinal. Anneli Randla, Pille Vilgota	63	2012. aastal ilmunud trükised	126
Lahemaa maastik. Nele Nutt, Mart Hiob	64	Vanad puutööriistad. Tõnu Parmakson	128
PLANEERINGUD JA PROJEKTID			
Narva Kreenholmi minevik ja tulevik. Ülar Mark	68		

ME POLE ÜKSI

Muinsuskaitstes, nagu mujalgi, on üheks oluliseks edu tagajaks koostöö: nii muinsuskaitsete omavaheline kui ka partnerite, toetajate ja kõigi teiste valdkonnaga tegelejate vahel. Alljärgnevalt vaatame lähemalt, kes olid Eesti piires 2012. a Muinsuskaitseameti olulisemad koostööpartnerid. Esimesena tuleb nimetada mõistagi mälestiste omanikke. Võrreldes mälestiste arvuga, mida praegu on üle 27 000, on omanikke oluliselt rohkem. Kuidas nii? Ühelt poolt on meil omanikke, kellele kuuluvad kümned kinnis- või val-lasasjad; teisalt jällegi mälestisi, millel on kümneid omanikke (nt korterelamud). Kaheteistkümmel muinsuskaitsealal ning 12 500 mälestise kaitsevööndis on veel kümneid tuhandeid omanikke, kes suuremal või väiksemal määral on muinsuskaitsete koostööpartneriteks.

Kultuuripärand seob muinsuskaitsetega ka kohalike omavalitsusi. Muinsuskaitseaduse § 9-st võib jääda mulje, et see on pealesunnitud sõprus, kuna märgitud seadusesäte teeb kohalikele omavalitsustele kohuseks mitmete ülesannete täitmise alates valla- või linnavalitsuse maa-alal asuvate kinnismälestiste üle arve pidamisest kuni Muinsuskaitseameti ja kohaliku omavalitsuse volikogu vahelise halduslepingu kohaste muinsuskaitsealaste riiklike kohustuste täitmiseni. Rõõm on tõdeda, et sellise koostöövõimaluse valinute seas on Eesti suurimad linnad. 2012. aastal tegid halduslepingu alusel Muinsuskaitseametiga koostööd viis omavalitsust: Haapsalu, Narva, Pärnu, Tallinn ja Tartu.

Kultuuripärandiga tegelemine ulatub aga kaugelt üle ühe valitsusasutuse, s.t Muinsuskaitseameti haldusala. Mõistvas koostöös teiste Eesti valitsus- ja riigiasutustega saame selleteemalisi muresid märksa optimaalsemalt lahendada. Keskkonnaameti Keskkonna Inspeksiooni ja Muinsuskaitseameti tegevusväli on sisuliselt sama – see on keskkond. Terviksüsteem, mis sisaldab endas ühelt poolt looduse kujundatut ja teisalt inimkätega rajatut, vajab asjatundjate tähelepanu, hoolitsust ja selgitamist, et väärtuslik osa temast säiliks. Selles ei ole midagi erakordset, et looduskaitsealadel asuvad mälestised ja muinsuskaitsealadel ning mälestistel asuvad omakorda looduskaitseobjektid. Allveepärandi säilimise tagamisega oleks

Muinsuskaitseametil keeruline toime tulla ilma Veeteede- ning Politsei- ja Piirivalveametita. Kultuuriväärtuste sisse- ja väljaveoseaduse täitmine ning vallasmälestiste temaatika lahendamine on võimalik vaid tihedas koostöös Maksu- ja Tolliametiga.

Väga paljudes kultuuripärandit puudutavates tööloikes saavad muinsuskaitsetele olla toeks muuseumidki. Muinsuskaitseameti ja muuseumite koostöö olulisuse rõhutamiseks toimus 2012. a Eesti Muuseumite aastaauhindade raames juba teist korda auhinna "Aasta muinsuskaitse muuseumis" väljaandmine.

Koostöö kõrgkoolidega võimaldab läbi viia mitmeid uuringuid kultuuripärandi säilimise tagamiseks või säilimist ohustavate põhjuste kõrvaldamiseks parimate meetodite väljatöötamiseks, samuti asjatundlike spetsialistide ettevalmistamist ja täiendõppe korraldamist. Pikaajalise koostööpartneri Eesti Kunstiakadeemia juures tegutseb edukalt muinsuskaitse ja restaureerimise osakond, kus tasemeõppe kõrval on oluline ka arhitektuuri konserveerimise ja restaureerimise täiendkoolitus. 2012. a avas Tallinna Tehnikaülikooli Tartu Kolledž muinsuskaitse ja restaureerimisalase täiendõppevõimaluse inseneridele. Kuigi pea kõik Eesti kõrgkoolid on suuremal või vähemal määral Muinsuskaitseametiga koostöös, on veel rohkelt erinevaid võimalusi kultuuripärandiga seotud uurimistöödeks nii bakalaureuse-, magistri- kui doktoriõppe tasemel.

Vabatahtlike ja oma ala entusiastide panus võimaldab liigutada mägesid ja nii on see ka muinsuskaitstes. 2012. a detsembris 25. tegevusaastat tähistanud Eesti Muinsuskaitse Selts korraldab igal kevadel muinsuskaitsekuud, septembris Euroopa muinsuskaitsepäevi ja veel palju muudki. Vabatahtlike tegevuse üheks liiniks kultuuripärandi kaitsele on muinsuskaitse usaldusmeesteks olemine, mis on praegu veel lapsekingades, kuid loodetavasti võidab usaldusmehe staatus järgnevatel aastatel üha enam populaarsust ning juba olemasolevate koostööpartnerite kõrvale tekib tegus usaldusmeeste võrgustik. Muinsuskaitseamet kavatses selle koostöö nimel igatahes kõvasti pingutada.

Kalev Uustalu on Muinsuskaitseameti peadirektor.

AASTA SÜNDMUS

VESILENNUKITE ANGAARIDE AJALUGU

Pärast Tallinna hõivamist üritas Vene tsaar Peeter I rajada 1711. aastal siia suurt sõjasadamat. Alustati muuli ehitusega, mis pidi kaitsma Tallinna reidi põhjatuulte eest, kuid 1716. a puhkes äge torm, mis hävitas kõik eeltööd ja uputas kaks sõjalaeva, ning pärast seda keskendus Peeter Paldiskile (Rogervik). Peeter Suure alustatud ideest ning ettevalmistustest kujunes Tallinnast 20. saj alguses maailma suurima militaarstruktuuri peasõjasadam.

Tsaar Peeter I nime saanud Peeter Suure Merekindluse positsioonide võrgustikku hakkas 1907. a kavandama Nikolai II. See oli rannapatareide, miiniväljade ja laevastikuüksuste süsteem, mis pidi tegema võimatuks merelt lähtuva rünnaku Peterburile. Üheks selle hiigelsüsteemi osaks kujunes vesilennukite üksus.

1914. a esitas Mereväe Peastaabi ülem vesilennukite lennujaama projekti, kus oli märgitud vajadus ehitada seadeldis lennukite vettelaskmiseks ning angaariid nende hoiustamiseks, kuid 1914. a suvel puhkenud I maailmasõja tõttu lükkus programmi elluviimine edasi ning praktiliste sammudeni jõuti alles paar aastat hiljem. Planeeritud oli välja ehitada territoorium lennusaladama, angaariide-grupiga, mitu harilikku slippi ja mehaaniline slipp uute projekteeritud suurte vesilennukite jaoks. Lennusaladama pidi tulema välismuul, siseakvaatorium, kai, kasarmud, lennukooli õpperuumid, teenindus- ja abihooned, teed ning pöörderingid. Otsustati, et lennusaladamas hakkab baseeruma ka vesilennukite emalaev ja ühtlasi õppelaev Orlitsa, mille jaoks süvendati sadamas merepõhja.

1916. a märtsis kuulutas Läänemere tuletornide ehitaja, polkovnik ja insener-arhitekt Aleksander Ivanovitš Jaron välja arhitektuurikonkursi raudbetoonkuuride (just nii nimetati neid toona) kavandamiseks. Raudbetoonkuuride mõõdud pidid olema vähemalt 50 × 35 m, ühes grupis kolm kuuri, värava kõrgus 10 m ja laius 35 m. Ehitamisele pidi minema kaks angaariidegruppi. Üks pidi koosnema kahest kuurist, teine kolmest.

Konkursil osalemise kutsed saadeti kokku üheteistkümnele Vene ja välismaa firmale. Välja valiti neist seitse: Zelezobeton, Christiani & Nielsen AS, insenerid Trotskij ja Slutskij, Bodo Egestof, insener Maksejev, insener Runebergi büroo Vega ja Kürenius & Co. Kuna projekteerimise ajal selgus, et mahtusid on vaja suurendada, nõuti juba kolme angaariidegruppi projekteerimist, mis tingis eelarve ning projektide maksumuse ülevaatamise. Ilmselt just sellest tingituna valiti lõppvoorus võitjaks Christiani & Nielsen'i töö, kuna see osutus odavamaks ja hoone konfiguratsioonilt leidlikumaks, võrreldes peakonkurendi

ning esimese vooru võitja Zelesobetoni kahe projektiga.

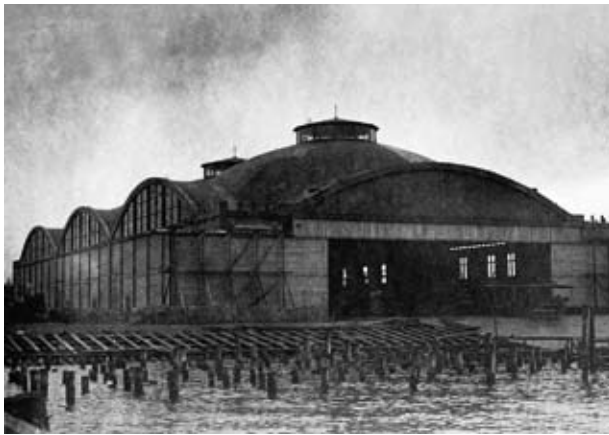
17. mail 1916. a otsustati eelnevalt planeeritule vaatamata ehitada kaks angaariide rühma, kummaski kolm angaari. Kohe selgus ehitaja, jälle Christiani & Nielsen'i firma. Taani päritolu projekteerijate eeliseks teiste ees oli seekord kõrvalasavas, erakapitalil põhinevas Noblessneri allveelaevatehases kureeritavad ehitus- ja projekteerimistööd, samuti sai seal lihtsa vaevaga kaasata tööjõudu ning materjale.

Christiani & Nielsen AS oli innovaatilisusele ning uute ehitustehnoloogiate katsetamisele orienteeritud ülemaailmse haardega inseneribüroo. Vesilennukite angaariide projekt töötati suure tõenäosusega välja firma peakorteris Kopenhaagenis. Seal paiknevat projekteerimisosakonda juhtis büroo toonane peainsener Herluf Forchhammer. Hoolimata tõigast, et angaariide täpne projekteerimislugu pole siiani selge, võib oletada, et mitmed angaariidega seotud tehnoloogilised lahendused mõtles Forchhammeri ja tema töögrupi kõrval välja insener Sven Schultz, kes töötas Tallinna angaariide ehitusel projekti juhina. Kolmanda insenerina on angaariide projekteerimisega seoses mainitud Knud Højgaardit.¹

Ehitustööd krundil hakkasid pihta intensiivselt 16. mail 1916. a. Samal ajal juhiti lennuväejaama territooriumile raudteeharu, planeeriti ala ning süvendati lahte. Kusjuures töödest võisid osa võtta vaid vene rahvusest töölisel. Tööd seiskusid angaariide ehitusel korduvalt, sõltuvalt rindejoone lähenemisest. Novembris 1916 hakati maha märgitud teise angaariidegrupi vaiu maasse rammima. 1917 kiirendati töid veelgi, aknad saabusid Rakverest, tsement Kundast, 240 m värvaketti Kroonlinnast, katusepapp Soomest.² Oktoobriks, mil ehitus sõjategevuse ja rinde lähenemise tõttu katkestati, oli hoone põhiosas valmis. Puudu olid veel vaid lükandväravad, lennukite veeskamise slipp ning viimistlemata angaariide põrand, mis pidi graniitplaatidena saabuma Soomest. Need tööd ning kõrvalhoonete ehitus viidi lõpule juba Eesti Vabariigi ajal 1920. aastate alguses.³

Angaariide kandvad konstruktsioonid on ehitatud monoliitsetest raudbetoonist. 109 x 36 m suuruse põhiplaaniga hoone katuse moodustavad kolm madalat segmentkuplit, mille kooriku paksuseks on 8–12 cm. Ehitise raskust kannavad ja jaotavad tugipostidele neli raudbetoonist kaart, mille vahele moodustuvad kuplid. Kaarte alumised otsad on betoneeritud sügavale maasse. Vesilennukite angaariid on tähelepanuväärsed just ehitustehnoloogiliste lahenduste poolest. Angaariide peamine väärtus seisneb monoliitsetes, ilma sisemiste tugikaarteta raudbetoonist kuplites. Toonaseid arvutus- ja ehitustehnoloogi-

(1)

(1) Vesilennukite angaariid pärast valmimist. Fotod Eesti Riigiarhiiv
(2) Lennukooli kadetid angaari katusel

(2)

giaid silmas pidades on tegemist harukordse ehitisega. See võib olla ehitusajaloo üks esimesi suuremõtmelisi raudbetoonist kuppelkooik-konstruktsioone.

Aastatel 1920–1940 paiknes Lennusadama vesilennukite angaarides Eesti Vabariigi õhuväe merelennu salk. Pärast 1930. a ümberkorraldusi lennuväes hakkas Lennusadamas paiknema ka õhukaitse staap ning pärast abihoonete rajamist ja ümberehitamist koliti sinna lennuväe õppejaoskond ning hakati koolitama Eesti lennuväe tulevase lendureid. Angaarides hoiti vesilennukeid ning hiljem suurtükke, sõidukeid ja auto-tankirügemendi tehnikat. 1921. a kevadest sügiseni toimus Lennusadama kaudu isegi reisiliiklus: soovijatel oli võimalik lennata Junkers F13 tüüpi postilennukiga Tallinna-Stockholmi liinil. Aastatel 1920–1940 väisas Lennusadamat ja vesilennukite angaare külalisi nii lähemalt kui ka kaugemalt. Lähinaabrite merelendurite viisakusvisiitidele lisaks külastas Lennusadamat nii mõnigi lennundusajaloo suurnimi, sealhulgas Umberto Maddalena, Charles Lindebergh ja Jean Batten.⁴

17. juunil 1940 kirjutasid Eesti sõjaväe ülemjuhataja ja Punaarmee esindajad alla protokollile, millega anti „vabatahtlikult” luba Nõukogude vägede paigutamiseks Eestisse. Lennusadam koos sisustuse, mööbli, elektrivalguse ja muuga anti Punalipulise Balti laevastiku kasutusse ning okupatsioonivõimude kätte jäi ala järgnenud 50 aastaks.

Nõukogude ajal paiknesid seal Balti Laevastiku Ehitusvalitsuse abilaevad, miini- ja torpedobaasi ning traalerite brigaadi vahendid. Alates 1950. aastate algusest ehitati Lennusadama slipil suuremõtmelisi raudbetoon detaile. Vesilennukite angaariid olid samal ajal aga kasutuses peamiselt laopinna, mille ehituslikule hooldamisele tähelepanu ei pööratud. Seetõttu hakkas nendel aastatel angaariid ehituskehand aeglaselt, kuid järjekindlalt lagunema ning suletud territooriumil paiknev objekt unustuse hõlma vajuma.

1992. a tunnistas Riigikogu endise NSVLi sõjaväe vara Eesti territooriumil riigi omaks. Tulevast situatsiooni ette nähes sõlmiti juba 1990. NSVLi sõjatehase nr 84 ja ühissettevõtte B&E vahel ostu-müügi-leping, millega müüdi Lennusadam nimetatud ettevõttele.

See oli tüüpiline Nõukogude-stiilis varade ümberkanti-mine. Sellest ebaseaduslikust tehingust (Vene seaduste kohaselt ei tohtinud Vene sõjavägi oma vara erafirmadele müüa) algas kinnistul segadus ning kümne aasta pikkune kohtuprotsess.

Pärast Balti Laevastiku Ehitusvalitsuse 1990. a sooritatud kavalat tehingut tegutsesid angaarides ühissettevõtte B&E, AS Verest, OÜ Arglin Patrion, Nautex jne, kuigi samas teati, et Lennusadam kuulub Eesti riigile. Kaitseministeeriumil, kes protseduuriliselt Vene sõjaväele kuuluvaid varasid üle võttis ning kelle haldusalas Lennusadam pidi olema, polnud aimugi, mida angaarides tehakse, samuti ei maksnud keegi renti. Samal ajal käis kohtuprotsess, mille lahendust polnud kaugeltki näha. Aastad läksid, kohtumehhanismid töötasid aeglasel režiimil, mis oli kasulik vaid territooriumi enda omaks pidavatele erinevatele firmadele. Kohapeal toimusid laiaulatuslikud ehitustööd, püüti isegi omaalgatuslikult sadamat laiendada. Linnavalitsuse ametnikud, kes ebaseaduslikust tegevusest küll teadsid, ei saanud midagi lahendamata protsessi tõttu ette võtta – neid ei lastud isegi Lennusadama territooriumile sisse.

Omandisaaga lõppes 2000. aastal tragikoomiliselt president Lennart Meri külastusega Vesilennukite angaaridesse, kuhu umbkeelne valvur teda sisse ei lasknud, vaid ähvardas Kalašnikovi automaadiga. Isiklikult solvunud riigipea tekitatud tohutu meediakära tulemusel tunnistas Linnakohus lõpuks Lennusadama riigile kuuluvaks.

2003. aastast Suure Tõllu kinnitamisega Lennusadama kai külge algas angaariid territooriumil uus õnnelik Meremuuseumi-ajastu.

Artur Ümar on Tallinna Kultuuriväärtuste Ameti peaspetsialist.

¹ Lige, C-D. Meremuuseumi ekspositsioonitekstid, 27.04.2010.

² Kaljundi, J. Ajalooline öiend vesilennukite angaariid ehitusest Tallinnas. Käsikiri. Tallinna Kultuuriväärtuste Ameti arhiiv.

³ Sarapuu, O., Karu, M. Lennusadam – ajaloo varalaegas. Eesti Meremuuseumi toimetised 2012:6, lk 20–35.

⁴ Samas.

(3)

(4)

(5)

(6)

(3) Angaarid pärast restaureerimist. Foto Arne Maasik, Meremuuseumi fotokogu

(4) Hoone seinu katavad hiiglaslikud metallist tõstandväravad, mida saab vajadusel avada. Foto Kaido Haagen, Meremuuseumi fotokogu

(5) Korrastatud on ka hoone-esine plats ning mereäär. Angaaride restaureerimine on tähtis samm Tallinna kesklinna merele avamisel. Fotod Arne Maasik, Meremuuseumi fotokogu

(6) Hoones on end sisse seadnud Meremuuseum oma põnevate eksponaatidega. Interjöõri dominandiks on aga endiselt kolm võimsat kuplit ning betoonpinnad

Küti 17 / Vesilennuki 6, Tallinn
Projekt: OÜ KOKO Arhitektid
Raudbetoonkonstruktsioonide renoveerimisprojekt:
Tallinna Tehnikaülikooli Ehitusteaduskond
(konstruktorid Heiki Onton, Karl Õiger)
Ehitaja: Nordecon AS
Muinsuskaitsealine järelevalve: Aleksandr Pantelejev
Tellija: Eesti Meremuuseum

VESILENNUKITE ANGAARIDE RAUSBETONKONSTRUKTSIOONIDE RESTAUREERIMISEST

2010. aastaks, mil alustati vesilennukite angaaride restaureerimist, olid angaarid olnud 93 aastat peaaegu hooldamata ja ka ilma korraliku katusekatteta, mistõttu olid tekkinud nii suured raudbetoonkonstruktsioonide kahjustused, et kerkis küsimus, kas neid on üldse võimalik veel taastada ja kasutusele võtta.

Ajavahemikul 1961–2000 tegeles angaaride küsimusega mitmeid nimekaid insenere ja kunstiajaloolasi. Ehitist uuriti ja esitati ka mõningaid remondiettepanekuid, kuid need jäid realiseerimata.

2001. a tehti TTÜs (Karl Õiger ja Heiki Onton) täpsustavaid uuringuid. Samal aastal valmis TTÜ ja Betontesti ühistööna remondiprojekti variant, mille kohaselt toimus 2001. a Tallinna Linnavalitsuse rahastamisel (Tallinna Kultuuriväärtuste Ameti toetus ligikaudu 1 milj krooni) remondi esimene etapp: keskmise koorik-katuse pragude kinniõmblemine, avade monolitiseerimine, kruntimine ja SBS-katusekatte paigaldamine. Edasisteks töödeks raha ei olnud. Vaatamata mitmetele pöördumistele nii Tallinna Linnavalitsuse kui ka Vabariigi Valitsuse poole, jäi remont ootele, sest käimas oli aeganõudev omandivaidlus, mis lõppes alles 2006. aastal.

2009. a koostasid K. Õiger ja H. Onton Tehnikaülikoolist OÜ KOKO Arhitektide renoveerimisprojekti osana uue raudbetoonkonstruktsioonide renoveerimisprojekti, mida hakkas ellu viima Eesti Meremuuseumi tellimisel peatteenõtja Nordecon AS. Angaaride taastamist alustati pidulikult 11. mail 2010. Vabariigi president Toomas Hendrik Ilves, Meremuuseumi direktor Urmas Dresen ning Nordecon Internationali nõukogu esimees Toomas Luman sepistasid sümboolse nurgakivi.

Meremuuseumi Lennusadama arendamist kaasagenseks ja terviklikuks merenduse ja tehnikaajaloo muuseumikülastuskompleksiks toetas EAS üle 9 miljoni euroga.

EHITISE SEISUKORD ENNE RESTAUREERIMIST

Enne viimast restaureerimist oli katusekoorikutes palju pragusid ning vee ja külmakahjustuste tõttu tekkinud auke. Linnapoolsel kuplil oli ohtralt läbivaid pragusid. Ehkki katusekoorikute ülemine pind oli suhteliselt sile, oli

alumises pinnas terrassaruse kaitsekiht terasarmatuuri korrosiooni tõttu suures ulatuses lahti löönud ja pudenes tükkidena. Osa tugevalt roostetanud terrassaruse vardaid oli irdunud või alla kukkunud. Koorikute all käimine ilma kiivrita oli eluohtlik. Katuselaternate piirkonnas oli algsest 80 mm paksusest koorikust alles jäänud vaid 50 mm, mis omakorda muutis katusel käimise ohtlikuks. Laternate raudbetoonpostidest ja 10 m avaga surverõngast oli alles jäänud nii vähe, et neid praktiliselt taastada ei olnud võimalik. Nn fermide (välisfassaadil olevad survevõõga, seintega ja tõmbevõõga silindrilisi osi toetavad tarindid) raudbetoonist seinad olid ulatuslikult kahjustatud: need tuli hiljem uuesti armeerida ja betoneerida. Fermide kaared olid suhteliselt vähe kahjustunud, kuid tõmbide korrosioonikahjustused olid suured. Vundamendid tugevdamist ei vajanud, küll aga vundamendi talad. Oluliselt olid kahjustunud nurgatornide seinad ja vahelaed.

Paralleelselt muude uuringutega testiti materjalide tugevusomadusi, struktuuri, soolkahjustusi, külmakindlust ning võimalikke puhastus- või renoveerimistehnoloogiad.

Sellises kehvast seisus 93-aastase ebatüüpiliste kahjustustega, korraliku katusekatteta ja hooldamata konstruktsiooni taastamise ettevõtmine oli nii projektee-rija, tellija kui ehitaja poolt tõeline vägitegu.

RESTAUREERIMINE

Betoonpinnad puhastati ja roostes sarrused avati nii liivapritsi kui ka vesipiigi abil. Suured praod kooriku pinnal injekteeeriti ja traageldati. Keevitades asendati või tugevdati sarrusvardaid. Kahjustatud kohtades kanti vana ja uue täitebetooni vahele naketparandav ja roostet tõrjuv vahend ja lõpuks reprofileeriti pind endisel kujul. Suurte kahjustustega katusekooriku taastamiseks ja tugevdamiseks puhastati alumine pind pudenevast materjalist, töödeldi inhibiitoriga ja sinna kinnitati Würthi betoonikruvidega roostevabast terasest võrk, mille peale kanti mitmes kihis torkreetkrohv keskmise paksusega 50 mm. Altpoolt värviti pind musta värviga laiguliseks, et see ei näeks liiga uus välja. Alumise kihi naket vana betooni külge kontrolliti

(1)

(2)

(1) Angaaride seisukord enne restaureerimist. Fotod Arne Maasik, Meremuseumi fotokogu

(2) Sama vaade pärast mahukaid ja keerulisi restaureerimistöid

pidevalt. Mitmete tööde tegemisel tuli algul kulutada aega ka operatsioonide – nagu vesipiikamine, torkreemine, sarruse puhastamine nõutava puhastusastmeni – õppimiseks, sest Eesti spetsialistidel polnud vajalikku kogemust. Tööde ajal tuli mõõta vibratsioone, mis tekkisid vaiade rammimisel sadama lähipiirkonnas või angaaride vana betoonpõranda lammutamisel. Ka oli suur probleem selles, et sõlmede konstruktsioonid olid täiesti erinevad ning samuti kahjustused. Seetõttu tuli projekti pidevalt täiendada. Remondiks kasutati tuntud Šveitsi firma Sika materjale. Suured tõstandväravad, aga ka allveelaeva ja muude põrandal olevate näituseobjektide ja käigusilla toetus on tehtud eraldi vaialusele ega ole angaari vana

kandekonstruktsiooniga otseselt seotud. Raudbetooni taastamine kestis ligikaudu 18 kuud.

Angaaride seisukorda edasise ekspluateerimise ajal jälgitakse perioodiliste vaatluste ja mõõdistuste abil, arvestades eriti asjaolu, et kohati koormavad koorikuid üles riputatud näituseeksponaadid.

Vaatamata tugevasti kahjustatud raudbetoonkonstruktsioonide taastamise suurtele probleemidele saavutati tänu adekvaatsele projektlahendusele ning tellija ja ehitaja heale tööle õnnestunud lõpptulemus.

Karl Õiger on ehitusinsener.

EHITISED JA RAJATISED

UUS NÄGU PÄHE! KORTERELAMUTE FASSAADIDE RESTAUREERIMISEST TALLINNA AJALOOLISTE EESLINNADE EHTISMÄLESTISTE NÄITEL

Fassaad on hoone nägu, mille järgi teda ära tunneme, talle sageli ka nime paneme, oskame umbkaudu määrata maja vanust ja ehituslikku iseloomu. Õigupoolest peaks ehitismälestiste konserveerimise puhul rääkima vana näo kordategemisest koos kõigi või vähemalt mõnede ajaga tekkinud „kortsude ja kurrukeste” säilitamisega, mitte uue näo saamisest. Elamuarhitektuuri ja eriti korterelamute puhul on asi aga keerulisem: need on ennekõike ikkagi inimeste kodud ja alles siis arhitektuuriteosed. Seoses sellega, kuidas, kas ja mida ajaloolisest substantist säilitada, kerkivad sageli üsna keerukad küsimused ja tekivad üllatavad valikumomendid.

Korterelamu kui hoonetüüp on mõnes mõttes linliku eluviisi ja linnakultuuri sümboliks. Tallinnas on mälestiseks tunnistatud korterelamuid tublisti üle saja, lisaks vanalinna muinsuskaitsealal paiknevad ja tuhanded miljööaladel asuvad majad. Piiratud mahu tõttu on käesolevas artiklis keskendutud üksnes neile väljaspool Tallinna vanalinna paiknevatele kortermajadele, mis on tunnistatud ehitismälestiseks, ja vaadeldud viimase viie aasta töid. Samad tendentsid avalduvad aga ka teiste, miljööväärtsuga hoonestusaladel paiknevate ajalooliste ehitiste juures, mida eraldi kaitse alla võetud ei ole. Ka ei saa selles kirjutises kahjuks ükshaaval nimetada tublisid restaureerimisfirmasid, projekteerijaid ja järelevalve teostajaid, kes majade remontimisel-restaureerimisel kaasa on lõõnud, kuid olgu nad siinkohal kõik tänatud. Eriline tänu kuulub aga maja- ning korteriomanikele ja korteriühistutele, kes kõikvõimalikke raskusi trotsides on oma kodumajade restaureerimise nimel pingutanud.

PUUMAJAD

Näiteid Kalamaja nn Tallinna majade kvartalist

Kalamajas Salme ja Kungla tänavate vahel on tunnistatud mälestisteks terve kvartalitäis kivitrepikojaga nn Tallinna maju. Siin on palju veel restaureerimata hooneid, aga ka kenasti korrastatud maju. **Salme 15** kahel fassaadil säilis vana laudis, kahel teisel, kus kahjustused olid suuremad, see aga vahetati. Akende piirdelauad ja aknapealsed karniisid jäid valdavalt vanad, s.t pärast puhastamist ja restaureerimist pandi kõik, mis tervena kätte saadi, seinale tagasi. Kartus, et uue laudisega fassaadil mõjuvad need oma täkete ja pragudega liiga silmatorkava ja võõrana, ei leidnud kinnitust. Naabermajal **Salme 17** on rohkem originaallaudist alles. Värvilahendus otsustati aga teha projektis ettenähtuga võrreldes täiesti erinev, sest

kunagises välisviimistluse põhiprojektis kavandatud toonid ei olnud ajalooliselt põhjendatud ega sobinud ei tellija ega muinsuskaitsele järelevalve maitsega. Samas pole ka realiseeritud värvilahendus otseselt sondaazipõhine, vaid ikkagi loominguiline, lähtudes, tõsi küll, Kalamajas ajalooliselt esinenud värvigammast. Siin mängib kaasa tõik, et varem koostati ka väljaspool vanalinna paiknevatele arhitektuurimälestistele sageli nn värvipassi mahus välisviimistlusprojekte, nagu tavaliselt tehakse miljööaladel paiknevatele majadele, mis pole mälestised. Need värvipassid olid algusaastail vahel üsna kahtlase kvaliteediga ning seal pakutud viimistluslahendused olid välja töötatud ilma alusuuringuteta, täpsemate joonisteta või tööde juhenditeta. Ka samas kvartalis paikneva **Kungla 18** kordategemisel muudeti varasemas värvipassis antud lahendust: oli ette nähtud mitme tooniga värvimine, mida sellel objektil muinsuskaitsele järelevalve rollis olnud arhitekt pidas nii lihtsa maja puhul aga küsitavaks. Otsustati minimalistliku tumepunase seinatooni kasuks, mis pole esmapilgul teab kui atraktiivne, aga tänavapildis tervikuna mõjub väga hästi. Samasse kvartalis kuuluv lihtsama arhitektuuriga **Salme 23** on ka silmapaistvalt hästi korrastatud, vana laudis lihtsalt värviti üle, mistõttu elamule on jäänud äratuntavalt „vana maja” ilme. Eriti tähelepanuväärne on, et korterite kaupa erastatud maja on suutnud säilitada kõik originaalaknad. Salatiroheline värvikuub pole samas aga väga veenev. Pärast seda, kui värvikaartide segiajamise tõttu algul kogemata tumeroheliseks värvitud sokkel õige tooni sai, läks üldmulje siiski oluliselt paremaks. Liiga intensiivses toonis värvitud sokleid, s.t arusaama, et seina põhitoon peab kuidagi üle minema ka soklile ja olema krohvipinnal pigem eredam kui laudisel, kohtab kvartalis veelgi, näiteks ka **Kalevi 29** üsna silmatorkav roosa, mis soklitoonina mõjub veidralt. Selles kvartalis väärrib samuti tähelepanu maja aadressil **Tõllu 10**, mille trepikoja silikaatkivipinnad mõne aasta eest väga peenelt restaureeriti. Siin kasutati osalist uuesti vuukimist ja kahjustatud kivide plommimist ning pragude täitmist saneerimissegudega, kusjuures säilitati „aja jälgi” ning tumenenud pindu ei püütud mitte paatinast puhastada, vaid vastupidi, asendatavad kivid ja plommitud kohad tooniti ka tumedamaks, et need liigselt ei eristuks.

Kaugel Koplis

Tervenisti uue laudise ja osaliselt ka soojustuse said Koplis Vene-Balti tehase asulas remonditud majad

(1)

(2)

(3)

(4)

(5)

(6)

(7)

(8)

(1) Salme 15. Fotod Martin Siplane (2) Salme 17 (3) Kungla 18 (4) Salme 23 (5) Kalevi 29 (6) Tõllu 10 (7) Sitsi 11 (8) Raua 43

Kopli 95 ja **Kaluri 15**, viimane on kunagise tehase direktori suurejooneline eramu, mis on praegu aga jagatud paljudeks pisikorteriteks. Tõsi, mõlema maja puhul tuleb ära märkida, et need, erinevalt teistest sama tehaseasunduse majadest, kaeti juba Nõukogude ajal kapitalremondi käigus suures osas asenduslaudisega, mis oli valmistatud väga madalakvaliteedilisest puidust ning mille profiilid ja laius erinesid originaalist. Värvilahendused ei ole sondaazipõhised. Kopli 95 fassaadivärve on kritiseeritud, pidades laudise põhitooni ehmatavalt oranžikaks „munarebuvärviks”.

Uue laudisega on töölisbarakk **Sitsi 11**, ent siin on tegemist tõsisemate konstruktiivsete põhjustega: trepikodades paiknevate ühiskäimlate juures olid hiiglaslikud läbijooksud kahjustanud mitte ainult vahelagesid, vaid ka seinu. Palkide ulatuslikuks asendamiseks tulnuks nii ehk teisiti laudis suures osas avada. Kuna majarahval oli raha vähe, püüti läbi ajada võimalikult odavalt ning uueks laudiseks kasutatud puidu kvaliteet on vilets. Enim riivab kõigi nende majade puhul silma aga see, et elamutele 1990. aastail ja 2000. aastate algul paigaldatud eriilmelised plastaknad jäid rahapuudusel originaalakende koopiaste vastu vahetamata.

Kesklinnas ja Kadriorus

Kadriorus, Raua-Torupilli asumites ja kesklinnas, näiteks Süda-Tatari kandis on nii mõnedki suurte korteritega esinduspuumajad kenasti korda tehtud. Paljudel on uuendatud välisviimistlust. Näiteks geomeetrilist juugendit esindavad **Raua 43** ja **Laulupeo 12** on tervikuna kaetud uue voodrilauaga, samas tuleb möönda, et need majad olid samuti majavalitsuse remondi üle elanud ehitised, kus originaalist polnudki palju muud järel kui hoone arhitektuurne üldvorm. Seetõttu on ka kõik aknad mõlemal puhul uued, taastatud on algne peen ruudujaotus, mis vahepeal oli kaduma läinud. Samasse stiiliperioodi kuuluval majal aadressil **Süda 8** on säilinud rohkem algset laudist ja ka osa originaalaknaid, trepikoja aken ja välisuks tuli aga siingi taastada vanade fotode alusel.

Samas leiab kesklinnas ka detailideni säilinud puitmaju ning originaalmaterjali maksimaalselt säästvaid lahendusi. Siinkohal tahaks ennekoike mainida **Tatari 21a** puumaja, kus on võimalikult palju püütud säilitada vanu aknaid, laudist ja dekoratiivdetailidele koos aja kulgemist iseloomustavate kulumisjälgedega. Samas on majale tehtud täiesti uus katusekonstruktsioon, mille käigus katuseharja tõsteti u 1 m võrra. Oletuse kohaselt oligi majal algselt kõrgem katus, sest konstruktsioonil olid näha sõjajärgse hädaremondi jäljed, aga tõestada seda ei suudetud. Tervikuna mõjub see hoone siiski veenva ning autentsena. Kunagise kondiitri Georg Stude maja (**J. Poska 53**) korramisel on säilitatud hulganisti vanu detaile, ka suur osa väga ilusat, nurkades efektselt „erungisse aetud” vana laia laudist. Värvilahendus on analoogiapõhine, lähitudes kuurortarhitektuuris levinud tonaalsusest. Heleda värvigamma valikul mõeldi ka vajadusele suurte puude

alla hämarasse aeda peitunud maja efektset arhitektuuri paremini esile tuua.

Tsaariaja lõpuaastaist pärinevad krohvitud juugendpuumajad aadressidel **Raua 43** ja **Koidula 10a** on kenasti korda tehtud, seejuures esimene neist suuresti uuesti krohvitud, teisel on tehtud ulatuslikke krohviparandusi. Krohvitud püstpalkhoonete õnnetus kipub olema see, et aastatepikkuse hooldamatuse tagajärjel satub vesi krohvikihhi ja palkseina vahele, põhjustades suuri kahjustusi, mistõttu krohvipindade terviklik säilitamine osutub mõeldamatuks. Mõlema maja koorekrohvivärv on tänapäeva inimeste maitse. Järsu värvikontrastiga jahmatab krohvitud majade seas **Süda 7**, mille fassaadidel taastati hilisema TEP-plaadi eemaldamise järel kunagine heimatstiilimõjuline juugendile omane pseudovahvärk-lahendus. Üksikud säilinud vana värvi riismed näitasid, et ajalooliselt oligi siin olnud tegemist tugeva kontrastsusega heleda krohvipinna ja tumedate puitelementide vahel. Praegune puna-valge viimistlus lähtub siiski analoogiaprintsiibist, võttes eeskujuks Saksamaa sama ajastu arhitektuuri.

KIVIMAJAD

Omapäi ja ogaralt

Mälestiseks tunnistatud kivimaju on väljaspool vanalinna viimastel aastatel vähem korda tehtud kui puumaju. Üheks põhjuseks on see, et majad ise on suuremad ja tööd kallimad. Soov odavalt hakkama saada, aga maja välimust siiski mingil moel parandada võib vahel viia drastiliste tagajärgedeni. Vahest kõige koloriitsemaks juhtumiks on üks nn Punastest kasarmutest Koplis, **Erika 2**, mida hakati remontima ilma projekti ja järelevalveta. Tööd tegeval firmal polnud muinsuskaitse tegevusluba, ja, nagu hiljem selgus, polnud üldse luba ehitusvaldkonnas tegutsemiseks ega kogemusi halvas seisundis krohvi-fassaadide remontimiseks. Arvestades kujunenud olukorda – Kultuuri-väärtuste ameti spetsialistid avastasid loata tehtavad tööd alles siis, kui pool maja oli juba viimistlusjärgus ja remondi eelarve oli korteriühistu viletsa finantsseisu tõttu äärmiselt piiratud – ei peetud vajalikuks ega võimalikuks töid täielikult peatada. Kaasati professionaalne järelevalve ning fassaade remontivat ettevõtet püüti juhendada. Majaelanike valitud, ent punaste tellispindade keskel veidrana mõjunud roosa kõrvale toodi mõnede krohvi viimistlusega hooneosade värvina sisse tumehall toon. Püüti taastada fassaadil esimese korruse tasandil hoonega liituvate terrasside betoonbalustritega piirded, mida majarahvas oli mõelnud likvideerida. Paraku see ei õnnestunud: kõik karniisiprofiilid, sambad jm detailid on teostatud väga kohmakalt. Tänav pool polnud halvas seisukorras rõdusid ei põhjalikult uuendatud ega likvideeritud nende kahjustuste põhjusi, kuna puudus projekt. Mõistagi polnud kaasatud ka professionaalse konstruktori teadmisi. Tehti vaid „iluravi”, mis aga püsivat tulemust ei andnud ning nüüd, vaid mõni aasta pärast tööde lõppu, on kõik tõsised ehituslikud ja esteetilised probleemid tagasi. Veidra meetodikaga loata töid kohtab aga isegi kõige väärikumates linna-

(9)

(10)

(11)

(12)

(13)

(14)

(15)

(16)

(9) Lauupeo 12 (10) Tatari 21a (11) Poska 53 (12) Koidula 10a (13) Süda 7 (14) Raua 4 (15) Pärnu mnt 6 (16) Raua 39

osades. Näiteks alustati Kadriorus **Weizenbergi 8** fassaadiremonti vastu sügist ning ilma järelevalveta, tegevusloata firma kasutas algul arhitektuurimälestistel lubamatut tehnoloogiat, mis poleks taganud püsivat tulemust. Õnneks alustati töid hoovi poolt.

TALVISED TÖÖD JA TERRASIIDI KÜSIMUS

Küsimus, kas töid peaks tegema „õigel” aastaajal ja vastavalt juhenditele, on keerukam, kui esmapilgul tundub. Oleme kõik näinud liiga külmal ajal krohvitud ja/või värvitud pindu, mis kiiresti lagunema hakkavad. 20. sajandil ehitatud ja tsementi sisaldava krohviga viimistletud majade puhul on siiski vahel saadud ka ebasoodsates tingimustes üsna häid tulemusi. Näiteks **Raua 4** fassaaditöid tehti hilissügisel ja talvel, aga tulemus on hämmastavalt püsiv. Hooviküljel soklitsoonis ilmnevad kahjustused on tingitud hoopis järgnevatel talvedel lumehangede kuhjamisest vastu maja. Tõsi, tööde ajal soojendati siin fassaadipindu puhuritega ning talv oli toona ka üsna leebe. Iga kord, kui temperatuur langes nullkraadist oluliselt madalamale, tööd katkestati. Üldise praktikana ei julgeks seesugust juhendite ja aastasadade pikkuse kogemusliku teadmise eiramist siiski soovitada. Keerukaks osutusid Raua 4 puhul hoopis erkeritel ja välisuste krohviraamistuses olevad terrasiitpinnad: kuna neil oli suuri varinguid ning õiget tooni ei saavutatud, värviti need ühtlase üldmulje saamiseks kerge tumeda kattedkihiga üle, mida ei saa pidada õigeaks restaureerimisviisiks. Antud juhul oli see siiski aktsepteeritav vähemasti visuaalse üldmulje mõttes, sest tegu oli peaaegu süsimusta terrasiidiga.

Siinkohal tuleb vahepeõikena märkida, et terrasiitkrohviga majad ongi viimastel aastatel restaureerimisfirmadele osutunud kõige kõvemaks pähkliks. Terrasiiti on teatavasti peaaegu võimatu parandada, kuid uut analoogilist krohvikihti ei osata teha või laguneb see kehva kvaliteedi ja vale tehnoloogia tõttu väga kiiresti (nt **Pärnu mnt 32**). Sageli asendatakse terrasiit nn mosaiikkrohvidega, mis eemalt näevad küll head välja, kuid on tundlikud mehhaaniliste kahjustuste suhtes. Ka nende ehitusfüüsikalist sobivust vanadele hoonetele on meie kliimatingimustes vähe uuritud ning nende abil on osutunud mõnikord raskeks saavutada sobilikku värvitooni (nt **Narva mnt 2** on fassaadiremonti järel tekkinud kummaline lillakas varjund, mida majal enne ei olnud). Üheks vähestest terrasiitfassaadide restaureerimise õnnestunud näidetest on Urla maja **Pärnu mnt 6**, mis näeb oma uues hallis ülikonnas välja sama šikk kui nooruspäevil.

LÕPETAMATA JA ALUSTAMATA TÖID

Siin-seal näeb ka kummalisel moel pooleli jäänud töid. Üheks kõige ilmekamaks juhtumiks siin on **Kopli 77**, kunagine Bekkeri tehase ametnikemaja, kus linna rahalise toetusega restaureeriti kaks otsafassaadi, pikemad fassaadid pidi ette võetama järgmistel aastatel. Siis aga selgus, et majale umbes kümne aasta eest pandud plekkkatus on halvasti ehitatud ja sajab paiguti läbi. Nii tuli katusega

tegelema hakata ja fassaadid jäid unarusse. Nende ridade kirjutamise ajal on pooleli ka Karl Burmani projekteeritud kopsaka juugendmaja fassaaditööd aadressil **Raua 39**. Nii siin kui ka teiste juugendiajastu suurte kivist korterelamute üheks metodoloogiliseks probleemiks on osutunud tõik, et juugendstiil armastas mängida erinevate krohvifaktuuridega. Pritskrohvitaolist reljefset pinda peetakse sageli ekslikult nõukogudeaegse kapitaalremondi produktiks ning majad krohvatakse restaureerimisel ülemäära siledaks. Ka tuleb arvestada, et nende majade viimistluses võidi kasutada pigmentainesisaldusega krohvi, s.t esimeseks viimistluskihiks ei olegi värv, vaid toonitud krohvikiht.

Muidugi on päris palju ka maju, mille fassaadid lihtsalt vaikselt lagunevad ning kus omanikud pole veel suutnud restaureerida hakata. Kivimajadest on üheks kõige silmatorkavamaks näiteks muidugi K. Burmani kavandatud kuulus Buschi maja aadressil **Tatari 21b**. Kriitilistele kodanikele, kes vahel etteheitvalt küsivad: „Miks nad ometi ei tee oma majaga midagi?” ja „Kas muinsuskaitse siis midagi teha ei saa?” tahaks meelde tuletada, kui suured, keerulised ja kallid need tööd on. Sageli on ühistud tegelenud kõige esmavajalikumaga: torude, elektrisüsteemi ja katusega, ning jätnud fassaadid viimaseks, mis mõnelgi juhul võib olla õige otsus. Ja tihti ei saagi midagi edasi teha enne, kui nt katusekatte vahetamiseks võetud suur laen on majarahval makstud.

KOKKUVÕTTEKS

- Viimastel aastatel on paljud mälestiseks tunnistatud korterelamud jõudnud fassaaditöödeni. Mälestiseks tunnistamine ei tähenda seda, et maja on määratud igavesest ajast igavesti lagunema, nagu vahepeal tundus. Olukorra paranemisele on muuhulgas kaasa aidanud uute muinsuskaitse tegevusloaga ettevõtete tekkimine ehitusturule. Samas on nii projekteerimis- kui ka ehitustööde tase väga kõikuv.
- Puitelamute restaureerimisel valitseb teatud metodoloogiline segadus. On otsustamata, kui palju originaalmaterjali peab kortermajade fassaadidel säilitama: mil määral võib vana laudist „esteetilistel põhjustel” uue vastu vahetada, kas minimaalne soojustamine (tuuletõkkeplaat laudise alla) on mälestiste puhul vastuvõetav või mitte.
- Enamasti ei suudeta enne fassaadi remonti-restaureerimist või selle käigus juba varem paigaldatud plast- ja puitaluminiiumaknaid puitakende vastu tagasi vahetada, kuigi eritingimustes on see nõudena kirjas.
- Väga paljudel juhtudel tuginevad värvilahendused n-ö analoogiakontseptsioonile või lausa restaureerimisarhitekti fantaasiale, korralikke viimistlusuuringuid tehakse väga vähe. Sageli eemaldatakse vana viimistlus tööde käigus, mistõttu sondeerimisi ei ole ka tulevikus enam võimalik läbi viia.
- Teatud materjalide ja tehnoloogiate kasutamisel (terrasiit) napib ettevõtteid, kes valdaksid korralikult nende restaureerimise või taastamise tehnoloogiat.

Oliver Orro on arhitektuuriajaloolane.

Raekoja plats 2, Narva
 Arhitektid: Katrin Koov, Indrek Peil, Siiri Vallner
 (Heidi Urb, Maarja Tüür, Kaire Nõmm, Andro Mänd,
 Sten Mark Mändmaa, Kristiina Arusoo, Helina Lass)
 Sisearhitekt: Hannes Praks
 Konstruktorid: Maari Idnurm, Siim Randmäe (EEB OÜ)
 Tellija: Tartu Ülikool

MÄLU JA UNUSTAMISE VAHEL: INTERVJUU TARTU ÜLIKOOLI NARVA KOLLEDŽI ARHITEKTIDEGA

Narva: kujutlusis barokkpäril, reaalsuses sotsialistlik, hall. Millistelt lähtepositsioonidelt peaks asuma sellist olukorda uue substantsiga täiendama? Missuguse Narvaga õieti suhestuda, kuidas lahendada pinge sõjajärgsete üksikjäänukite ja sõjajärgse massiiviga? 2005. a korraldati konkurs Tü Narva kolledži uuele hoonele – asukohaks endine börsihoone krunt raekoja kõrval. Maja sai nüüd lõpuks valmis, pakkudes esitatud küsimustele intrigeerivalt veenivad vastusevariante, ühtlasi õigustades arhitektuurikonkursside vajalikkust olukorras, kus probleemil pole üheselt mõistetavat lahendust. Erakordse hoone valmimise puhul esitasin küsimusi selle põhiautoritele, Katrin Koovile, Indrek Peilile ja Siiri Vallnerile.

JARMO KAUGE: Keeruline on ette kujutada intrigeerivamat arhitektuurikonkursi lähteülesannet: kavandada avalik hoone niivõrd mitmetasandiliselt laetud keskkonda, nagu seda on Narva (endine) vanalinn. Ometi esitati vaid viis tööd. Mis te arvate, miks selline võimalus arhitektkonna külmaks jättis?

SIIRI VALLNER: See oli üks neid ülesandeid, kus asi tuli enda jaoks huvitavaks mõelda. Alguses oli ainult kaugel koht, ranged muinsuskaitseenõuded ning suhteliselt masendav ümbrus – ei midagi ahvatlevat. Läks veidi aega, enne kui hakkasime tingimustes loodud võimalusi nägema.

KATRIN KOOV: Narva on alateadvuse tagasoppidesse tõrjutud paik, ääreala, kuhu ilmselt enamik entusiastlikult maailma parandama ei torma. Selleks, et siin midagi tulevikuvaatavat teha, peab kõigepealt üle saama ebamugavustundest. Praegune Narva ei taha võõraid inimesi või uusi ideid kergesti omaks võtta, kuigi nõukogudeaegse anonüümse fassaadi taga peidab end ka teistsugune, inspireeriva ajaloo ja võimalike uute lugudega linn.

JK: Milliseid kaalutlusi-kahtlusi läbisite, enne kui tahenes konkursile esitatud idee? Mil määral oli see intuiitiivne, mil määral mõistuslik?

SV: Kohapeal käies oli selge, et mingid pehmed lahendused Narvas ei tööta, linn ise on lihtsalt nii jõuline.

KK: Börsihoone taastamine oli täitsa tõsiselt kaalumisel. Aga intuitsioon ütles, et see pole seekord õige vastus.

INDREK PEIL: Siin oli tarvis üheaegselt edastada lugu kadunud vanalinnast ja luua sissepääs ülikoolile. Tühjusele saab omistada sümbolset väärtust, kuid see pole sümbol iseenesest. Puuduolek on kujutu nähtus, olukord – see näis ühtlasi võimalusena edastada sõnum vahetult, mittemärgilisel teel. Raekoja paiknemine, vanad kinnistupiirid, Raekoja platsi poolne ehitusjoon – sellel pinnal mõeldes sündis Siiri tikutoosisuurune nn nokaga makett. Kohapeale läksime alles pärast esmase idee sündi ja väljavalimist.

JK: Olete avaldanud kahtlust, et projekt võib olla liiga intellektuaalne, et kõigile universaalselt meeldida. Arhitektuurikonkursi žüriiliikmetest kahtles teie projektis just Muinsuskaitseameti esindaja – tema ometi võinuks ju tajuda selle mõtestatud sobivust.

SV: Me žürii töö üksikasju ei tea, aga pärast konkursi on Muinsuskaitseamet projekti alati toetanud. See oli ainuke ametkond, kes selle ilma ühegi märkuseta kohe kooskõlastas.

JK: Mulle tundub, et projekti pooldajad ja vastased jaotuvad väga selgepiirilisel kahte lepitamatusse leeri. Kuidas teie seda tajunud olete, kas see vastandus ongi nii mustvalge, nagu näib?

IP: Põnev sihtgrupp on need, kes oma arvamust muudavad.

SV: Alguses oli vastandus tõesti väga mustvalge. Ainus visioon Narva vanalinna kohta oli koostatud 1980ndail, see nägi ette suures mahus sõjajärgset olukorra taastamist. Muude nägemuste puudumisel klammerduti selle külge. Seitsme aasta jooksul arenes diskussioon kõvasti edasi, koostati ka vanalinna üldplaneering. Tekkis mitmeid kujutlusi vanalinna tulevikust, sealhulgas arusaamine, et samaaegselt võib olla palju erinevaid stsenaariume.

JK: Projekti järjekindlalt mutta trampinud ja sõjajärgset Narva taastamist pooldavate „muinsajulde“ seisukohast olen mõelnud, et ehk kardeti pilamist, et pakute oma lahendust n-ö keel põses, uus-postmodernistliku iroonia või (heatahtliku) narritamisenä?

SV: Kerge huumorivirvendus on projektis olemas. See võiks toimida umbes nii, et maja vaadates läheb nagu naerule, aga samas kuskil vaikselt pitsitab.

KK: Selge, et rahvaalgatusliku muinsuskaitsealga

inimesed püüavad ajalugu hoida oma parima äranägemise järgi, võiks isegi öelda, et nad kaitsevad tõsimeeli oma ideaale. Teistpidi teeb aga nõutuks, kui ainsa viisina ajalooa suhestuda nähakse aja tagasi keeramist. Meie pakutud terav dialoog mõjus kahtlemata liiga julgelt konservatiivsetele mäluhoidjatele.

IP: Sümbolitega ja viidetega mäng on kokkuvõttes ummiktee. Peab olema tugev positiivne tuum, mis on ka endale usutav. Või lasta kohal endal rääkida oma lugu.

JK: Mida selle projekti kohta eri instantsides kõige rohkem selgitada tuli?

SV: Kohapeal pidime kõige rohkem selgitama, et plaanime ikka „päris maja” ehitada. Viimase 20 aasta jooksul on Narva ehitatud ainult plekist kaste – selge, et keegi ei taha midagi sellist Raekoja platsile. Aga kust peaks kohalik elanik teadma, et saab ka teisiti, kui kogemus puudub? Meie selgitustest ei olnud tegelikult väga palju kasu, kokkuvõttes sai tellija ehitusloa kohtu kaasabil.

KK: Proovisime ikka kaasa mõelda ja projekti paremaks muuta, katsetasime linnalt saadud ettepanekuid. Näiteks barokseid detaile hoone küljes. Esmapilgul tundus see totter idee ja enamik lisandustest jäigi lõpuks ära, aga mõni neist osutus kokkuvõttes ülimalt vajalikuks „praktiliseks ehteks”, näiteks kohviku kohale terrassile viiv sümmeetriline trepp või siseõue liblikatiiva-värvavad.

JK: Kolledžihoone ja laiemalt Narva temaatika oli nii enne kui ka pärast konkursi tihti meedias esil, nii taastamist pooldava kui ka „uue” Narva eest seisjate vaatenurgast. Ma ei mäleta, et teie arhitektidena oleksite nendesse diskussioonidesse sekkunud. Kas teil ei tekkinud mingitel hetkedel tahet laua tagant püsti karata ja oma projekti ning mõtteid n-ö rahvaalgustuslikus korras selgitada, kui mitte õigustada? Oleks sel mõtet olnud?

IP: Eks me midagi ikka selgitasime ka. Kõige raskemal ajal toetusime lihtsalt žürii autoriteedile.

SV: Me ei pidanud õigeks jõuga pressida. Arhitekt ei näe olukorda selgelt, ta ei ole erapooletu. Kui projektil on vastased, siis peab sellel olema ka piisavalt pooldajaid, muidu olekski parem asi katki jätta.

JK: Mis ehitustöödel kõige rohkem peavalu valmistas?

SV: Esifassaadi tegemine...

IP: ... ja alapakkumine esimesel ehitushankel ning hilisem ehitaja vahetus. Üksikküsimustes näiteks see, et sepiste kavandi autorid saaksid oma töö ise teostada. Objekti lõpus läks ehitajal veidi kiireks ning viimased paar protsenti meie siselahendusi jäi lõpetamata.

JK: Kuidas börsihoone esifassaadi äraspidine elluäratamine õieti toimus? Kas on olemas piisava täpsusega arhiivijoonised või tegite ka mingil määral vabatõlgendust?

SV: Allikmaterjale oli piisavalt. Kõigepealt 1947. aasta ülesmõõtmisjoonis, sellelt oli muuhulgas näha, et börsihoone kõik kolm korrust olid sõja järel püsti, kahjustused polnud suured. Oli ka taastamisprojekt aastast 1992. Kõige usaldusväärsemaks pidasime fotosid, sest isegi

mõõdistusprojekt on mingil määral interpretatsioon. Meie eesmärk oli fassaad võimalikult täpselt taastada – ainult tagurpidi. Kui nüüd vaadata, siis kõik on täpselt nagu fotodel, aga midagi on siiski täiesti teisiti. Ilmselt on see paratamatu, võib-olla see teebki töö restaureerimise alal põnevaks – lõpptulemus on ikkagi tõlgendus, ükskõik kui täpselt üritada. Mõne väiksema detaili kohta polnud infot, näiteks teokarbimotiivid peauste kõrval on restaureerimisarhitekt Katrin Etverki välja pakutud.

IP: Kuigi algne idee oli teha täpne koopia, on tulemus läbi elava inimese tõlgenduse siiski parem kui puhtmehhaaniline reprodutseerimine. Arutasime veel seda, et põhjamaaline barokk oli küllalt matsakas ja raskepärane. Horisontaal ja vertikaal olid omavahel tasakaalus. Katuse tagurpidivorm aga võimendas oluliselt vertikaali mõõdet ja mõjutab ka ülejäänud fassaadi proportsioonide tajumist. Tulemus mõjub suurejoonelisemalt (hirmuäratavamalt?) kui algne maja, mille katus jäi fassaadi varju.

JK: Millest juhendusite keldri taastamisest?

SV: Keldri kohta oli vähe infot. Narvas on legend, et kõik uhked keldrid on maapinna sees alles. Selle taastamist peeti väga oluliseks ja see toob hästi esile ka meie tühiku idee. Aga et ühiskondlikku funktsiooni võimaldada, pidime keldrit kõrgemaks tegema – põrandat on ligi pool meetrit süvendatud. Keskmises ruumis otsustasime taastada võlvide. Võlvidele viitasid säilinud võlvikannad ja neli raidkivist toeposti. Ehkki näiteks arheoloog Aivar Kriiska arvates pole võimalik üheselt väita, et keldri keskmine osa oli just sellise laega. Võlvid laoti traditsioonilisel viisil raketisele ja lasti seejärel neli kuud mõrdil taheneda. Tänapäeval riputatakse tavaliselt võlv betoonlae külge.

JK: Millise stsenaariumi julgeksite joonistada Narva lähitulevikule? Kas Narva tõuseb tuhande On teil ootusi, lootusi?

SV: Autori positsioonilt vaadates sobivad meie majaga kõik linna arenguvariandid. Kuna tulevik oli projekteerimise ajal täiesti ebaselge, kavandasime maja nii, et see toimiks kahes äärmusolukorras: A) midagi ei muutu, B) vanalinn taastatakse. Neid kahte äärmust ma Narvale muidugi ei sooviks.

IP: See sõltub linnakodanikest endist, mis valikuid nad järgmisena teevad. Lootus on, et elanikud ise avastavad linnaruumis viibimise väärtused, aga harjumuste muutumine eeldaks ilmselt uusi püsivaid töökohti, vaba raha, uute väljavaadete teket jne.

KK: Vanalinna arendamiseks on linnaarhitektid vahepeal koostanud uued paindlikud raamid, mis lubavad mitmekesist ja võimalusterohket linna, uue ja vana kombinatsioone. Kui kohe majatellijaid ei jagu, võib alustada hoopis ajutiste ehitiste, nt pargipaviljonide või tänavavõrku tihendava haljastusega. Praegu on kogu vanalinna potentsiaal uinuvus olekus, aga oleks ju ilus lootus, et kolledž hakkab tööle sellena, milleks osavad strateegid ta just siia paigutasid – vanalinna taaskäivitajana.

Jarmo Kauge on arhitektuurikriitik.

(1)

(2)

(3)

(4)

(1) Äraspidise fassaadiga kolledžihoone jätab vaate raekojale avatuks. Fotod Kaido Haagen (2) Ilmutuslikult mõjuv betoonfassaad õhtuvalguses (3) Siseõu (4) Fuajee

Triigi küla, Kõue vald, Harju maakond
 Projekt: eelprojekt AB Toomas Rank OÜ, põhiprojekt OÜ Vana Tallinn
 (arhitektid Marie Hammer, Ivo Pungar, sisekujundaja Aet Maasik),
 tehnilised võrgud Celandier Projekt OÜ
 Peatöövõtja: Celandier Ehitus OÜ (projektijuht Priit Otti)
 Restaureerimistööd: OÜ Vana Tallinn
 Omaniku järelevalve: Rapidon OÜ (Tarmo Jõulu)
 Muinsuskaitse järelevalve: OÜ Vana Tallinn
 Tellija: Kõue Mõis OÜ

KÕUE-TRIIGI MÕISA RESTAUREERIMINE

Kõue-Triigi mõis (saksa k *Kau*) asub Harjumaal Kõue vallas. Arvatavalt on mõis kuulunud aastal 1319 Eesti päritolu Taani kuninga vasalli Gerhardus de Kouwe omandusse. Seega võib tegemist olla Eesti ühe vanima mõisaga, mille omanikeks on olnud mitmed aadliperekonnad. 19. sajandi algul omandas mõisa maailmakuulus maadeavastaja Otto von Kotzebue. 1906. a müüsid Kotzebued selle Paunküla mõisnik Julius von Hagemesterile. 1919. a mõis võõrandati ja oli aastatel 1920–1930 Vabadussõja kangelase Karl Lauritsa omanduses. 1940ndatest kuni 1975. aastani oli mõisa peahoones kool. Pärast kooli sulgemist jäi hoone tühjalt seisma ja lagunema.

1990ndate algul läks mõis eravaldusse ja uued omanikud alustasid peahoone korrastustöödega, mis jäid pooleli. Mõisakompleksi järgmiseks omanikuks sai 2006. a OÜ Kõue Mõis, kes soovis lisaks peahoonesse loodavale konverentsikeskusele rajada kõrvalhoonetesse ööbimisvõimalused ning veidi eemal asuvasse tööhobuste talli suveperioodil kasutatava kontsertide korraldamise kohta. 2010. a alustas siin restaureerimistöödega Celandier Ehitus OÜ koos arvukate allettevõtjatega. Sõlmitud lepingu järgi kuulusid töövõttu mõisa peahoone restaureerimine, tall-tõllakuuri restaureerimine ja ümberehitus, tööhobuste talli taastamine, jääkeldri kohandamine katlamajaks ning tehniliste võrkude rajamine ja heakorrastus.

Mõisa peahoone arhitektuur jätab üpris kummalise mulje: sinna on kogunenud või pigem alles jäänud osi pea kõigest sajandite jooksul toimunud ümberehitustest. Keskajast pärinevad hoone varaseimad ehitusosad võivad olla kuulunud kunagisele kindlustatud mõisamajale (vt Villu Kadaka artiklit lk 20). 17. saj rajati varemeile barokne peahoone ning meie ajani säilinud klassitsistliku välimuse sai maja aastatel 1816–1820 toimunud ümberehituste käigus. Von Kotzebuede ajal lisandus esifassaadile veel üks kahekorruline hoonetiib, mis muutis aga esinduslikuks kavandatud peafassaadi ebasümmeetriliseks. Uusi tiibi oli pultkatusega ja tundub, et selle hooneosa ehitamisel jäi mingi hea mõtte meile mitteteadaolevail põhjustel ellu viimata.

2009. aastal tehti põhiprojekti valmimiseks vajalikud arheoloogilised uuringud hoone kõige vanema osa keldrites ja viimistluskihtide uuringud siseruumides

ning fassaadidel. Peahoone ümbrus puhastati võsast ja võeti maha kuivanud puud. Siseruumid koristati ja kõik oma algselt asukohalt eemaldatud materjalid ning detailid ladustati kõrvalasuvasse ait-kuivati hoonesse.

Peahoone nägi pärast puhastustöödki väga armetu välja. Esimesel korral paiknevate suuremate ja esinduslikumate ruumide vahelagedest oli säilinud vaid osa kandvatest puittaladest, laudis ja krohv oli eemaldatud. Kõrvalasuivate ruumide vahelaed olid alles. Esimese korruse krohvitud seinad olid mitmetes ruumides kaetud erineva kõrguse ja kujundusega puitpaneelidega, mida oli korduvalt üle värvitud. Suhteliselt heas seisundis oli seinu kattev lubikrohv. Otse pinnasele ehitatud puitpõrandad olid säilitamiseks liialt pehastunud. Saalis olev valge kahelahi vajas uuesti ülesladumist ja kahlite osalist asendamist. Halvas seisukorras oli peahoonele viimasena lisandunud pultkatusega hoonetiib, mille tagaseina müüritis oli muutunud varisemisohhtlikuks. Olukord nõudis seina uuesti ülesladumist. Sellest tekkis mõtte ehitada uus sein hoonetiiva esiseina kõrguseni ja muuta katus viilkatuseks. Sama hoonetiiva otsaseina taga asus lagunenu puitveranda, mis kuulus taastamisele olemasoleva eeskujul. Hoone teisele korrusele viiva puittrepi seisund ei võimaldanud kaaluda selle restaureerimist, vaid see sai olla ainult eeskuju võtmiseks uue trepi ehitamisel, kasutades võimalusel üksikuid paremini säilinud originaalosi. Võrreldes hoone üldise tehnilise seisukorraga olid hästi säilinud pea kõigi katuste algsed kandekonstruktsioonid.

Restaureerimisprojekt nägi esimesele korrusele ette ruume küllastajate vastuvõtmiseks, restoranisaali koos kõrvalruumidega, pildigaleriid, tualettruume, hilisemasse tiiba saali mitmesuguste kultuuriürituste korraldamiseks ning hoone kõige vanemasse ossa suitsetajate ruumi ja õppekööki. Teisele korrusele olid planeeritud hotellitoad ja hoone keskele läbikäidavasse ruumi raamatukogu. Katusekorral olid paigutatud kaks hotellituba, kontor abiruumidega ja ventilatsioonikamber. Keldrikorruse võlvitud ruumidesse oli kavas rajada veinikelder ja degusteerimine. Restorani köök oli projekteeritud hoone lääneküljele pooleldi maa-aluse ehitisena, kattedeks esimese korruse kõrguseni ulatuv terrass.

Kuna peahoone esinduskorral ei olnud säilinud ühtegi terviklikku interjööri, mida konserveerida-restau-

(1)

(2)

(3)

(4)

(5)

(6)

(1) Peahoone enne restaureerimist. Foto Kalli Holland (2) Restaureeritud peahoone. Foto Maido Hollo (3) Restaureeritud seinamaaling tualettruumis. Fotod Kalli Holland (4) Fragment restaureeritud friisist väikeses söögisaalis (5) Esimese korruse keskne ruum – joonistamise tuba. Fotod Heikki Leis (6) Raamatukogu teisel korrusel

reerida, oli ühine otsus minna olemasoleva väärtusliku säilitamise ja hävinenu taastamise teed, otsides sellele ajaloolis-detailset põhjendust. Põhieesmärgid esimese korruse ruumide restaureerimisel olid: säilitada võimalikult palju ajaloolisest plaanilahendusest; säilitada, restaureerida ja vajadusel asendada seinu katvad puittahvelid; irddetailide ja seintel olevate jälgede alusel taastada fuajee ja pildigalerii kunagised lagede stukk-karniisid; kasutada restaureerimisel ja viimistlustöödel ajaloolisi töövõtteid ja looduslikke materjale; säilitada kõige vanema hooneosa ruumides ajalooline koloriit, s.t konserveerida seintel ja lagedel säilinud värviviimistluskihid, teha ainult vajalikud krohviparandused ning ühtlustada need konserveeritud pindadega; paigaldada vanast puidust laudpõrandad.

Esimesel korrusel tuli tööde käigus ilmsiks kaks rõõmustavat leidu. Tualettruumideks ehitatava ruumi seinu katvate puittahvelid eemaldamisel selgus, et krohvipinnal on kohati päris hästi säilinud värviviimistlus koos laia traaretmaalingus teostatud friisiga. Teiseks sattus saali kõrval-

ruumi seina kommunikatsiooni paigaldamiseks vagu süvis-
tanud tööline ümber toa paiknevale maalitud seinafriisile, mis koosnes mitmetest lustakatest külaelul piltidest. Mõlemal juhul oli tegu hea üllatusega, sest ka tellijapoolne otsus oli leitud maalingute konserveerimist ja taastamist pooldav.

Katusekorrustele vanemas hooneosas olid projekteeritud kuus hotellituba, raamatukogu ja omaniku korter. Siinsed vahvarkseinad ja puidust katuse kandekonstruktsioonid ootasid vaid ruumidele omanäolise ilme loomiseks head restauraatorikätt.

Ka viimistlustööde lõppjärgus tekkinud eriarvamusel sisekujunduse projektis antud värvilahenduste ja tellija soovide vahel leidsid lõpuks positiivse lõpplahenduse. Nii on kunagisele kuulsale maadeavastajale kuulunud hoone uuele elule äratamine koos ekstravagantse sisustusega palvinud paljude küllastajate kiidusõnu.

Kalli Holland on OÜ Vana Tallinn juhataja.

KESKAEGNE MAJA KÕUE-TRIIGI MÕISA KELDRITES

Peaaegu igal aastal üllatab mõni ajalooline Harjumaa mõis sellega, et peahoone keldritest, kõrvalhoone varemeist või pargi territooriumilt tulevad päevavalgele kas keskaegse kindlustatud mõisa või väikelinnuse ehitusjäljed.¹ 2009. a kevadel juhtus selline asi Kõue-Triigi mõisa peahoone keldris. Tühjana seisva hoone keldrite võimalikule keskaegsele päritolule oli varemgi juhitud tähelepanu, kuid kindla tõestuse leidis see alles siis, kui uus omanik oli lasknud keldrid Nõukogude ajal kogunenud prahist tühjaks tõsta. Järgnenud uuringute ja restaureerimistööde käigus õnnestus siin kunagi paiknenud keskaegse maja suurust ja kujundust veidi täpsustada.

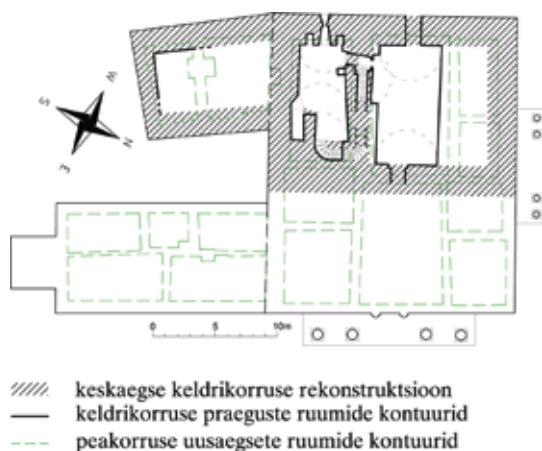
Peahoone barokse põhikorpuse edelaservas on alles kaks keldriruumi, millest oma keskaegse ilme on säilitanud lõunapoolne. Ruumi välissein on kujundatud kahele poole paekivist tahutud neljakandilist aknaava sümmeetriliselt paigutatud riuliniši abil. Sama sümmeetriat rõhutab ka ruumi kattev silindervõlv. Eri paksuse ja suurusega paekivide kõrval on kasutatud palju põllult korjatud maakive. Isegi niši vaheriulid on laotud töötlemta, kuid hoolega valitud lapikutest maakividest, mis annab ruumile tervikuna rustikaalse ilme. Meie paealal paiknevate mõisate vanimatele ehitusosadele on tüüpiline, et esmalt kasutati kergemini kättesaadavat materjali: põllult korjatud maa- ja paekive. Alles hiljem, tüüpiliselt uusajal, asuti paasi murdma, mis andis müüridele korrapärase ilme. Välisküljel lihtsa faasiga kujundatud raidkivist aken – hoone ainus algsel kohal säilinud raidkivielement – on olnud trellitatud. Ruumi kunagine funktsioon on üsna

selge: siit on toimunud peakorrust soojendanud kerishüpokaustahju kütmine. Ahjust ruumi idanurgas on osaliselt alles paest põhimüürid, siseosa koos kerisega on aga ammu likvideeritud.

Kindlustatud majadele tüüpiliselt ei ole ka siin pääs keldriruumidesse toimunud mitte välisuste, vaid peakorrust laskuvate kitsaste müüritreppide kaudu. Kirjeldatud ruumi on algselt pääsenud mööda kirdeseinas paiknenud müüritreppi, millest tänaseks on säilinud vaid üks kumer külgsein. Praegune pääs keldrikorrusele – sirge müüritrepp kahe keldriruumi vaheseinas – on ilmselt samuti keskaegne, kuid algselt pääses selle kaudu vaid loodepoolseesse kõrvalkeldrisse. Kerishüpokausti kütteruum ja moonakeldrid, tänapäeva mõttes külmkapid, oli mõistlik hoida isoleerituna. Loodepoolse keldri algselt ilmselt teame vähe: selle silindervõlv, mille toetamiseks on pikiseinte äärde laotud paksud voodermüürid, on uusaegne täiendus. Seega näeme ruumi algset, keskaegset müüritist vaid otsaseintes. Välisseina hiljem raiutud väljapääsu asemel oli keskajal arvatavasti samasugune aknaava, nagu on säilinud ülalkirjeldatud ruumis. Tõenäoliselt ulatus varasem keldriruum kuni loodepoolse välisseinani – ruumi on tehtud koos võlvi ladumisega väiksemaks.

Mõisahoone barokse põhikehandi peakorrustel pärinevad keskajast arvatavasti kolm ligi 1,5 m paksust välisseina – loode-, edela- ja kagupoolne – ning kahe keldri vaheline sein, kust viib alla sirge müüritrepp. Peakorruste ülejäänud seinad on alla meetri paksused, pärinedes ilmselt uusaegsetest ehitusetappidest. Nagu näha, puudub

(1)

(1) Keldrite plaan. Joonis Villu Kadakas

(2)

(2) Keskaegse keldriruumi raidkiviipiitadega aknaava ümbritsevad sümmeetriliselt paigutatud riulinišid ning ruumi kattev silindervõlv. Fotod Villu Kadakas

(3)

(3) Kerishüpokaustahjust on säilinud vaid osa külgliseina koos võlviga

(4) Kaevetööde käigus leitud kahe ümarmõikaga paekivist võlviroided

(4)

peakorruse kirdeküljel neljas paks välissein, mis markeeriks keskaegse maja ulatust. Arvatavasti põletati hoone Liivi sõja käigus, kuigi seda kirjalikud allikad otseselt ei valgusta. Ajaks, mil 17. saj peahoonet uuendama asuti, olid püsti vaid varemed, mille osa seinu õnnestus ära kasutada. Keskaegse maja ulatus kirde suunas jäigi 2009.–2010. a toimunud uuringute käigus selgusetuks. Barokse põhikorpuse kirdeosas praegustel andmetel keldriruumid puuduvad, kuid ei saa välistada, et need on pinnasega täidetuna siiski olemas.

Tänases uurimisseisus saab seega kindlalt rääkida kaheruumiliste korrustega hoonest. Ilmselt „peegeldas” peakorruse plaan keldri oma. Küllap ulatus peakorruse loodepoolne, ligikaudu 10 m laiune ruudule läheneva plaaniga ruum nüüdsest keldrist kaugemale, kuni maja loodeotsani. Kagu pool, kerishüpokaustiga keldri kohal, paiknes väiksem piklik ruum. Ruume ühendas vaheseinas paiknenud ukseava, mille laia nišši jõudsid ilmselt vastakuti kokku ka mõlemast keldrist tõusnud müüritrepid. Peakorruse algsete akende ja välisuste kohta pole praegu midagi teada, sest nende jälgede kindlakstegemine oleks eeldanud uusaegsete viimistluskihtide ulatuslikku sondeerimist.

Mõisahoonelõunatiiva paeplaatpõranda ümberlaadumisel leiti üllatava detailina viis paekivist tahutud kahe

ümarmõikaga võlviroiet. See on selge märk, et vähemalt üks ruum mõisas – küllap peakorrusel – on olnud väga esinduslikult kujundatud.

Keskajast võib pärineda ka barokse põhikehandi suhtes nurga all asetsev väike lõunatiib, sest selle külgeinad on suhteliselt paksud ning peakorrusel on nende siseküljele laotud keskaegse Tallinna elamutele tüüpilised laiad segmentkaarsed kapinišid.

Kui vana on Kõue-Triigi keskaegne mõisahoonel? Praeguses uurimisseisus on sellele küsimusele raske vastata. Mõisa on esmakordselt mainitud 1379. aastal, kuid ei sellest ega hilisematest kirjalikest allikatest saa välja lugeda kivihoone kindlat olemasolu ega puudumist sel aastal. Siinse akna raidkivid ning ruumide planeering on universaalse vormiga, sobides sellisena väga mitmesse keskaja sajandisse. Leitud võlviroided võiksid pärineda pigem hiliskeskajast, kuid võlv võis olla ka algsele hoonele hiljem lisatud arhitektuurne element. Neile ja paljudele teistelegi veel lahtistele küsimustele on võimalik vastuseid leida vaid täiendavate väljuuringute abil.

Villu Kadakas on arheoloog.

¹ Viimastel aastatel nt Kose-Uuemõisa 2006, Raikküla 2009, Anija 2012.

Vilsandi küla, Kihelkonna vald, Saare maakond
Muinsuskaitse eritingimused: Leele Välja
Arhitektuurme projekt: Ainar Luik, Emil Urbel
Peatöövõtja: AS EBC Ehitus
Muinsuskaitsealine järelevalve: Tõnu Sepp
Tellija: Simba Invest OÜ

VILSANDI MEREPEÄASTEJAAMA PÄÄSTMINE

Vilsandi merepeäastejaama paadikuur osutus järjekordseks objektiks, kus konstruktsiooni kahjustuste ulatus oli mitu korda suurem, kui projektijärgselt oletada võis. Selle täpseks fikseerimiseks korraldasid objekti muinsuskaitsealine järelevalve ja tollane Muinsuskaitseameti Saaremaa vaneminspektor Mihkel Koppel hoone detailse ülevaatuse.

Lisaks nähtavatele ja projektis fikseeritud kahjustustele selgus, et proteesimist või asendamist vajavad sisuliselt kõik postide alumised otsad, kogu merepoolne otsasein, soklipealne müürlatt ja suurem osa ülemisest müürlattist. Asendamist vajasid ka enamuse sarikatest ja pennidest ning jalgotod. Seinu katvast laudisest tuli välja vahetada u 50%.

Imekspandav, et paadikuur oli ilma märkimisväärsete deformatsioonideta seni oma algsel kujul säilinud. Omaaegsete ehitusmeistrite töö väärib tunnustust. Hoone konstruktsioon on väga lihtsate ja ratsionaalsete lahenduste abil loodud ääretult tugevaks, nii et otse avamere lainepeiril asudes on see püsinud üle sajandi. Kõik see on saavutatud õigete puiduseotiste ja tappide kasutamisega.

Paadikuuri restaureerimistööd võib tinglikult jagada viide ossa: sokli remont, slipi jäänuste konserveerimine, karkassi parandamine ning seinte ja katuse laudise paigaldus ja viimistlustööd. Lisaks veel hoone kaasajastamistööd, mis andsid sellele uue kasutusvõimaluse.

Sokli puhul oli suurimaks probleemiks lagunenu tellismüüri parandamiseks vajaliku materjali leidmine. Sellise mõõdu ja värviga kive tänapäeval ei tehta. Aseri tellisetehases käsitsi valmistatud kivide kasutamine oli välistatud, kuna valmistaja ei olnud veendunud, et see materjal mere ääres piisavalt kaua vastu peab. Samuti ei sobinud kivide värv. Lõpuks kasutati põhimüüri parandamiseks kohapealt saadud vana kivi ja sokli kontraforsid laoti vajalikus osas *Terca* kiviga *Strobloem*, mis oli täpselt õige värviga, kuid formaadilt veidi väiksem. Materjali turustaja kinnitusel on kivi piisavalt vastupidav.

Puitkonstruktsiooni parandamisel võeti eesmärgiks, et kasutatakse ära kogu vana materjal, mis vähegi kannatab. Nii on osad proteesid tehtud vana puiduga ja mitmete

sarikate pennide puhul kasutatud algse sarika materjali. Kõik seotised ja tappühendused tehti täpselt ajaloolise konstruktsiooni eeskujul. Lisandunud proteesid teostati vastavalt vajadusele kas lihtsa pool poolega seotisena või nn kaldhammastapina. Uuesti kasutusele võeti ka kõik vanad ankrud ja kobad. Puuduvad valmistati olemasolevate eeskujul. Lisandunud proteesid fikseeriti standardsete kaasaegsete 16 mm poltühendustega.

Kui seinte ja katuse laudise taastamine ei kujutanud enesest midagi erilist – kopeeriti esialgset lahendust –, siis seinte välisviimistlus kujunes omamoodi eksperimendiks. Hoone katus kaeti tavapäraselt kahes kihis kuuma puutõrvaga. Seinte puhul näitasid aga sondaazid, et kunagi olid need värvitud punaseks toonitud puutõrvaga. Selline lahendus on sajandeid olnud laialt levinud Soomes ja Rootsis. Eesti kohta on seevastu teateid vähe. Mõningase katsetamise järel võeti kasutusele kuumalt segatud värvisegu, mis sisaldas 50% puutõrva, 25% linaõlivärvi ja 25% värvimulda (Limex OÜ, värvimuld nr 48A). Tulemus sai küllaltki originaalilähedane. Teada on, et selline tõrvavärv püsib välistingimustes kauem kui puhas puutõrv.

Võib öelda, et Vilsandi merepeäastejaama paadikuuri ja kivist slipi restaureerimistööd õnnestusid igati ning üks väga unikaalne kultuurilooline märk sai taas päästetud. Kuigi u 50% konstruktsioonist on uus, ei vähenda see hoone väärtust. Materjalivalik, selle proportsioonid ja restaureerimistöödel kasutatud konstruktiivsed lahendused järgivad üsna täpselt hoone ehitusaegseid lahendusi ning ehitustraditsiooni, säilitades nõnda selle autentsuse. Kõik uued lisandid on selgelt kaasaegsed ega ürita midagi imiteerida ning suhestuvad hoonega piisava pieteeditundega.

Käsiteldava objekti puhul väärivad kindlasti erilisi kiidusõnu selle omanikud, kes on unikaalse hoone päästmiseks teinud väga suure investeeringu hoolimata asjaolust, et see ei too mingit materiaalist tulu ning et ehitise kasutamise võimalusedki on üsna piiratud.

Tõnu Sepp on muinsuskaitse spetsialist.

(1)

(2)

(1) Vilsandi päästejaam umbes 1930. a. Foto Jaan Vali fotokogu
 (2) Välisilme pärast restaureerimistoid 2012. a. Foto Tõnu Sepp

(3)

(4)

(5)

(6)

(3) Hoone ja slipp enne restaureerimist. Fotod Tõnu Sepp

(4) Kahjustuste hindamine

(5) Interjööri konteineriga

(6) Vaade mere poolt pärast restaureerimist

ARHITEKT EMIL URBELI PILGU LÄBI

Ajalooline hoone, mille otstarve on muutunud, vajab enamasti teatud lisandusi, et uues võtmes „tööle hakata”. Efektiivselt kaitsta on võimalik vaid elavat ja kasutatavat maja, vastasel korral on see arutult kallis. Ka päästejaama omanikele ei saanud teha ülesandeks Vilsandile uue „muuseumi” rajamist. Seega püstitati ülesanne nii, et hoones saaks suviselt peatuda, merele vaadata ja sõpradega kohtuda.

Ruumi oli vaja saada valgust ning lisada elemente, mis võimaldaksid selle kasutamist uues funktsioonis. Kõik muudatused tehti kaalutlusega, et ehitatu ei varjaks vanu taastatud konstruktsioone ja oleks algset ehituskehandist selgelt eristuv.

Uuteks elementideks eksterjööris said luukidega aknaavad, mis suletuna – nagu nad enam ajast on – lubavad päästejaamal näidata end oma algses vormis.

Võtmeküsimuseks kujunes tänapäevaste kommunikatsioonide ja teiste funktsionaalselt vajalike elementide lisamine nii, et säiliks hoone algne olemus. Siin päästis olukorra interjööri keskmesse rajatud nn konteiner, mis jätab päästejaama ruumimõju adutavaks. Valgeks värvitud peensaetud laudise ja halli tsementkiudplaadiga viimistletud konteiner mahutab endasse hulga erinevaid funktsioone: kööginurk, kamin, nišid puude hoidmiseks, garde-roob, panipaik ja ökokäimla. Lisaks võib rändaja soovi korral selle katusele ka pikali visata. Konteinerit võib seega käsitleda kui suurt reisikohvrit. Tänapäeval, mil hoones enam päästepaati ei hoita, ongi selle kasutajad kui ajutised külalised, kes on oma kohvri keset põrandat tõstnud.

Kuuri värvatele maalits omaaegsete merepäästejamaade tunnusmärgi – kahe diagonaalse ankruga punase risti – kunstnik Tiit Pääsuke. Sel moel taastati ka päästejaama ajalooline nähtavus merelt.

Slipi remondiks saadi toetust Muinsuskaitseametilt. Maakividest slippi, mida terves ulatuses ei taastatud, saab nüüd kasutada terrassina.

2012. a juulis toimus restaureeritud hoone meeleolukas avamine. Lühikese kontserdiga esinenud Jaan Tätt kiitis kuuri akustikat. Loodetavasti sarnaseid – inimesi ja kogukonda ühendavaid üritusi – hakkab seal toimuma ka edaspidi. Omanikud on andnud lubaduse, et päästejaama uksed on selleks alati valla.

Lõpetuseks sobib tänada kõiki neid, kes selle pika protsessi käigus nõu ja jõuga abiks olid: vilsandlased Karl Teär ja Avo Piisk; Jaan Vali, Rita Peirumaa ja Mihkel Koppel Muinsuskaitseametist; Raido Rassel koos meistritega EBC Ehitusest ning tööde koordineerija Aivar Aru. Eriline tänu kuulub aga omanikele, kelle initsiatiivil sai päästetud üks Vilsandi olulisemaid märke, mis on ühtlasi praegu ka Eesti kõige läänepoolsem maja.

Vilsandi merepäästejaama ajaloost võib lähemalt lugeda 2008. a Muinsuskaitse aastaraamatust.¹

¹ Välja, L. Meretagune asi – merepäästejaam Vilsandil. Muinsuskaitse aastaraamat 2008. Tallinn, 2009, lk 128.

Vaksali 6, Tartu

Uuringud ja eritingimused: OÜ Marksi Projekt (Aivar Roosaar)

Projekt: OÜ Maverick (Priit Lõhmus, Aivar Roosaar)

Teostus: OÜ Vennad Ehitus, OÜ Pindisain Ehitus

Tellija: OÜ Elikante, OÜ AK-Varad

TARTU VAKSAL: ÕNNELIKU JAAMAHOONE UUS ELU

Vene Keisririigi Balti Raudtee Tapa-Tartu raudteeharu rajamist alustati 1875. a, 1870. a valminud Paldiski-Peterburi raudtee haruliinina. 1876. a suvel toimusid ehitustööd ehitusettevõtja H. v. Samsoni ja sektsiooniinseneeride (H. v. Stavenhageni, P. Wilde'i jt) juhtimisel hoogsas tempos ning augusti alguses jõuti rööpapaariga üle Emajõe raudteesilla. Esimene vedur jõudis Tartu jaama ette 16. augustil ning esimene kahest vedurist ja üheksast vagunist koosnev rong 21. augustil 1876. a.¹

Puidust II klassi jaamahoone, mille projekti autor on arvatavasti Karlsruhes õppinud ehitusinsener Hermann von Stavenhagen², valmis 1877. a. Hoone asus tol ajal veel väljaspool linna ning selleni viis puudega ääristatud tänav. Jaamahoone ees asus väike ilupuude ja jalgteedega kujundatud haljasala.³ 1932. a rajati hoonet perrooniga ühendav tunnel.⁴

Teise maailmasõja ja ka 1944. a märtsipommitamise elas vaksalihoone õnnelikult üle, saades vaid väiksemaid kahjustusi, mis hiljem parandati. Saksa vägede lahkumise eel 1944. a raudteejaam mineeriti, kuid kohalikud raudteelased nurjasid selle õhkimise, eemaldades pärast sakslaste lahkumist hoonetest lõhkekehad.

Nõukogude ajal tegutsesid siin piletikassad, restoran, pakihoidla ja miilitsapunkt. 1980ndate lõpul kerkis päevakorda uue jaamahoone rajamise ja vana lammutamise küsimus, kuid praktiliste sammudeni õnneks ei jõutud.

Taasiseseisvumise järel jäid hoonesse vaid piletikassa ja üüripinnad, mida rentisid mitmed väikefirmad. Raudtee erastamise järel jäi maja sisuliselt peremeheta. Formaalset valdas seda Eesti Raudtee AS, kel polnud aga mingit huvi hoonet majandada.

2000. aastate algul oli vaksali halb seisund pinnuks silmas nii Tartu linnale kui ka majas piletikassat pidanud Edela-raudteele, ent kumbki neist ei soovinud saada kehvast seisundis jaamahoone omanikuks. 2003. a septembris müüs AS Eesti Raudtee selle Rein Kilgi ettevõttele Elikante. Ostu järel asus uus omanik ehitist vähehaaval korrastama.

31. augusti öösel 2006. a hoone süüdati. Tules sai eriti tugevalt kahjustada selle raudteepoolne külg, hävis perrooni varikatus ning kahjustusid algupärane voodrilaudis ja vahelaed. Tänu nõukogudeaegsetele vineerkatetele ning paksule krohvi- ja värvikihile säilis siiski suur hulk algupärasteid interjööridetaile ja -kihustusi.

Vahetult pärast põlengut alanud restaureerimistööd kulgesid vahelduva eduga ning nende tähtaegu pikendati korduvalt. 2012. a juulis sai maja viimaks kasutusloa ning 25. juulil avati ajaloolised ootesaalid taas reisijatele. Ootesaali restaureerimist toetas 100 000 euroga ka Tartu linn.

Praeguseks on restaureeritud jaamahoone ajalooline välisilme ja ootesaalide algsed interjööridetailid: algupäraste krohvi- ja puitdekoori elementidega kaunistatud fassaadid, perrooni varikatus, algse kujuga puitaknad ja piirded, kunagiste I klassi reisijate ootesaali dekoratiivse kujundusega puittalastik, ootesaalide peegelvõlvlaed ja karniisid. Restaureerimistööd on kavas jätkata: nt puuduvad veel jaamahoone katuseräästaste puidust viilukroonid ning korstnapitside krohvviimistlus.

Tööde käigus taastati ajaloolise jaamahoone algupärane ruumilahendus. Algsed ukсед olid hilisemate ümberehituste käigus kinni ehitatud, kuid uksekohad olid alles – need sai taastada. Restaureerimisel ilmnes,

(1) Vaade Tartu vaksalile Vaksali tänavalt (u 1876–1880). Foto Eesti Kirjandusmuuseum

(2)

(3)

(4)

(5)

(2) Vaade jaamahoonele enne restaureerimist raudteepoolselt küljelt. Fotod Mart Siilivask

(3) Vaade restaureeritud jaamahoonele raudteepoolselt küljelt

(4) I klassi ootesaal

(5) II klassi ootesaal

et seinad olid hoone valmimise järel kaetud otse palkidele liimitud hallikates toonides ornamenteeritud tapeediga. Siseseinte ja lagede krohvimine toimus seega hiljem, ilmselt 1880ndate teisel poolel, sest lae kipskarniisi täitena oli kasutatud 1886. a pärinevaid ajalehti. Laekarniisid olid vajumiste ja 2006. a tulekahju kustutusvee tagajärjel tugevasti kahjustunud ning need tuli uuesti modelleerida. Säilitada õnnestus lae keskosa stukkdetailid ja eksponeerida mõned originaalviimistluse fragmendid.

Perrooni kattev varikatus oli tulekahjus väga tõsiselt kannatada saanud ning tuli demonteerida. Uut lahendust pidi sealjuures mõnevõrra kohandama kaasaegsete ehitusnormidega — nii ei ulatu uus varikatus enam rongi kohale, nagu see vanasti oli, vaid on eelmisest veidi kitsam ja nihutatud u 20 cm jaamahoone poole. Samas on see väliskujult siiski eelmise peaaegu identne koopia.

Restaureerimistöde käigus taastati ka jaamahoone sissepääsu külgmised graniittrepid, mis olid 1930. aastatel seoses tunneli rajamisega kaotatud. Pääs tunnelisse on nüüd lahendatud mõlemalt hooneküljelt läbi keldrikorruse ning uue trepi kaudu vaksalihoonest, mis on õnnestunud kompromiss ajaloolise hoone kaasaegse funktsioneerimise huvides. Teine uuendus on ootesaalide dolomiitplaatidest põrand (algselt olid siin puitpõrandad), mis lisab ruumidele soliidust ning peaks suure kasutuskoormuse juures tagama suhtelise kulumiskindluse ja pika kasutussükli.

Hoone interjöörid on kujundatud maitsekalt ja hea stiilitundega. Ootesaalide siseviimistlus on taastatud 1880. aastatest pärinevate viimistluskihtide alusel. Seintel on eksponeeritud vanad ventilatsioonivad, ajaloolise tapeedi näide ning sondaazidena tugipostide aaderdus- ja õlivärvikihid.

Peatselt peaks siin ukсед avama ka uus jaamarestoran, mis ilmselt kujuneb oma eelkäijatest esinduslikumaks. Vaatamata keerukale saatusele on ajalooline jaamahoone aegade tuleproovile hästi vastu pidanud ja alustanud uut eluringi.

Mart Siilivask on Muinsuskaitseameti nõunik, Aivar Roosaar on restauraator.

¹ Ristrahva Pühapäevaleht nr 36, 02.09.1876; Eesti Postimees nr 33 ja nr 35, 18.08 ja 01.09.1876.

² Siilivask, M. Tartu arhitektuur 1830–1918. Historitsism ja juugend. Tartu, 2006, lk 128, 450.

³ Samas, lk 222.

⁴ Postimees nr 123, 29.05.1932, nr 143, 22.06.1932, nr 209, 07.09.1932, nr 31, 07.02.1933.

Kalevi 17, Tartu
 Arhitektuurne projekt: RTG Projekt (Jelena Beljajeva)
 Ehitaja: Facio Ehituse AS
 Muinsuskaitsejärelevalve: Haspo OÜ (Aavo Ossip)
 Tellija: Tartu Linnavalitsus

AVALIKU ARVAMUSE TOEL TONDILOSSIST KARLOVA EHTEKS

MAJA SÜND

Tartu kesklinna lähedal Karlovas Kalevi tänaval asub üks puumaja, mille kohta, erinevalt enamikust selle aja majadest ja mälestistest, ei saa öelda tüüpiline või iseloomulik, vaid võib julgelt kasutada epiteeti eriline. Pika ja kitsa, mööda Emajõe oru kallakut ülespoole kulgeva maja ehitamist alustati 1860. a. Esmalt rajati väike ühekorruseline, otsaga tänava poole vaatav kivist elamu, mis moodustab praegu hoone keskmise kiviosa. Järgneva kolme-neljakümne aasta jooksul pikendati ja kõrgendati seda mitmel korral ning nii kujuneski 1897. aastaks kinnistu kujust lähtuv pikk ja kitsas, astmetena ülespoole kulgev hoone.

ALLAKÄIK

Siiski ei ole käesoleva artikli eesmärk maja arhitektuurse ilme ja ehitusajaloo kirjeldamine, vaid pigem viimastel aastakümnetel toimunud ülevaate andmine: kuidas ühest majast sai vare ja varemetest taas maja. Nõukogude perioodil ei kasutatud Kalevi 17 enam elamuna, vaid selles ja kinnistu kahes linnapoolses majas (Kalevi 13 ja 15) asus laste luutuberkuloosi dispanser.

1992. a anti hooned terviseprobleemidega laste õpetamiseks loodud koolile, mis praegu kannab Herbert Masingu kooli nime. Taasiseseisvumisaegsetes kitsastes oludes ei leitud paraku remondiks raha ning tühjalt seisnud majas toimus 1994. a põleng. Õnneks jäid väärtuslikud detailid ja dekoor tuest puutumata. Hoonele koostati ajalooline õiend ja tehti inventeerimine, mis poolteist aastakümnet hiljem sai aluseks projekti koostamisele.

Vaatamata sellele, et sama kinnistu teised kaks maja olid kasutuses ja lapsed neis õppisid, tõmbas tühi hoone ligi hulkureid. Kool oli mures laste turvalisuse pärast ning püüdis aknaid-uksi sissetungijate eest sulgeda: algul lukustades, hiljem laudadega kinni lüües, kuid ikka ja jälle kisti need lahti. 1995. aastaks oli majas toimunud veel üks põleng. Välisüksed ja osa siseuksi olid veel alles, pargipoolse veranda aknaraamid olid aga läinud juba kütteks, külgmise veranda katust hoidis üleval vaid üks tugipost ning ahjud olid lõhutud.

1997. a tunnustati hoone kultuurimälestiseks. Kas tol ajal olid veel alles aknaraamid, ukсед ja teised iseloomulikud detailid, on teadmata, sest eksperthinnangut ja olukorra fikseerimist sel ajal ei tehtud. Tänapäevase

ekspert hinnangu kriteeriumite põhjal oleks säilivust hinnatud halvaks ja majast poleks ilmselt mälestist saanud.

2004. aastal tärkas lootus, et Masingu koolist tühjaks jäänud majadesse seab end sisse Eesti Muusikaakadeemia Tartu filiaal ja Peipsi koostöökeskus, kuid kuna loodetud euroraha ei saadud, jäi plaan realiseerimata. Raha taotlemiseks oli valminud projekt, mis sedastas, et selleks ajaks olid hävinud või minema viidud enamik 1994. a ajaloolises õiendis fikseeritud detailidest. Peale konstruktsioonide oli säilinud trepp tänavapoolses trepikojas, profiileeritud sarikaotsad, üksikud aknaraamid ja piirdeliistud ning mõni aknahing.

Järgnevatel aastatel püüdis linn ehitisi rendile anda. Huvilisi oli palju ning kõigile meeldis hea asukoht kesklinnas ja kinnistu tagaosa suurte puudega roheala. Enamasti oli aga loobumise põhjuseks maja nr 17, mille kordategemist peeti liialt kalliks ja korda tegemata jätmist ohtlikuks.

VEEBRUARIS SAABUS SULA

Kinnistu oli kui „Brežnevi pakike”, milles maja nr 17 moodustas soovimatu kauba ihaldatud asjade hulgas. Paraku polnud enam defitsiidi aeg ning sellise sisuga pakikest ei tahtnud keegi. Linnale oli alles jäänud vähe kinnistuid ning müüa seda ka ei soovitud. Linnavarade osakonna juhataja Kunnar Jürgenson kirjeldas olukorda Tartu Postimehes järgnevalt: „Hoone on lagunenu, ja mis kõige halvem, ta on tuleohtlik. Kõige halvem juhtum on see, kui ta läheb põlema, mis tähendab tuleohtu ümbritsevatele majadele ja kogu piirkonna puitasumile. Ööpäevaringset valvet sinna panna on rahaliselt võimatu. Kui me suudaksime korda teha Kalevi 13 ja 15 hoone, oleks see väga hea lahendus. Et me leiaksime lähema kümne aasta jooksul Kalevi 17-le raha ... Täna me näeme, et seda ei tule.”¹

Sellises seisus tekkis linnavarade osakonnal 2008. a algul mõte maja elimineerida: kas täielikult lammutada või lammutada vaid puitosad ning kivikehand katuse alla saada ja avad sulgeda seniks, kuni tekib võimalus kõik algsel kujul taastada. Teema leidis ajakirjanduses elavat vastukaja. 2008. a veebruari Tartu Postimehes leiduvad pealkirjad – „Tegevusetus tappis väärika maja”, „Uhke maja hääbus linna otsuseid oodates”, „Teistelt nõuab, aga

(1)

(2)

(3)

ise ei tee”, „Sõnavaht maja ei päästa” – räägivad iseenda eest.

Tähtsündmuseks kujunes linnapea ja abilinnapeade 26. veebruari visiit kinnistule, kus aknaaugust sisse ronides uuriti maja ka seestpoolt. Visiidi tulemusel ning avaliku arvamuse surve otsustas linnavalitsus lammutamise ja rentnike otsimise asemel leida ise hoonele kasutus.

Õnneliku juhuse tahtel jõudis ligikaudu samal ajal Tartusse uus ja senitundmatu loomemajanduse idee. Sügiseks oli alustavaid loomeinimesi toetava loomemajanduskeskuse mõte jõudnud sedavõrd küpseda, et linnavalitsus avalikustas plaani paigutada majadesse loodav loomemajanduskeskus ning taotleda Euroopa Liidu abiprogrammidest raha nende korrastamiseks.

Kalevi 17 remont valmis EASi toetusel loodetust varem, 2012. a kevadeks. Karlova Selts, mis veebruarisula-järgselt oli hoone elluäratamise toetuseks korraldanud majaümburse korrastamise talgud, tunnustas Kalevi 17 tiitliga Karlova ehe. Nüüdseks on maja üks ilusamaid Karlovas, väärides igati ehte tiitlit.

Egle Tamm on Tartu Linnavalitsuse kultuuriväärtuste teenistuse vanemspetsialist.

(1) Karlova ehe pärast restaureerimist 2012. a. Foto Mart Siilivask

(2) Hoone avasid suleti kõikvõimalike erinevate materjalidega, kuid see ei peatanud peatamatuid. Foto Egle Tamm

(3) Kvaliteetselt on taastatud nii erineva ruudujaotusega aknad kui ka veranda puitpits. Foto Lilian Lukka

¹ Hivato, M.-L. Tegevusetus tappis väärrika maja. Tartu Postimees, 06.02.2008.

Tallinna 5, Viljandi
 Muinsuskaitse eritingimused: OÜ Mändmaa Projekt (Raivo Mändmaa)
 Projekt: OÜ Mändmaa Projekt (Raivo Mändmaa)
 Sisekujundus: Kersti Leinbock, Raivo Mändmaa
 Konstruktsioonid: Proffprojekt OÜ (Sven Reiss)
 Akustikakonsultant: Linda Madalik
 Ehitaja, peatöövõtja: Silindia OÜ (projektijuht Vello Veelmaa)
 Stukkdekoorida restaureerimine: KAR-Grupp AS
 Muinsuskaitse järelevalve: HKP Ehituskonsultatsioonid OÜ (Hans Priks)
 Omanikujärelevalve: AS Telora (Väino Kalmann)
 Tellija: Viljandi Linnavalitsus

VILJANDI KULTUURIMAJA UUS KUUB JA UUS NIMI

18. saj viimasel veerandil kolis Viljandi mõis oma kõrtsi tolleaegsete põhiliste ühendusmagistraalide, praeguste Tallinna ja Tartu tänavate ristmiku lääneküljele. Kuna ala oli kasutusel sigade karjamaana, sai kõrts nimeks Seasaare kõrts. Parun Ungern-Sternbergi pärijad müüsid kõrtsi kinnistu 1919. a kohalikule linnakodanikule Johannes Kondorile, kes hakkas selleks ajaks juba areneva linna keskusesse jäävast kõrtsihoonest äri- ja kultuuriasutust kujundama.

Arhitektid E. Wolffeld ja A. Nürnberg koostasid 1923. a kavandi, mis nägi ette kõrtsi kinnistu Tallinna tänava külje hoonestamise kogu pikkuses Eesti Põllumeeste Seltsi majast kuni Turu tänava nurgani kolmekorruselise Seasaare äri- ja võõrastemaja hoonega. Kahjuks osutus nii suurejoonelise ehitise püstitamine üle jõu käivaks ettevõtmiseks ning ehitama asuti poole väiksemat maja, mille joonised (signeerimata) on arvatavasti koostanud kohalik insener E. Wolffeldi ja A. Nürnbergi projekti aluseks võttes. Suur osa esialgse projekti toredusest läks mõistagi ümberprojekteerimise ja -ehitamise käigus kaduma.

Seasaare äri- ja kultuurimaja tegutses kuni 1941. aastani, mil hävituspataljon mitmete teiste oluliste hoonete kõrval ka sellele tule otsa pani. Kuid juba 1942. a koostas arhitekt Elmar Lohk hoone taastamisprojekti. Sellest pidi saama stiilne funktsionalistlik elamu- ja ärihoone, ent kahjuks jäi projekt realiseerimata.

1948. a otsustasid tolleaegsed Viljandimaa võimud rajada põlenud Seasaare äri- ja kultuurahoone varemetele Viljandi kontserthoone. Moodustati Kontserthoone Peakomisjon koos mitmete allkomisjonidega, kelle ülesandeks sai hoone projekteerimise ja ehitamise läbiviimine. Ehitise tehniline projekt valmis 1951. a, autoriks arhitekt Johannes Fuks. J. Fuks, kes on tuntud paljude ilusate funk-majade projekteerijana, on käesoleva artikli autorile tunnistanud, et ega ta päris nii ei saanud teha, nagu oleks soovinud – arvestada tuli Peakomisjoni ideoloogiliste ja esteetiliste suunistega.

Paralleelselt projekteerimistöödega toimusid varemete uurimis-, puhastamis- ja konserveerimistööd. Uus hoone valmis 1953. a oktoobripühadeks (7. november).

Kultuurimaja on oma alguses funktsioonis olnud praktiliselt muutumatul kujul kasutuses kuni 2010. aastani, mil see remondiks suleti. Kui vahepealsetel aastatel piirduti väiksemate kohendamistega¹ ja värviuundamisega, siis 2000. aastate keskel oli tekkinud selge vajadus hoone kapitaalselt korrastada ning laiendada, avardamaks siin ringitegevuste võimalusi. Publiku tualettruumid ja esinejate garderoobid tuli elementaarsete nõuetega vastavusse viimiseks praktiliselt uuesti ehitada.

Projekteerimisega alustati 2007. a. Kui eskiisi staadiumis olid plaanid ambitsioonikad ja nägid ette mitme prooviruumiga uue saali rajamise õuele ning seni osaliselt kellerdatud hoone põrandaaluse pea täieliku tühjakaevamise, selgusid protsessi edenedes tegelikud kulud ja võimalused ning plaanides tuli tunduvalt järele anda.

Lõplik projekt nägi ette kogu tehnilise taristu väljavahetamise ja kaasajastamise. Endise katlaruumi ja söelao mahtu keldrikorrusel kavandati uued publiku tualettruumid ning nende peale kolmekorruselise juurdeehitis, mis mahutab esimesel korrusel uue kohviku, teisel proovi- ja ringiruumid ning kolmandal korrusel avara tantsusaali.

Vana hoone mahus kujunesid suuremateks ümberehitusteks endise rõdu fuajee-kohviku ja kõrvalolevate ruumide arvel avara mitmeotstarbelise sammassaali ning lavaalustesse seni halvastikasutatud ruumidesse esinejate garderoobide ehitamine. Peatrepi kõrvale rajati hoone kõiki korruseid ühendav liift.

Kuigi algselt oli plaanis suures saalis piirduda vaid sanitaarremondiga, selgus tööde käigus, et siinse lae krohv koos stukkdekooriga oli avariilises seisus. Seega otsustati lagi kogu ulatuses uuesti krohvida ning stukkdekoori restaureerida. Ka saali seintel ning teistes ruumides olev dekoori puhastati ja restaureeriti.

(1)

(2)

(3)

(4)

(5)

Kuna kultuurimaja saal ei ole algselt projekteeritud elektroonilise muusika jaoks, on siin pidevaks probleemiks olnud võimendatud muusika esitamisel tekkiv akustiline müra. Olukorra leevendamiseks kaeti rõdu tagasein akustiliste villaplaatide ja krohviga ning akendele paigaldati lisakardinad. Asjaga seotud inimesed leiavad, et tulemus on positiivne.

Enamus siseuksi restaureeriti, uued valmistati vanade eeskujul. Uute välisuste valmistamisel võeti eeskujuks olemasolev peauks, mis samuti restaureeriti. Enamik aknaid, mis vahepealsete remontide käigus olid välja vahetatud, asendati sooja- ja helipidavamate akendega, saali akendele lisati sissepoole täiendavad klaaspakettaknad. Hoone fassaadid korrastati ning värviti sondeerimisel tuvastatud esialgse värvitooni põhjal tumeroosaks. Kuna eelnevalt oli hoone värvitud silikaatvärviga, mis püsis suhteliselt hästi seinal ja projekti-kohase lubivärvi kasutamine oleks nõudnud kogu fassaadi puhastamist, otsustati seegi kord kasutada silikaatvärvi. KAR-Grupp taastas ka peasissepääsu kohal paikneval frontoonil asunud betoonist stiliseeritud kandle.

Juba 1951. a projekt nägi ette kultuurimaja õue kasutamist vabaõhuürituste korraldamiseks. Viljandi pärimusmuusika festivalide käigus on see kujunenud populaarseks kontserdipaigaks, kuid kahjuks piiratud territooriumist tuleneva suure ruumikitsikusega. Kulturimaja rekonstrueerimise käigus kaeti restaureeritud maapealne terrass katuseterrassiga, mis oluliselt avardas publikuruumi.

Ulatuslike restaureerimis- ja rekonstrueerimistöödega parandati oma ajastu ilmeka esindajana kaitse alla võetud arhitektuurimälestisel nii aja kui ka inimkää poolt tekitatud kahjustused, kindlustati hoone konstruktsioone, varustati maja kaasaegse tehnoseadmetikuga ning parandati oluliselt Viljandi kultuurirahva töötingimusi. Ühtlasi sai hoone enesele ka uue nime – Sakala keskus.

Raivo Mändmaa on arhitekt.

¹ 1990ndate alguses eemaldati muu hulgas linnarahva nõudmisel lava kohal olevast stukkdekoorielemendist sirbi ja vasara kujutis.

- (1) Seasaare kõrts 1923. a. Fotod Viljandi Muuseum
- (2) Tallinna tänav 1960. a
- (3) Restaureeritud kultuurimaja. Foto Elmo Riig
- (4) Vestibüül. Fotod Rein Grünbach
- (5) Suur saal

Tihemetsa alevik, Saarde vald, Pärnu maakond
 Muinsuskaitse eritingimused: Mare Rähni
 Eelprojekt: Mare Rähni
 Põhiprojekt: Arcus Projekt OÜ (Marika Paju)
 Muinsuskaitse järelevalve: Casaverde OÜ (Priit Õunpuu)
 Peatöövõtja: Eston Ehitus AS
 Tellija: Pärnumaa Kutsehariduskeskus

VOLTVETI MÕISA PEAHOONE TEEL TAASSÜNNILE

Esimesed teated ajaloolise jaotuse järgi Pärnumaale Saarde kihelkonda kuulunud Voltveti (Tihemetsa, saksa k *Tignitz*) mõisast pärinevad 1601. a. Omanikeks on siin olnud läbi sajandite Tiesenhauseenite, Wolfeldtide, Krüdennerite ja Strykide perekonnad. Alates 1925. a asub mõisas metsa- ja põllumajandusõpet pakkuv tehnikum, praeguse nimega Pärnumaa Kutsehariduskeskuse Voltveti Koolituskeskus.

Mõisa hilisklassitsistlik kahekorruline kivist peahoone valmis 1830. a. Hoone keskosa kaunistab kolmnurkfrontooniga nelja sambaga portikus, mille laia trepi külgedel lamavad väärikas poosis lõvifiguurid. Metsakooli ruumivajaduse suurenedes lisati hoonele 1938. a kolmas korrus ja lõunaküljele õpetajate korteritega 3-korruline juurdeehitus. 1960ndatel ehitati lisaks põhjaküljele võimla- ja idaküljele õppekorpused.

2008. a lammutati amortiseerunud võimlaosa. Samal ajal kaalus Kutsehariduskeskus objektiivselt oma võimalusi hoones õppetegevust jätkata: lähiaastatel õpilaste arv väheneb veelgi ja maja ülalpidamiskulud kasvavad. Interjöörid olid „väsinud“ ja katus amortiseerumas. Kokkuvõiuideega haalus arhitekt Mare Rähni intrigeeriv ja Muinsuskaitseametile tulist poolehoidu leidnud ettepanek (muinsuskaitse eritingimused ja eelprojekt 2008–2009) lammutada sobimatu kolmas korrus ning anda hoonele osaliseltki tagasi esialgne ilme.

2011. a septembris alustati III korruse lammutamisega. Tööde käigus demonteeriti ja säilitati puidust toolvärk ning osa laetalastikku, et seda uue katusekonstruktsiooni ehitamisel taaskasutada. Samuti leidsid kõik terved savitellised kasutust uute karniiside, vaheseinte ja korstnate ladumisel. Algselt oli plaanis aknad restaureerida, paraku osutusid need aga liialt pehastunuiks, mistõttu tuli valmistada vanade eeskujul uued. Restaureerida õnnestus vaid portikuse ümarkaaraken. Pärast portikuse 1960ndatel lammutatud vaheseinte taastamist paigaldati neisse klaasvitraažaknad (teostaja Rozzo Ehitus OÜ). Kus osutus võimalikuks, taasavati ka keldriaknad, vundament hüdroisoleeriti, vahetati välja küttesüsteem. Kool sai uue magistraalitorustiku ja soojasõlme. I korrusele paigaldati jalgadel malmist ribiradiaatorid, mujale plekkradiaatorid.

2012. a juulis võis uue savikivikatuse ja krohvi-värvi-korra saanud hoone restaureerimistöodele selleks korraks joone alla tõmmata. Järge ootavad interjöörid, mille varjatud saladustele heitsid põgusat valgust 2010. a Eesti Kunstiakadeemia ja Tartu Kõrgema Kunstikooli läbi viidud uuringud¹.

Nele Rent on Muinsuskaitseameti Pärnumaa vaneminspektor.

¹ Hiip, H. Maalingud Voltveti mõisas. Muinsuskaitse aastaraamat 2011. Tallinn, 2012, lk 62–65.

(1) Kolmekorruline peahoone 2003. a. Fotod Jaan Vali (2) Algsel kujul taastatud peahoone 2012. a

Kose alevik, Kose vald, Harju maakond
 Krohvi- ja värviuuringud: OÜ Mõisaprojekt (Nele Rohtla, Liina Rohtla)
 Arhitekt: OÜ Mõisaprojekt (Peeter Püssim)
 Insener: Aleksander Danil
 Ehitaja: OÜ H. Uuetalu
 Muinsuskaitsejärelevalve: Nele Rohtla
 Arheoloogilised uuringud: Villu Kadakas
 Tellija: EELK Kose Püha Nikolause kogudus

KOSE PÜHA NIKOLAUSE KIRIKU KUNAGISE LEERISAALI RESTAUREERIMINE

Kose Püha Nikolause kirik sai praeguse kuju mitmel erineval ehitusperioodil. Kivikirik rajati siia 1370. aastatel. Sellest ajast on säilinud pikihoone massiivsed paekivi-seinad. Tõenäoliselt paiknes varem kivikiriku kohal 13. sajandist pärinev puukirik.

Algsele ristkülikukujulisele kolme võlvikuga hoonel lisandusid 1430. aastatel massiivne läänetorn ja idassa ristvõlviga kooriruum. Enne läänetorni rajamist paiknes pikihoone kirdenurgas konsooltorn, mille tänapäevaks osaliselt säilinud keerdtrepi kaudu pääses võlvidele. Kooriruumi ja läänetorni rajamise ajal ehitati ka teravkaarse raidportaaliga peasissepääs. Nii raidportaal kui ka kooriruumi võlvid järgivad otseselt Pirita kloostri eeskujusid.

1560. a Liivi sõja käigus kirik purustati ja põletati, hävinesid ka pikihoone võlvid. Praegusel pikihoonel on puidust silindervõlvlagi.

Oluline ehitusetaap oli 1856.–58. aastatel, mil kiriku põhjaküljele ehitati varasema käärkambri asemele avar neogooti stiilis leerisaal (nn uus kirik). Selle rajamise käigus raiuti kahe põhjaseinas paiknenud akna asemele kaks suurt teravkaarset ukseava, mis ühendasid pikihoone leerisaaliga. Selle ümberehitusega lisandus kirikule avar külglõõv.

Nõukogude ajal muudeti leerisaali interjöörü oluliselt: suur esinduslik ruum tükeldati vaheseintega ja ehitati kahekorruseliseks. Kogudus kasutas ruume tööruumidena, kuid viimase aastakümne seisid need osaliselt tühjana. Algne avar terviklik interjöör oli muutunud pea hoomamatuks. Tähelepanu äratasid ehk suured neogooti ukсед kaminatoas ning teravkaaraken trepikojas, kuid kitsas ja ilmetus ümbruses olid need oma mõju kaotanud.

Paekivist välisseinad koos avadega olid säilinud algsele kujul, üksnes väliskukse teravkaare osa oli hiljem kinni loatud. Katuse- ja vahelae konstruktsioonid olid halvas seisus ja nõudsid kiiret parandamist.

Hooneosa tehnilist seisut ja tema kasutusotstarvet hinnates oli õige aeg alustada põhjaliku restaureerimise ja uue funktsiooni leidmisega. Suur ruum otsustati oma põhimahus kohandada muuseumiks. Koht tuli leida ka lugemisnurgale koos raamaturiulitega, kantseleile ning arhiivile.

Arhitektuurse lahenduse põhiideeks sai algse ruumi mõju taastamine. Arhitekt Peeter Püssimil on see igati

õnnestunud. Hästi tulevad esile neogooti stiilis kõrged tahveluksed ja teravkaaraknad ning talalagi. Uue elemendina on lisatud rõdu, mis ei löhu ruumi terviklikkust, küll aga võimaldab peita enda alla mõned väiksemad vajalikud ruumid: õpetajatoa, arhiivi, tehnilise ruumi ja tualeti. Vanade pindade viimistluses võeti eesmärgiks lähtuda algsest lahendusest: lihtsad heledad seinad ja laepinnad ning aaderdatud ukсед ja aknaraamid. Kesksel kohale idaseinal kavatsatakse paigutada kunagi leerisaalis olnud tahvelmaal „Ristiltvõtmine” (1859. a T. Neffi järgi O. Zoega v. Manteuffel), mis paikneb praegu pikihoones. Uus sisseehitatud osa on oma viimistlusega selgelt eristatav.

Ka restaureerimine on hästi korda läinud. Töösse kaasati kogenud meistrid nii OÜ-st H. Uuetalu kui ka alltöövõtjalt OÜ Kuukaar. Esiletõstmist väärib katuse- ja vahelae konstruktsioonide oskuslik proteesimine meister Jaan Vatteri juhtimisel ning OÜ Kuukaar meistrite töö akende ja uste restaureerimisel. Hästi mõjub suurtest paeplaatidest põrand, milles on erineva kivilaoga tähistatud kunagise käärkambri asukoht.

Nagu vanade kirikute puhul ikka, olid siingi ette nähtud arheoloogilised uuringud. Põnevaks tegi neid käärkambri vundamentide päevavalgele tuleku ootus. Müürid puhastatigi välja koos mõne säilinud põrandaplaadiga ja pikihoonesse viiva kinnimüüritud ukseava asukohaga. Arheoloogiliste kaevamistega kaasnes rida huvitavaid leide: inimnäoga raidkivikatke (ilmselt pärit pikihoone Liivi sõja ajal hävinud võlvikonsoolilt), Sieburgi keraamika katke (15.–16. saj), laeka luku ehisplaat, mõned keskaegsed mündid ning maalingutega klaasikillud, mis viitavad vitraažaknale vanas käärkambris. Lisaks leiti veel rootsiaegseid münte, vanu katusekivi tükke, 15–16. saj potikilde ning üks profiiltellise katke (ilmselt varasema võlvi roidest).

Kunagise leerisaali projekteerimine algas juba 2009. a lõpus ning ehitustööd 2011. a alguses. Protsess kestis suhteliselt kaua (2012. a sügiseni), kuid see võimaldas ka põhjalikumalt ja kvaliteetsemalt tööd. Praegu ootab kaunis ja väärtustatud kirikuruum täiustamist veel valgustite, mööbli ja muude oluliste sisustuselementidega.

Nele Rohtla on arhitekt.

(1)

(2)

(3)

(4)

(5)

- (1) Leerisaali välisvaade. Fotod Nele Rohtla
- (2) Algse aaderduse ja metalldetailidega pikihoonesse viiv uks
- (3) Trepikoda enne restaureerimist
- (4) Sisseehitatud osa sulandub vanasse ruumi
- (5) Keskaegne raidkivikatke. Foto Villu Kadakas

Külama küla, Emmaste vald, Hiiu maakond
 Projekt: FIE Kersti Siim
 Teostaja: Lükkepakk OÜ
 Tellija: Anita Kaerma

TOOMA VESKI UUED TUULED

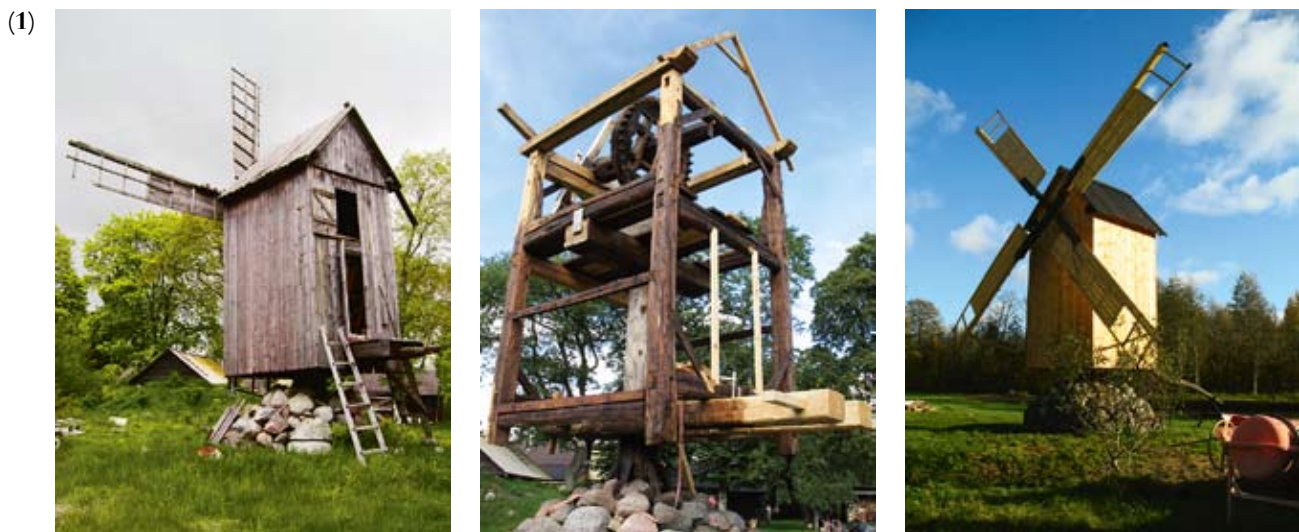
Tooma tuulik asub Hiiumaal Emmaste vallas Külama külas, kuuludes Tiidu talu kompleksi. Praeguse perenaise Anita Kaerma andmetel on siinne elumaja ehitatud aastatel 1936/37. Talukoht ise on aga oluliselt vanem. Sellele viitab ka tuuliku ehitusaasta 1826, mis on lõigatud pöörpakule. Nii praeguste omanike kui ka Hiiumaa tuulikute ülevaate hinnangu (2004) koostaja väitel on tuulik asunud paigaldamisest peale omal kohal. Dateering „1929” sambal märgib ilmselt remondiaastat, mil asendati tõenäoliselt ka emapuu. Teadaolevalt on Külama külas läbi aegade vilja jahvatanud kolm veskit: Ado Peetri tuulik (vanemate inimeste mäletamise järgi Vanadu), Tooma tuulik ning Pendi tuulik (tänapäevaks säilinud vaid kivijalg). Praegused omanikud on elanud siin alates 1958. aastast ning perenaise sõnul tol ajal tuulikul tööd enam ei tehtud. Peremees teadis rääkida, et tuulikumeister oli olnud meremees, kuid kindlaid tõendeid selle kohta pole.

Hiiumaa tuulikute ülevaate hinnangus on Tooma tuuliku kohta kirjutatud järgmist: „*Õdede Põld Alma ja Põld Linda jutustuse järgi ehitatud tuulik nelja pere peale. Kusjuures iga pere pidi hooldama ühte tiiba. Kui õed olid noored plikad, tuli võlli määrdeainega määrida, sellega said nad hästi hakkama. Määriti käsitsi ja see määre, mis jäi pärast määrimist näppude külge, sellega joonistati igasuguseid kujukesi tuuliku seinale. Enamjaolt jahvatati looma- ja leivajahu.*” Erisugused tõrvajoonistused ning puulõiked tuuliku seinalaudise sisekülgedel on säilinud tänaseni.

1980. aastate lõpul proteesiti remondi käigus tuuliku põlvpakud, asendati katus ning paigaldati uued tiivad. Osaliselt immutati tuuliku detaile punakat tooni puidu- kaitsevahendiga (laudis, põlvpakude otsad, titsid, trepp).

Viimaste restaureerimistööde eesmärgiks oli korpuse taastamine koos sinna juurde kuuluvate eksterjöõri elementidega (tiivad, saba, trepp ja lava). Oluline oli tagada tuuliku ilmastikukindlus ja ühtlasi ennistada selle ajalooline välisilme, säilitades sealjuures veski omapära. Remonttöid tehti suure osas siseruumides. Selleks eemaldati ettevaatlikult tuuliku kattelaudis, veski kere tõsteti sambalt maha, demonteeriti ning transporditi töökotta. Tuuliku koha peal avati kivijalg, teostati vajalikud proteesimised ning titsid ja samba alumine osa tõrvati. Hiljem kasutati tõrva ka saba, põlvpakude, lava, trepi, tiibade ning katuselaudise juures. Töökojas plommiti tuuliku kereosad. Valmistati puuduolevate ja tugevalt kahjustatud detailide koopiad (nt pärliinid, põlvpakude tagumised otsad, lava, trepp, saba jm). Tuuliku karkass tõsteti sambale kraana abil, samuti veskikivid ning võll. Osaliselt amortiseerunud originaallaudise säilitamiseks ning sellel olevate tõrvajoonistuste ning puulõigete eksponeerimiseks kasutati varianti, kus uus laudis löödi originaallaudade peale. Säilinud sisseseade osad puhastati ja korras- tati ning paigaldati tagasi esialgsetele kohtadele. Praegu pole tuulik küll jahvatamisvalmis, kuid üsna vähese vaevaga on võimalik veski realselt töökorda seada.

Kersti Siim on restauraator ja veskiasjatundja.

(1) Tuulik enne restaureerimistööd 2006. aastal. Fotod Kersti Siim (2) Restaureeritud karkass (3) Tuulik pärast restaureerimistööd

Nasva küla, Käina vald, Hiiu maakond
 Muinsuskaitse eritingimused: Dagopen OÜ (Jaanus Rohusaar)
 Projekt: Dagopen OÜ (Jaanus Rohusaar)
 Teostus: Riburada OÜ (Denis Lukas)
 Muinsuskaitse järelevalve: Viktor Tammsaar
 Tellija: Veikko Martin

PUULAIU VÕRGUKUUR

Võrgukuur Puulaiul Kassari saarel on sadakond aastat vana, pisut pealegi. Teine sarnane asub kohe kõrval ja ootab korrastamist, kolmas vajus hiljuti kokku. Kohalike kalameeste sõnul olla võrgukuure olnud siin kunagi seitse. Hiiumaal ja ümbritsevail laidudel on neid väikeseid rannarajatisi, küll erinevate nimede all (püüniste kuur, aerukuur, paadikuur, tormisoojak, kaluriõnn), olnud sadu. Säilinud on neist vähesed ning vaid üksikud tänaseks korrastatud. Võrgukuuride kunagised asemed on maastikul loetavad enamasti 4 x 7 m lähimõõduga vundamentide ja korstnarusudena.

Väikeseid rannaehitisi kasutati läbi aastasade ikka kalapüügiga seoses. Seal sai korrastada püüniseid, teha kahe nõudmise vahel aega parajaks ning enne varahommikust mereleminekut sooja ööbida. Toona võtnuks koju- ja tagasisõit tihtipeale mitmeid tunde. Kuur koosnes tavaliselt kahest poolest: soojustamata laudseintega võrgu- ja aerukuurist ning palkseintega kambriosast, kus oli enamasti ka väike kolle.

Nüüd kuurist endast. Tegemist on lihtsa, praktilise, pisut igavagi ehitisega rannapõndakul. Selle omanikule ja hõimlastele on majake aga oluline märk esiisadest ning lastele mõnus koht ranna ääres mängimiseks. Mitte vähemtähtis pole aga kuuri roll ka Puulaiu miljööväärtsliku maastiku säilitamisel.

Võrgukuuril on kaks ruumi: katteliistuga püstlaudseintega kõrgem ruum võrkude ja mõrdade korrastamiseks ning palkseintega tuba ööbimiseks ja puhkamiseks.

Algselt on katuseharjast väljunud korsten.

Kuuri olukord oli enne restaureerimistööde algust halb: laudis, palkseinad ja vana laudkatus (hiljem eterniidiga kaetud) suuremal või vähemal määral pehastunud, kolmest aknast puudus üks ning korsten ja pliit olid lagunenud.

Hiiumaa omad meistrid said võrgukuuri pieteeditudelise restaureerimistööga aga suurepäraselt hakkama. Kõik vana ja kõlbulik materjal leidis enamasti taaskasutamist. Palkseinte juures proteesiti ja asendati just niipalju, kui vaja. Ülejäänud seinad ja viiluotsad kaeti hõõveldamata katteliistuga püstlaudisega. Loodeküljele paigaldati u 25% vana laudist. Palkseinad ja laudis õlitati heleda tõrvaõliga. Korrastati looduskividest vundament. Vundamenti ja esimese palgirea vahele paigaldati kasetoht. Ajaloolise eeskujul valmistatud uus, soontega laudkatus tõrvati. Ehitati uus pliit ja laoti üles korsten. Korstnapits krohviti lubikrohviga ning võõbati valge lubivärviga. Valmistati uus kahepoolne laudvärav ja aknad. Sees restaureeriti uks, palkosa laudlagi, mõlema ruumi plankpõrandad, puitkoikud ja riul.

Nõnda on võrgukuuri taastamisega loodud kõik võimalused saare põlisel pererahval kalale minna selleks kohapeal valmistudes. Õhtul saab majas riideid kuivatada ja enne muistsel kombel kalamehejuttu puhuda. Mõne aasta möödudes ühtlustub ka hoone esialgu pisut kirjuvõitu välisilme.

Jaanus Rohusaar on arhitekt.

(1)

(2)

(1) Puulaiu võrgukuurid ajaloolisel fotol. Taastatud kuur on vasakult esimene. Foto Dan Lukase fotokogu

(2) Restaureeritud võrgukuur. Foto Viktor Tammsaar

Kadrioru park, Tallinn
 Projekt: K-Projekt AS
 Teostus: AS Merko Ehitus ja Merko Infra AS
 Rahastus: Tallinna linn ja Euroopa Liidu Ühtekuuluvusfond
 Tellija: Tallinna linn

KADRIORU PARGI KANALID

1718. a värvas Peeter I oma teenistusse arhitekt Niccolo Michetti ning ühiselt valiti välja sobiv koht uue lossi ja seda raamiva regulaarpargi jaoks. Kadrioru lossi- ja pargiansambel kujunes kõige suurejoonelisemaks ja stiilsemaks barokkrajatiseks Eestis. Lossi ette planeeriti Alumine aed, mille taha, poolkunstliku astangu servale paigutati loss ja tiibhooned otsekui poodiumile. Aiaosi lossi taga kahel astangul nimetati Ülemiseks aiaks.

Barokse ansambli suurim ja keerukaima kompositsiooniga Alumine aed rajati lossi ette – esindustsoon. See oli prantsuspäraselt tasapinnaline, kolme pikiallee ning nendega nurga all ristuvate alleedega. Aeda ümbritses kanal. Lossi ette rajati kümme musterpeenart.

Ülemine aed ehk nn Lilleaed moodustas lossitaguse sisehoovi, mille küljed olid piiratud võrestikkäikudega. Pargi algne plaanilahendus säilis 19. saj lõpuni.

1897. a koostas Riia aedade ja parkide direktor G. Kuphaldt projekti pargi uuendamiseks. Inglise pargistiili kohaselt eelistati vabakujunduslikku lähenemist lookleva teedevõrgu ja avatud merevaadetega.

Seega ei kaotanud Kadrioru regulaarpark oma Peetri aegset ilmet pikaajalise ja loomuliku arenguloolise protsessi tagajärjel, vaid suhteliselt lühikese ajavahemiku jooksul 19. saj lõpul ja 20. saj alguses.

Veekanalid raamisid Kadrioru alumist aeda alates selle rajamisest 1718. aastal kuni 1938. aastani, mil pargi rekonstrueerimise käigus paigaldati kanalitesse presidendi kantselei tarbeks kanalisatsioonitorud jms ning kanalid täideti mullaga.

2012. a taastati kanalid Ülemiste liiklussõlme ehituse ühe osana. Nimelt vajas liiklussõlm sademetevee ülevoolukollektorit, kuna linna sademetevee kanalisatsioonisüsteem oli nii üle koormatud, et sinna lisavett suunata ei saanud. Liiklussõlmest tuleva vee merre juhtimiseks otsustati kasutada ära Kadrioru pargi ajaloolist kanalisüsteemi.

Kadrioru veekanalid said kollektori lahtiseks osaks. Lasnamäelt jõuavad sademeveed Kadrioru pargini mööda toru. Kanalitesse lastakse puhas vesi, vahetult enne sinna sattumist toimub vee puhastamine liivast ja autode õlist. Sademevett hakatakse kasutama aia ja pargi kastmiseks ning tiikide toiteks. Liigne vesi voolab lõpuks Tallinna lahte. Kanalid rajati ajaloolistele kohtadele ehk sinnasamasse, kus nad enne hävitamist paiknesid. Tööde käigus taastati 611 m jagu ringkanalit, paigaldati 1,8 km torusid, rajati 1 278 m betoonkanaleid, kaskaad ja voolurahus-

tustiigid. Kuna kanalid said uue praktilise funktsiooni, siis nende konstruktsioon muutus. Valati betoonist vann, mis vooderdati väljakaevatud ajaloolistest kanalitest pärit graniitkividega. Kanalite servad kaeti ilmastiku kaitseks betoonplaatidega, kuna paekivi laguneb kergesti.

Kadrioru parki läbiva sademeveesüsteemi projekteerimisel on arvestatud Kadrioru lossi alumise aia taastamise tehnilise projektiga (AS Laansoo Grupp), mis näeb perspektiivis ette barokkaia taastamist. See kontseptsioon on sobiv, kuna elustab uuesti kogu kompleksi loomise idee, kus loss ja park olid tervik: hoone oli seotud ümbritseva pargiruumiga visuaalsete, kohe esimesel pilgul tugevalt silmatorkavate vahendite abil, nt sümmeetriline teedevõrgustik, perspektiivalleed. Veekanalid moodustavad justkui raami alumise aia ümber, mis aitab tekitada algset ruumilist mõju lossiga kuldloikeliselt seonduvast pargiosast.

Valikut toetab Firenze harta 16. artikkel: „Põhimõtteliselt ei tohiks pargi restaureerimisel ühtegi perioodi eelistada teisele, välja arvatud erandjuhtudel, kui pargi teatavad osad on kahjustatud või hävinud nii ulatuslikult, et park otsustatakse rekonstrueerida looduses säilinud jälgede või vaieldamatute dokumentaalsete tõendite alusel. Selliseid rekonstrueerimistöid võib teha eelkõige nendes pargiosades, mis paiknevad selles asuvate ehitiste vahetus läheduses, et tuua esile nende kujunduse kokkukuuluvust.”¹

*Ain Järve on Kadrioru pargi juhataja,
 Kersti Lootus on arhitekt.*

¹ Firenze harta (*Florence Charter*) on rahvusvaheliselt tunnustatud kokkulepe ajalooliste parkide käsitlemisel, mille võttis ICOMOS-IFLA Ajalooliste Parkide Komitee vastu Veneetsia harta lisana 1982. aastal.

(1)

(2)

(3)

(4)

(1) Kadrioru pargi Ülemine aed. Fotod Elle Pent
(2–4) Taastatud veekanalid Alumise aia ümber

MUINSUSKAITSEAMETI HARJUMAA VANEMISNPEKTOR SILJA KONSA KOMMENTAAR: Kadrioru park on Eesti esinduslikemaid parke. Seda oma väärika ajaloo, asukoha, heal tasemel hoolduse ning seni üldjuhul heakskiitu pälvinud taastamistööde poolest. Esimesi olulisi tagasilööke restaureerimistöödel tekkis 2000. aastate algul, mil avalikkus avaldas häälekat vastu-seisu Alumise aia puude langetamise suhtes. Nimelt oli Kadrioru pargi arengukava ja pargi taastamise projekt (1999) näinud ette Alumise aia baroksel kujul taastamise, mis tähendas paljude puude langetamist. Protesti tuum oli suunatud linnakeskuses ja armastatud pargis kavandatud lageraie vastu, kuid kaheldi ka barokkaia koo-pia rajamises. Tol korral võeti aeg maha, ehk nii barokse kujunduse taastamise pooldajad kui ka selles kahtlejad pidasid õigeks raiumisega oodata ning võimalused uuesti läbi kaaluda.

Muinsuskaitsealiselt ja looduskaitsealiselt on küsimus vägagi oluline ja keeruline. Alumisel aial on läbi ajaloo

olnud mitu kujundust, praegune on üks kihistus. Oluliseks tuleb pidada ka pargiarheoloogia käigus leitud originaalosi, nt maapõues säilinud kanaleid. Ja mis põhiline: alumise aia kujundus peaks silmas pidama kaasaegseid maastikuarhitektuuri restaureerimise-konserveerimise põhimõtteid.

Kuid 2011. a alustati barokkpargi ühe kõige tugevama ja nähtavama struktuurielemendi – kanalite – taastamisega, andmata võimalust mõnele teisele terviklahendusele. Uued kanalid paigutati küll vanasse kanalisängi, kuid originaalkanali kivivooder lammutati ja vana sängi laiendati. Ehk olnuks võimalus säilitada autentset originaali rohkem kui üks sild ja kanali mõned fragmendid. Uute kanalite maakivist vooder järgib vana kiviladu, kuid betoonäärised, lai betoonist kanalipõhi ja astmed mõjuvad väga massiivsetena.

Kokkuvõtvalt võib öelda, et kanalite rajamisega astuti samm lähemale algse barokse pargiruumi taastamisele.

Kaitseväe kalmistu, Tallinn
 Taastamisprojekt: OÜ T-Linnaprojekt (Tiina Linna)
 Ehitaja, peatöövõtja: HR Restauraator OÜ (Margus Ojamäe, projektijuht Kristjan Salk)
 Reljeefide modelleerija: KAR-Grupp AS (Vambola Mets)
 Dolomiiditöö: Dolokivi OÜ (Volli Sai, Peeter Sai, Ivo Vahho)
 Paekivitööd: Saare Dolomiit-Väokivi OÜ
 Muinsuskaitsejärelevalve: Eesti Muinsuskaitse Selts (Jaan Tamm)
 Omaniku järelevalve: AS Telora-E (Enn Läänemets)
 Tellija: Kaitseministeerium

VABADUSSÕJA MONUMENDI „MÄLESTUSEHIS” TAASTAMINE

Tallinna Kaitseväe kalmistu, kuhu on maetud ligi 4500 eri rahvusest ja eri maade armeede sõjaväelast, on enam kui 2,6 ha suurune maa-ala, mis asub Siselinna kalmistukompleksi kaguosas, Filtri tee, endiste Dünaburgi kasarmute ja kitsarööpmelise raudtee trassi vahel. Selle vanim osa on pärit juba tsaariajast, 1887. aastast.

Kalmistu keskeimaks pärliks võib pidada 1927. aastal arhitekt Edgar-Johan Kuusiku kujundatud Vabadussõjas langenutele pühendatud monumenti – Mälestusehist. See püstitati arhitekt Ederbergi 1924. a planeerimiskavas määratud ning samal aastal nurgakiviga tähistatud kohale. Mälestusehis avati 28. oktoobril 1928. aastal.

See mausoleumi meenutav hall toetus nelinurkselt 12 postile, olles katuseks ehise keskel asetsevale sümboolsele monumendile Tundmatu Sõduri urniga. Mälestusehise postide alused, astmed, põrand ja fassaad valmistati Lasnamäe paekivist. Saaremaa dolomiidist tehti monument, skulpturaalsed dekoratiivdetailid, avause kaared ja postid. Ehise lagi oli männipuust ja katus kaetud vaskplekiga. Hoone esikülje fassaadi ülaosas asetses viis reljeefi, millest keskmine kujutas Eesti riigivappi ning teised neli vastavaid väeliike: jalaväge, mereväge, kahurväge ja ratsaväge. Idapoolsel fassaadil oli Tallinna väike vapp, lõunapoolsel Tallinna suur vapp ja läänepoolsel fassaadil tahvel kirjaga: „Püstitatud 1918–1920 aastate Vabadussõja kangelaste mälestamiseks. Püha on isamaa sund, kodumaa pojad – teil rahulist und!” (Lõik monumendi avamise puhul väljaantud brošüürist.)

1950. a kevadel Mälestusehis hävitati.

Juba 1980. aastate lõpul, kui poliitilised olud muutusid ja muinsuskaitse liikumine edenes, hakkasid entusiastlikumad inimesed Nõukogude võimu poolt 1949.–1950. aastatel hävitatud Kaitseväe kalmistul säilinud haudu ja monumentide vundamente otsima. Esialgne vaatepilt oli masendav: surnuaia piirdeaedu oli kõrgendatud silikaattelistest müüridega ja okastraadist „kaunistustega”, kunagise peavärava oli sulgenud side-

pataljon sinna ette Nõukogude ajal ehitatud silikaattelistest sööklahoonega, kabel oli tulekahjus kannatanud katuseeta vare, kõikjal Nõukogude sõjameeste hauatähised või kenotaafid. Enamus Eesti Vabariigi aegseid mälestusmärke oli likvideeritud, Eesti Vabariigi kaitseväelaste ja sakslaste haudadele oli peale maetud.

Kalmistu taastamine ja korrastamine algas pärast Vabariigi Valitsuse korraldust 18. oktoobrist 1994, mil moodustati taastamise kontseptsiooni väljatöötamiseks komisjon. Otsustati taastada Kaitseväe kalmistu 1940. a seisuga koos kõigi tol ajal eksisteerinud monumentide ja mälestusmärkidega. Seega tuli ka Mälestusehis täies mahus ennistada.

Töödega alustati 2012. a maikuu. Suureks abiks oli monumendi säilinud paekivist vundament, mis oli maapinnas u 1,6 meetri sügavuseni alles. Neljas nurgas olid alles ka kinnitusraudade jäänused, mis tähistasid ümarate sammaste keskpunkti. Tänu nendele õnnestus määrata täpselt monumendi gabariidid. Vana vundament jäigi uue ehitise alla. Tänu ajaloolastele Mare Kasele, Mati Straussile ja Jaanis Talile oli projekteerijatel kasutada arhiividest leitud fotomaterjale ja arhitekt Edgar-Johan Kuusiku monumendi eskiiskavandi ühte koopiat. Nende järgi tuletati detailide profiilid ja mõõtmed.

Veel enne kui alustati vundamenti väljakaevamist, puhastamist ja ettevalmistamist, tahuti Saaremaal käsitööna dolomiidist poste ja muid detaile. Postid läbimõelduga 600 mm treiti täismaterjalist Saaremaa Saia küla kohalikust dolomiidist. Postide ülemised paelornamendiga dekoreeritud osad ja alumised baasi osad on valmistatud eraldi. Postide õigeks paigaldamiseks olid tähtsad endiste äärmiste postide kesksed metallvarraste asukohad. Kõik kaarte kivid on valmistatud suurte plokkidena täismaterjalidest. Kaarte monteerimiseks ehitati puust tellingudsaalungid ning nende montaaži pidi toimuma kõigis külgedes enam-vähem samaaegselt, et vältida laiali lagunemist.

Seinamaterjali muudeti ehitustööde käigus. Tavaline paekivi asendati betoonõonesplokkidega. Seinakonstruktsioon koosnes kahekihilisest plokkist, mille vahel oli metallarmatuur ja see betoneeriti. Kõiki külgi ühendav

- (1) Mälestusehise esikülg 1930. aastatel. Foto Eesti Filmiarhiiv
 (2) Avamistseremoonia 28. novembril 2012. a. Fotod Heidi Tooming
 (3) Monumendi vana vundament
 (4) Dolomiidist kaarekivide paigaldamine. Foto Tiina Linna
 (5) Dolomiidist kolmikpostid nurkades. Foto Heidi Tooming
 (6) Vapitahvlite paigaldamine. Foto Tiina Linna

(7)

(8)

(9)

(10)

(7) Vaas-urni paigaldamine. Foto Heidi Tooming

(8) Ainus originaaldetail: tundmatu sõduri urn halli keskel. Foto Leeni Linna

(9) Taastatud mälestusehis. Foto Mari Loit

(10) Mälestusehis öhtuses valgustuses. Foto Leeni Linna

betonvöö valati lukukivi kohale. Välimiseks voodriks jäi lihvitud Lasnamäe paekivi.

Monumendi ülemises osas olnud tahvlite reljeefe modelleeris skulptor Vambola Mets. Tahvlite mõõdud oli arhitekt ette andnud, reljeefil kujutatud tuli aga fotode eeskujul tuletada. Kuna suurtüki-, jala-, mere- ja ratsaväe vapitahvlite kompositsioonid olid ainulaadsed – ilmselt Edgar Kuusiku kui ornamendimeistri enda looming –, oli nuputamist üsna palju. Monumendi lagi tehti puittaladest kassetlaena ja tahvlite osa männivineerist. Dekoratiivsete liistudega raamitud kesket ümarat ornamenti kasutati kaasaegsete LED-valgustite paigaldamiseks. Monumendi katus, veesülitid ning kaared kaeti vaskpleki asemel tsinkplekiga puhtpraktilistel kaalutlustel: vaskplekk hakkab ajapikku oksüdeerudes jätma kivipinnale jälgi.

Monumendi viimaseks ja kõige tähtsamaks osaks oli vaas-urn. 1998. a leiti üles mälestusehise originaalne vaas-urn, mille keegi entusiast oli kohe pärast hävitustööd varjule viinud ja see ootas aastaid Metsakalmistul oma algele kohale paigutamise aega. Urn jäeti taotluslikult ehedaks, just selliseks, kohati purunenuks, nagu ta oli meie päevini säilinud. Piirduti vaid õrna puhastamisega.

Mälestusehise monumendi taasavamine toimus 28. novembril 2012. aastal. Selle sündmusega võib lugeda Kaitseväe kalmistu ja seal varem eksisteerinud monumendite taastamise lõpetatuks.

Tiina Linna on arhitekt.

KUNST

Tallinna Tehnikaülikool, Ehitajate tee 5, Tallinn
 Restaureerimistööd: Eesti Kunstiakadeemia muinsuskaitse ja
 restaureerimise eriala tudengid Triin Aare, Eva-Maria Aitsam,
 Ott Allan Mahlapuu, Grete Nilp, Maarja Ruut ja Hanna Selvet
 Juhendajad: Hilikka Hiiop, Merike Kallas ja Maria Lillepruun
 Tellija: TTÜ (Kultuurikeskuse tegevdirektori Olavi Pihlamäe
 initsiatiivil)

ENN PÕLDROOSI MOSAIKPANNOO „NOORUS” KONSERVEERIMINE

TUNDMATU „NOORUS”

1933. aastal Tallinnas sündinud ja juba üle poole sajandi tegev Enn Põldroos on Eesti mastaabis suur kunstnik. Ta on viljelenud maali, monumentaalmaali, digigraafikat ja välja andnud mitu raamatut. Ta on korraldanud arvukaid isikunäituseid ning tema teoseid on omandanud mitmed muuseumid ja erakogud. Tallinna Tehnikaülikooli peahoone fuajee kaunistamiseks 1969. a valminud värvikas mosaiikpannoo „Noorus” on üks tähtsamaid E. Põldroosi monumentaalteoseid Tallinnas. Selle võib julgelt ühte ritta panna kunstniku hilisemate ja avalikkusele rohkem tuntuks saanud suurte teostega, nagu mosaiik „Raadiolill” Eesti Raadios (1970), gobelään „Inimeste elu” Tallinna Linnahallis (1985) ja seinamaal „Valguse ja varju piiril” Rahvusraamatukogus (1993).

Mosaiik „Noorus” on üldistav-stiliseerivas laadis figuuride ja geomeetriliste pindade kompositsioon, mis on võetud muinsuskaitse alla. Mitmetes E. Põldroosi käsitlevates kirjalikes allikates on seda mosaiiki paraku vaid mainitud, kuid tööd ning selle saamisluugu ei ole pikemalt kirjeldatud. Kui käesoleva artikli autor 2012. a alguses TTÜ-sse mosaiigiga tutvuma tuli, selgus, et selle peamiseks probleemiks on märkamatus. Vähesse valgustatuse tõttu ei tõuse teos fuajee tagumises hämaras nurgas sugugi esile. TTÜ-ga seotud inimeste küsitlemisel selgus, et enamus tudengeid ei ole seda üldse märganud. Samuti pole teose juures informatsiooni selle autori, nime ja valmimisaja kohta.

MOSAIIGI ÜLESEHITUS JA KIRJELDUS

Kogu mosaiik koosneb korrapäratutest värvilise glasuuriga keraamikakildudest ning asetseb seitsmel vineerplaadil, mis on kinnitatud puitkarkassile ning ümbritsetud metallraamiga. Mosaiikteose mõõdud koos raamiga on 857 x 261 cm. *Tessera*’d (mosaiigikivid) on eri mõõdus ning kujus, põhiliselt esineb ruudu- ja ristkülikukujulisi. Osa *tessera*’sid eenduvad üldisest pinnast, andes tööle kergelt reljeefse ilme.

Mosaiigil on kujutatud noori inimesi erinevates tegevustes. Vasakul küljel näeme kolme tantsivat tütarlast, nendest paremal ripub valge draperii ning selle all on kujutatud kas tšellot või viiulit. Mosaiigi kesksel osal on kaks kullatud peasiluetti: profiilis mees ja naine. Paremal

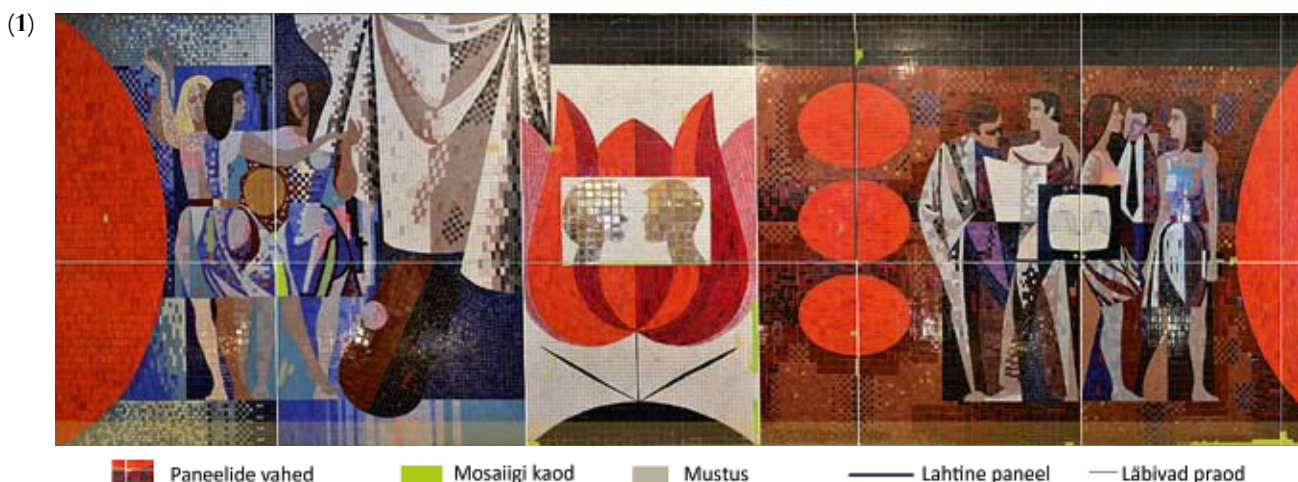
küljel näeme veel kolme meest ja kahte naist ning nende ees on kujutatud televiisorit. Pannoo servadesse on paigutatud suured punased poolkerad, ringimotiive on korratud ka keskosas: kolm punast kera üksteise kohal. Kullatud siluettide taustal asub suur punane tulp.

Kogu mosaiikpannoo ulatuses on kasutatud erksaid värve, mille seas domineerivad punane, valge, must ja pruun. Samuti on kasutatud erinevaid siniseid, roosakaid ja halle toone ning natuke kullatist. E. Põldroosi enda sõnul on ta alati armastanud tugevaid ja külluslikke värve ja et neid oleks hästi palju. Samuti meeldivad kunstnikule suurejoonelised kunstiteosed, olgu tegu mosaiigi või monumentaalmaaliga, mille kallal saaks mõnusalts kaua oma kätega tööd teha: *„Meistrimehe toimingud ja salateadmised, lõuendi kruntimised ja värvide segamised, kõik see, mida saab teha oma käega, on rituaal, osa vaimsusest, mida tahaksin eeldada oma töödes. Mulle meeldib teha igasuguseid asju, parandada kraani või vahetada tugitooli polstrit. Ma hindan töö mahtu kunstiteoses, kuigi tean, et selle tähtsustamine on naeruväärne. Käelise töö rõõm, õigus loojana puudutada töödeldavat pinda, lasta pihust läbi vastoolitud tarbepuu kumerus, see on eksistentsiaalne kõrghetk, mis hakkab kaduma kaasaegsetest registritest. Ma õnnistan oma ameti arhailisust, mis lubab teha käed värvi-seks ning venitada tangidega lõuendit raamile.”*¹

OBJEKTI KAHJUSTUSED, KONSERVEERIMINE JA EKSPONEERIMINE

2012. a talvel tuvastati, et *tessera*’te kaod moodustasid mosaiikpannoo pindalast umbes 2%. Kohati kadunud või purunenud mosaiigitükid paljastasid määrdunud krunti. Suurimad kaod olid all paremas nurgas, samuti keskel, alustahvlite liitekohtades, ja vasakul küljel. Muret valmistasid ka suured vertikaal- ja horisontaalpraod. Kogu teos oli kaetud pinnamustusega, kusjuures enim oli määrdunud mosaiigi alumine serv. Kohati võis *tessera*’telt leida tsemendi- ja värvipriitsmeid, üksikutele kividele oli soditud pastapliiatsiga. Ülekullatud detailidel oli kullatis kohati kulunud. Üle kogu mosaiigi esines hulgaliselt vuugikadusid. Üks kesketest vineeritahvlitest oli osaliselt deformeerunud ja aluselt lahti.

Kõigepealt kinnitati deformeerunud ja pundunud

(1) Mosaiikpannoo enne restaureerimist. Fotol on kaardistatud kõik kahjustunud alad. Fotod Maria Lillepruun (2) Detail (3) Taastatud mosaiigikivide toneerimine (4) TTÜ fuajee mastapane kunstiteos on nüüd restaureeritud ning valgustatud. Foto Martin Siplane

vineerist alustahvel alusraami külge. Objekti üldise vaadeldavuse huvides otsustati taastada kaod, kasutades peenpahtlit ning modelleerides näiliselt sarnased *tessera*'d, neid hiljem lihvides ja toneerides. Teisteks variantideks oleks olnud neutraalretušš või uute *tessera*'te lõikamine keraamilistest plaatidest. Antud lahenduse kasutati sellepärast, et nii sulanduvad uued *tessera*'d üldisesse pildilisse tervikusse, jäädes samas materjali erinevuse tõttu selgelt originaalset eristatavaks. Vuukide täitmisel kasutati peenpahtli ning pigmentide segu. Pärast modelleeritud alade lihvimist puhastati mosaiikpannoo pind. Lõpetuseks toneeriti kõik uued pinnad kuivpigmentide ja Mowilith 20 (Medium für Retuschen) seguga ning ülejäänud mosaiigile

omase läikiva glasuuritud ilme saamiseks kaeti toneeritud kohad dammarlakiga.

Konserveeritud mosaiigi kohale lakke paigaldati valgustus. Teosele suunatud lambid toovad seda nüüd esile ja parandavad oluliselt selle vaadeldavust. Loodetavasti ilmub tulevikus TTÜ peahoone fuajeesse ka „Noorust” tutvustav infotahvel.

Maria Lillepruun on konservator.

¹ Põldroos, E. Ikka Iseendast. Sissejuhatav essee albumile „Enn Põldroos: maalid 1967–2007”. Tallinn, 2008.

Eesti Ajaloomuuseum, Pikk 17, Tallinn
 Restaureerimistööd: Eesti Kunstiakadeemia muinsuskaitse ja
 restaureerimise osakond
 Tellija: Eesti Ajaloomuuseum

PILGUHEIT KONSERVAATORI TÖÖLAUALE EHK KUIDAS MAIKRAHV PUBLIKU SILME ALL UUED RÕIVAD SAI

Kaasaegse muuseumi näitusepoliitika lahutamatuks osaks on saanud konserveerimiseriala avamine laiemale publikule. Viimastel aastatel on ka Eestis korraldatud mitu temaatilist näitust: 2010. a Mikkel muuseumi näitus „Simson ja Deliila. Itaalia maali lugu”, mis vahendas dokumentaalfilmi kaudu konserveerimise tegevust 17. saj Itaalia maali taassündimisel; 2011. a avatud ja suureks publikumenu osaliseks saanud multimeedia ekspositsioon „Bosch ja Bruegel. Ühe maali neli jälge”. Sammu kaugemale astus Ajaloomuuseumi Suurgildi hoone väikeses saalis 2012. a märtsis-aprillis toimunud eksperimentaalne näitus nimega „Maikrahvi uued rõivad. Suurgildi hoone lünettmaalide ajalugu ja ennistamine”, kus restaureerimist ei tutvustatud enam mitte vahendatult, vaid vahetu kogemusena: publikul oli võimalus konserveerimise protsessi reaajas jälgida ja selles osaleda.

Tallinna ajaloo inspireeritud ning 1869. a valminud maalid tellis oma esindushoone seinu kaunistama Tallinna kaupmeeste ühendus Suurgild. Teoste autorid on sakslased Leopold von Pezold „Maikrahvi sissesõit Tallinna” ning Theodor Albert Sprengel „Reformatsiooni algus Tallinnas. Lutheri saadiku pastor Lange vastuvõtt vana raekoja välistrepil”. Suuremõõtmelisi lünettmaale¹ (520 × 380 cm) peetakse erakordseteks. 2012. aastaks oli teoste väljumine saanud tugevalt kannatada. Maalide terviklikkust lõhkusid irdunud värvipinnad, rebendite rohkamad paranduslapid ning tumenenud ja tugevalt kolletunud lakikiht. Teoste ennistamine ja näitus sündis Eesti Kunstiakadeemia restaureerimisosakonna tudengite, nende juhendajate ning Eesti Ajaloomuuseumi koostöös.

Näituse moodustasid väga erinevad komponendid, nagu 143-aastased maalid, tellingutel ukerdavad tudengid, õhus heljuv lahustite aroom, mikrolihid, skalpellid, vatitupsu vitriin ning restauraatori ja küllastaja vaheline suhtlus. Tegemist oli ainulaadse sündmusega Eestis: tavainimesel oli esimest korda võimalus jälgida maali restaureerimist vahetult, oma silme all. Restaureerimistegevuse tausta avas konserveerimise elukutset ning töövahendeid tutvustav väljapanek. Tellingutel ripuvate kangapainde peal kirjeldati konserveerimistööde kulgu ning läbi viidud maaliuuringuid; vitriinidesse oli paigutatud ülevaade konserveerimise peamistest töövahenditest. Kõik see kan-

dis ühtset eesmärki, milleks seati tavainimesele maalirestaureerimisega seonduvate tööde, probleemide, uuringute ning selle kaudu kunstiteoste väärtuste tutvustamine.

Näituse südame moodustasid tellingutel turnivad tudengid koos juhendaja Hilka Hiiopiga. Kogu restaureerimisprotsessi jooksul oli küllastajatel tudengite tegevusele vahetu ligipääs, ning sellega tekkinud võimalust esitada täiendavaid küsimusi kasutati aktiivselt. Üheks peamiseks küsimuseks kujunes „Mis te seal värvite?!”. Üldarvamus oli, et restauraatorid muudavad teost, nt värvi lisades või midagi ilusamaks maalides. Ent pärast lühikest selgitustööd, et konserveerimise ei värvi midagi üle ega lisa omaloomingut austusest autori, teose ning ajaloo vastu, taibati, et selline lähenemine on loogiline ja tegelikult ka iseenesest mõistetav. Inimese mõtlemist oli vaja ainult natuke suunata, selgitades teose valmistamise protsessi, ainulaadust ning kunstniku osatähtsust. Ühel laupäeval tulid muuseumisse (vabatahtlikult!) isegi neli 13–15-aastast poissi-tüdrukut, kelle siiras uudishimu ja küsimused mõjusid väga värskendavalt. Küllastajatega vesteldes selgus, et enamus pole kunagi iseseisvalt mõtisklenud sellistel teemadel nagu kunstiteose autentsus ning selle väärtustamine ega oskaski seda teha, ning nad tõdesid, et kõik on nende jaoks uus ja äärmiselt põnev. Seega jaguks kuulajaid ja publikut kindlasti, kui oleks rohkem sellist teavitustööd, eriti just vahetut ja selgitavat kokkupuudet kunstiteosega.

Paralleelselt restaureerimisega viidi läbi ka lünettmaalingute uuringud nii kunstiajaloolisest kui ka materjalitehnoloogilisest aspektist. Meeldiva üllatuse pakkus infra-punavalguses tehtud fotodelt paljastuv uus informatsioon. Päevavalgele tulid kunstnike *pentimenti*² ja alusjoonistused. Nii tulid nähtavale näiteks Sprengeli maalil valvuri võöl olev mõök, mille asemel kunstnik oli otsustanud maalida hoopis palju hirmuäratavama hellebaridi; linna-pea praegu nähtav tavaline spiraalse käepidemega mõök oli algselt olnud ristikujuulise otsikuga; või majaseina taha jäänud punnpoškne poisike, kes ilmub maalile uues kohas ja hoopis tõsisema näoga. Selliseid maalikihi alla jäävaid kompositsiooni ja detaili parandusi lähemalt uurides on kunstiteadlastel võimalik teha interpretatsioone autori maalitehnika, töötamisstiili, aga ka kaasaegsete maalitel-

(1) (2)

(3)

(4) (5)

(6)

(1) Näitus, kus publikul oli võimalus reaalajas jälgida konserveerimise protsessi ning selles osaleda. Fotod Kristina Aas (2) Tudengid tellingutel (3) Seinal näidati suures plaanis pinnapuhastamise protsessi (4) Maalipinna puhastamisest määratud vatitupsud (5) Maalingudetail (6) Infrapunavalguses tehtud foto samast detailist, nähtavale tulid alusjoonistused. Foto Mati Möttus

lijate soovide kohta. Siinkohal leiab kinnitust, kui oluline on mitmete eri distsipliinide ja nende spetsialistide kaasamine ühte projekti.

Kuna restaureerimise põhiosa moodustas lakieemaldus, sai näituse omamoodi sümboliseks kujundiks nn vatitupsupurkide installatsioon. Igal lakieemaldusest osavõtnul oli oma isiklik klaaspurk, kuhu kolletunud lakist määratud vatitupsu koguti. Lisaks restaureerimisosakonna tudengitele ja õppejõududele osalesid protsessis ka restaureerimistöödest igapäevaselt kauged inimesed, nagu nt Ajaloomuuseumi töötajad või Eesti Kunstiakadeemia rektor Signe Kivi. Klaaspurgid asetati vitriini koos omaniku nimesildiga, niiviisi sai ka hea ülevaate, kui palju inimesi töödega seotud oli – täpselt 48.

Seinal seisev maal ei pruugi kõnetada igäht. Ent kui avada maali sisu ja selle kaudu ka väärtus, jõuab kunstiteos rohkemate inimesteni.

Pilguheit muuseumi tagatubades toimuvale on kahtlemata kõitev ning avab vaataja jaoks visuaalkultuuri uusi dimensioone. Lisaks publikumagneti rollile on avalikkusele suunatud erialasel töö ka sisuline tähendus, mille eesmärk on suunata vaatajat väärtustama ajalugu, pärandit ja muinsuskaitset.

Kristina Aas on EKA muinsuskaitse ja restaureerimise osakonna tudeng, Hilikka Hiiop on EKA maali konserveerimise studio juhataja.

¹ (Pool)ringikujulise raamistusega maal.

² Kunstniku enda tehtud muudatus maalikompositsioonis.

KUMMARDUS NIKOLAI KORMAŠOVILE. NIKOLAI KIRIKU IKONOSTAAS

Hermen Rode ja Bernt Notke kuulsatest altaritest vanuselt järgmine mastaapne tervikansambel, Tallinna Püha Nikolai õigeusu kiriku Jumalaema Uinumise kabeli ikonostaas, hakkab omandama talle kunagi kahe mehe poolt – ikoonimaalija Sergei Rožkovi ja puusepp Avvakum Sergejevi – kavandatud ja antud ilmet. See saab teoks tänu alles hiljaaegu meie hulgast lahkunud Nikolai Kormašovi pühendumisele. Aastatel 1685–86 loodud ikonostaas oli tõeline „prazdnik”, pidu värvis ja vormis. Oma 54 ikooni ja rikkaliku polükroomse dekoratiivmaalinguga konstruktsioonidel oli see vaieldamatult uhkeim tollal „läänes” loodud õigeusu altarisein.

Püha Nikolaus ja Jumalaema uinumise püha – need kaks nime on jäädavalt seotud Nikolai Kormašovi elu ja tegevusega. Seosed on nii selged ja tähendusrikkad, et tuleks uskuda pigem Jumalikkude äramääratust kui juhust või kokkulangevust. Nikolai Kormašov sündis Jumalaema uinumise pühal – 28. augustil 1929 iidsel soome-ugri hõimude asustatud Muromimaal. Ainsana perest võtab ta ette pika reisi, – pika nii füüsilises kui vaimses mõttes, hoituna püha Nikolause, rändurite eestkostja poolt, kelle ikooni ta oma isakodu pühas nurgas alati oli mäletanud. Asuda elama Eestisse, jäädavalt, selleks oli vaja sobivat meelelaadi, avarat mõtlemist. Lähedaseks saanud inimeste toel muutus Maarjamaa kiiresti omaks, kohalik kultuur haakus tema tõekspidamistega ja võlus alatiseks.

Loomingulise küpsuse ja elu stabiliseerumise faasis viis saatust ta kokku Petseri Jumalaema uinumise kloostrile ülemaga, millest algas eluaegne seotus kloostriga, selle kirikute ja inimestega. Kloostriülemaga abiga leidis ta nurga maises paradiisis: pere suvekoduks kujunenud vana setu veskitalu Petserist paari kilomeetri kaugusel Tailova külas. Kloostri lähedust pidas ta väga oluliseks: tema jaoks oli see vaimu toitev allikas, milleta elu ja toimetamised oluks vähem mõtestatud. Kloostri kirikutega tegi Kormašov tihti koostööd, aitas konserveerida ikooni, puhastada laemaale, värvida kupleid, kullata detaile, nõustada hoone remontimisel. Üheks viimaste aastate suuremaks tööks oli kloostripeakiriku – Jumalaema Uinumise pühakoja – sissekäigu kohal oleva suuremõõtmelise maali rekonstrueerimine.

Igasuviseks suursündmuseks oli Nikolai sünnipäeval, 28. augustil kloostris tähistatud Jumalaema uinumise püha. Sellele eelneva õhtu lummalalt vaatemänguline ristikäik mööda lilleteed, õised jumalateenistused ja kloostril kohal hõljuv pühadusetunne on selle paiga unustamatuks muljeks tänini. Klooster mõjutas tugevalt ümbruskonna elurütmi – argipäevad, pühapäevad, kirikupühad –, selle kalendri järgi elas Petseri linn ja ümber-

kaudsed külad. Kloostri mungad moodustasid igapäevase linnapildi loomuliku osa, nädalalõpu turupäevadel aga täitis linna rõõmus sagin ja elevus.

Huvitavaks seoseks oli ka Tailova külakirik, Peapiiskop Nikolausele pühitsetud 18. saj väike kivist pühamu, mille preestritega kujunes Kormašovil soe sõprus. Kirik, asudes Pelska oja kõrgel, Piusa ürgoru kaldal, on ümbritsetud vana setu kalmistuga. Kui palju inspiratsiooni sai Kormašov neist paigust oma setuteemalistele maalidele! See piirkond toitit kunstniku vaimu, kujundas tema hoiakuid, suunas tema loomingu, mis valdavalt käsitles inimese kohta maailmas, tema rolli elus, traditsioonide tähtsust ja üldinimlikke väärtusi.

Seegi ei ole juhus, et Tallinnas elades lähenes ta loomulikult moel just püha Nikolai õigeusu kirikule. Selle pühakoja inimlikud mõõtmed, poosita ja tagasihoidlikud, kuid südamligid jumalateenistused, rikkalik, veidi eklektiline sisustus võlus Nikolai Kormašovi mitte ainult kunstnikku, vaid ka kui sügava kultuurimissiooniga inimest. Olles kirikuga koostööd teinud varemgi, oli ta tuttav kiriku sisustusega ning Jumalaema Uinumise (Uspenski) kabeli 1686. aastast pärineva ikonostaasi põhjalikum uurimiseks oli protsessi loomulik jätk.

Reaalse tegevuseni jõuti aastal 2000, kui linn käivitas projekti „Kirikurenessanss”. Nikolai kiriku ikonostaasi projekti koostajaks, kõikide tööde algatajaks ja enamiku läbiviijaks oli Nikolai Kormašov. Omades põhjalikke teadmisi kohaliku õigeusu kogukonna ajaloost ja selle suhetest luteri kogukonnaga, oli Kormašovi missiooniks võimalikult laialt avada vene kultuuri ajalooline roll ja mõju siinsele, tugevate saksa ja rootsi mõjutustega eesti kultuurile. Kunstniku tundlikkus ja kogemus ning staatust olid siinkohal vast isegi eeliseks. Igal juhul andsid Kormašovi eetilised tõekspidamised, mis olid välja kujunenud just tänu kahe kultuuri parima osa seoste läbitunnemisel, võimaluse näha asju hoopis uuel, sügavamal tasandil.

Nikolai kiriku vana ikonostaasi pidas Kormašov veel enne uuringuid üheks olulisimaks vene sakraalkunsti tervikobjektiks Eestis. Suurt ikoonidekogumit, mis iseenesest ei pruugi ju mingit tervikut moodustada, seob siin nii sisuliselt kui ka visuaalselt ühte ikonostaasi ehituslik osa: tislari Avvakum Sergejevi juhitud meeskonna ehitatud ja ehitatud konstruktsioonid. Restaureerimise käigus järkjärgult avanenud algset maalitud on tõestanud Nikolai Kormašovi algset hüpoteesi, et Jumalaema Uinumise ikonostaas on haruldane tervikansambel, kus ikoonide ja altariseina konstruktiivse osa lahutamatu visuaalne ja tähenduslik seos on loodud värvidega. Värv oli vana-vene

(1)

(2)

(3)

(4)

(1) Nikolai Kormašov. Foto Andrei Kormašov

(2) Püha Nikolai kirik Tallinna vanalinnas Vene tänaval. Foto Arne Maasik

(3) Ikonostaas 2003. aastal, kui hilisema valge värvi alt oli välja puhastatud vaid osa dekoratiivsest raamistusest. Foto Orest Kormašov

(4) 2013. aastal on välja puhastatud suur osa ikonostaasi algsest värvikirevast viimistlusest. Foto Martin Siplane

kunstis võimas manifest, värv oli 17. saj lõpul võtmesõnaks veel ka Nikolai kiriku ikonostaasi loojatele. Jumalalema Unimise altarisein jätkab mõningate mõõndustega klassikalise ikoonikunsti traditsiooni, kuid on selle traditsiooni viimaseid ilminguid. Venemaa suurlinnades sellel ajal loodud ikonostaasid olid juba kantud täiesti uutest, baroksetest tuultest, kus värvi sakraalne tähendus oli minevikku hääbumas.

Et ikonostaasi hakkas uurima ja taastama maalikunstnik, on õnnelik ettemääratus. Inimene, kes terve elu on tegelema värvi-küsimustega, tajub tundlikumalt värvikontekste ja neis peituvaid sõnumeid, näeb tervikut ka seal, kus see on osaliselt varjatud või hävinud. Ikooni restaureerimisel on maalikunstnikul suur eelis – ta mõtleb ja tegutseb suurel määral sarnaselt algteose loojaga. Nikolai kiriku ikonostaasi autor Sergei Rožkov oli pärit Kostromast, linnast, kus 17. saj algusest lähtusid olulised muudatused kirikumaa süžees ja värvilahenduses. Isanime järgi Vassiljev, oli Rožkov suure tõenäosusega Kostroma tuntuma seinamaalija Vassili Iljini poeg. On teada, et ta osales Vassili Iljini ja Ljubim Ageejevi artelli töös, läbides sellega ajastu parimate Kostroma kunstnike kooli. 17. saj keskpaigaks välja kujunenud seinamaali palett mõjutas kahtlemata ka noort Rožkovi, kes 1665. a kutsuti Moskvasse Relvavalati koosseisuliseks meistriks. Sestsaadik on tema elulugu üpris täpselt dokumenteeritud, samuti tema loodud teosed. Nikolai kiriku ikonostaasi tööde juhatamine kujuneb tema suurimaks iseseisvaks ülesandeks, omamoodi luigelauluks, pärast Tallinna-missiooni aastatel 1685–86 elab ta veel vaid paar aastat ja sureb 1688. Sergei Rožkovi lühike elu oli meie mõistes raske, isegi traagiline, ometi loob ta teose, mis oma ilu, värvirikkuse ja soojusega pakub mõõtmatu rõõmu ja helgust.

Vaid algsete värvivahekordadega on võimalik ikonostaasist tervikmuljet saada, ja ainult värv toob esile sisu tähenduse: värvide puhtusega antakse edasi kirkastunud mateeria ilu. Ilu mõiste on ikoonikunsti alus ja lähtub Jumala loodud maailma ilust, peegeldades seega Jumala ilu. Värv kui ilu kandja peab olema nähtav ja avatud, tal on esmane roll – pilgupüüdjana välisest ja seoseloojana sisulisest aspektist. Mitte ilmaaegu pole ikoonide riisadega¹ katmist nimetatud varjatud või heauskseks ikonoklasmiks, analoogiliselt võime käsitleda ka Nikolai kiriku ikonostaasi konstruktsioonide ülevärvimist, sest tervikust suurt osa kattes võeti sellelt ära tähendus ning sõnum. Just sellistest kaalutlustest lähtus ikonostaasi taastamisel Nikolai Kormašov, toetatuna klassikalisest ikooni „avamise” ehk algse tõe puhastamise filosoofiast. Kormašovi veendumus oli, et ikooni restaureerimise traditsioonid erinevad mõnevõrra läänekiriku kunsti vastavast praktikast. Eriti puudutab see kunsti, mis kuulub kiriku liturgilise tegevuse juurde. Sellest lähtuvalt mõtestas ta ka ikonostaasi restaureerimise kontseptsiooni, mille aluseks oli algse idee avamine läbi hilisemate ladestuste eemaldamise.

Iga aeg lisab oma märke ja kihistusi. Konstruktsioonide valge tuim värv, mida oli elustatud pronksikarva

liistudega, ikoonide kullatud taustad – selline oli pilt, mis avanes vaatajale 19. saj 30ndatest kuni 2000. aastani. Ometi oli see eksitav: kuna siseehituslik osa pidi haakuma 1827. a valminud klassitsistlikus stiilis ehitatud kiriku interjööri, mille dominandiks oli arhitekt Melnikovi projekteeritud ühekorruseline valge, kullaga raamistatud ikoonisein, siis kujundati ka vanad ikonostaasid samamoodi. Konstruktsioonid pintseldati valgeks, ehisliitud kullati. Et kahandada miinimumini värvi ja selle mõju tervikpildile, kaeti mustaga algselt rohelised ikoonide veerised, kullati kõikide ikoonide oliivrohelised taustad, kirsipunaste pealkirjade asemele kirjutati musta värviga uued.

Ikonostaasi konstruktsiooni tuleb käsitleda terviku seisukohast orgaanilise, ikoone füüsiliselt ja kunstiliselt toetava osana. Selleks annab alust nähtavate osade värvilahendus, mis varieerub lihtsatest kromaatilistest pindadest ning erinevate arhitektuursete detailide ja materjalide imitatsioonist kuni sümbolse tähendusega maalinguteni.

Konserveeriija ja restauraatori töö ei ole oma aeglasest kulgemisest kuigi seikluslik ja adrenaliinirikas. Reeglina tähendab see tunde ja päevi monotoonset tööd. Kuid, nagu ütles Nikolai Kormašov, on kattedekihtide alt välja puhastatud maaling nagu lõputu pilveloori tagant väljastav päikesekiir, mis annab elule uue mõtte ja teeb tühiseks kõik eelnenud kannatused. Avatud maaling pakub võrreldamatult rohkem sellele läinud aja ja vahendite kulust.

Esimeseks ootamatuseks oli Kuningavärava kohal asuval altariräästal miniatuurseid ikoone ümbritsev lopsakas taimornament. Kullatud taustal on karmiinpunaste ja smaragdrohelistele ringide ning kollaste rombide rütm ühendatud graafilise taimeteemalise kontuurjoonisega. Värvadena on kasutatud koloreeritud lakke, mis kuldaustal läbi kumada lastes omandavad sügavuse ja soojuse. See maaling Kuningavärava (Paradiisivärava) kohal ei ole juhuslik, sümboliseerides Eedeni aia küllust. Haruldaselt hästi säilinud dekoor on maalitud ikoonidega ühisele kullatisele, viimaseid eraldavad pealeasetatud raamid.

Tähtsaimaks avastuseks võib pidada donaatoriteksti ikonostaasi alumise rea kohal paikneval põiktalal. Üherealine vana-vene klassikalises sidekirjas kuldne tekst mustal taustal jäädvustab tsaari soost annetajate nimed ja tiitlid ning ikonostaasi sisseõnnistamise daatumit. 10 cm kõrguse teksti kogupikkusest (ca 6,5 m) on hävinud ligikaudu 1,5 m, millel asusid tsarevitšite Ioann Aleksejevitši ja Pjotr Aleksejevitši (ikonostaasi tellimise hetkel 12-aastane Peeter I) nimed ja tiitlid. Säilinud tekstiosa märgib ära valitsejanna Sofia Aleksejevna ja tema rolli ikonostaasi sissepühitsemisel 1686. a. Põhjusel, et Sofia langes hiljem Peeter I ebasoosinguusse ja saadeti Novodevitši kloostri ja et tsaar külastas Tallinna korduvalt, kaeti tekst värviga juba 18. saj algul ja oli nähtav väga lühikest aega. Seega on tegu haruldase, tsarina Sofia juhtivat osa märkiva dokumendiga selle sakraalse teose tellimisel.

2009. a teostati pühaderea ikooniraamistuse vabastamine ülemaalingutest. Rea kohal oleval liistul avanes

(5)

(6)

(5) Detail avamise käigus. Vasakpoolne väli on avatud, ees ootab värvi eemaldus parempoolselt väljalt. Foto Orest Kormašov

(6) Pühaderea kohal oleva liistu tumeroheline toon sekundeerib alumise liistu kinaverpunasega, ikoone ümbritsevad raamid on kaetud sügavkollase ookruga. Vertikaalsetel postidel ilmnes maalitud sambaimitatsioon. Foto Martin Siplane

sametine tumeroheline toon, mis sekundeerib pühaderida allpool piirava liistu kinaverpunasega, ikoone ümbritsevad raamid on kaetud sügavkollase ookruga. Vertikaalsetel postidel ilmnes maalitud sambaimitatsioon: kroomrohelisel taustal roostepunase jämeda kontuuriga piiritletud kahvatu ookri värvi stiliseeritud sambad. Sama motiiv kordub ka kõrgemal, 2012. a avatud deesiserea² ikoonide vahel asuvatel postidel, kuid värvilahendus on siin hoopis teine. Erkoranzile taustale on tumeda ookruga maalitud jämeda mustjaspruuni kontuuriga ääristatud sambad. Teistsugused on ka raamkastid, siin on nad tumerohelised. Värvid vahelduvad lähtuvalt kontrastipõhimõttest nagu klassikalisel ikoonil ja kontrastidest moodustub harmooniline tervik. Tuleb märkida, et mõned detailid (osa poste ja keskmise ikooni raamkast) olid 19. saj asendatud uutega, mille maalingut polnud. Ikonostaasi visuaalse terviku huvides nende värvilahendus rekonstrueeriti.

2010. a leiti ikonostaasi ohvriruumi uksepiida sisekülgedel suure kunstilise vabadusega teostatud maalینگud, mis esmapilgul meenutasid dekoratiivset jaspisimitatsiooni. Piida konstruktsioon lubab eeldada, et see kuulus kunagi Kuningaväravale ja sellisel juhul võivad maalینگutel olla sügavamad sümboolsed tähendused. Materjali põhjal võib veidi spekuloida, võttes appi Vana Testamendi Moosese I raamatu. Seal on kirjutatud: „... Ja Ta (Jumal) ajas Aadama välja ja pani hommiku poole Eedeni rohuaeda keerubid ja tuleleegina sähviva mõõga, et need valvaksid elupuu teed.” (1Mo 3,24) See haakuks otseselt Kuningavärava sümbolikaga ja altariräästale maalitud paradiisiaia kujutisega. Taevaseid olendeid ja tulemõõka on piidal aga kujutatud täiesti abstraktselt, millele idakiriku kunstis analoogi ei ole. Huvitavad on autori tehnilised võtted: sarnasust näeme 20. saj kunstniku Jackson Pollockiga ja kuigi viimase arsenal (värvi tilgutamine, valamine, pritsimine ja pihustamine) pole just uus, on nii lähedase käsitluse leidmine 17. saj idakiriku kunstis harukordne.

18. saj dekoori võib ikonostaasil näha Kuningaväravast paremal pool asuvatel paneelidel, millel näeme liimvärvitehnikas teostatud marmoreeringut. Altariräästa kõrval asuvad tahvlid on samuti kaetud maalingutega, neil kujutatakse Jumala kõikenägevat silma. Prohvetite rea kohal paikneval liistul on hästi säilinud taimne ornament. Kuigi selle all peitub originaalne roheline temperamaaling, ei peetud selle avamist aga otstarbekaks.

Võttes aluseks Nikolai kiriku ikonostaasi praeguseks avatud osad, saab ettekujutuse autorite kavatsusest ja kogu ikonostaasi katvate maalingute kunstilisest iseloomust. Ikonostaasi värvilahendus oli muljetavaldav: ikoonidel oli rikkalikult erinevaid ookeid, sirelikarva, purpurseid ja pruune toone kooskõlas hõbedaste, oliivrohelistega ja roosakas-punaste värvidega. Konstruktsioonidetailid olid kaetud teineteise suhtes kontrastsete värvipindadega, millele paiguti lisatud kuldne dekoor täiendas oma röömsa säruga ikoonide nüansirikast värvigammat. Ikonostaasi liturgiline tähendus ootab veel tõlgendamist, mis ei saa

toimuda lahus tema värvilahendusest, sest ainult tervikus – tähenduslikus ja visuaalses – peitub tõeline sisu.

Kuigi ikonostaas ei ole kogu mahus avatud ja tööd jätkuvad ilma Nikolai Kormašovi kohalolekuta, on ta suuna kätte näidanud ja põhiosa valmis teinud. Tema unistus – originaalse ikonostaasi virtuaalne rekonstrueerimine – ootab samuti oma aega.

Nikolai Kormašovi elutöö oluline osa – vanavene kunsti uurimine ja restaureerimine – ei piirdunud vaid üksikobjektide käsitlusega. Tema peamiseks sihiks oli tuua esile avaramaid kultuuridevahelisi seoseid, kuhu oli kaasatud kõigi osalenute panus: traditsioonid, rahvuslikud eripärad, ajastu mõtlemine ja väljendusvahendid. Ikoonikunstis nägi ta sügavat tarkust ja mastaapsust, üksikteoseid ei tähenda fragmenti, kildu, millest saaks lõpuks kokku liimida anuma, vaid kõiksust haaravat tervikut, iseseisvat, sõltumatut ja samas lahutamatu maailma. Kormašovi sõnul väljendab ikoon „olemise täiust”. Seetõttu oli ta kirglik klassikalises ikoonikunstis sisalduva sõnumi mõtestaja ja edastaja. Ikoonikunsti universaalsust, selle sünteetilist olemust, seost eluga püüdis ta näidata Eestis kui ühte vene vaimuse peamistest alustest. Sama oluliseks pidas ta ka siinse vene kogukonna kultuurilist harimist, oma traditsioonide tundmist ja jätkamist, kus rikkatumine uues kultuuriruumis toimib vaid läbi oma kultuuri tervete ja elujõuliste juurte – nagu oli tunnistuseks tema enese elu ja looming, tema missioon.

Orest Kormašov on maalikunstnik ja Tallinna Ülikooli Kunstide Instituudi direktor.

¹ Riisa – kullast või hõbedast vermitud ja tihti vääriskividega ehitud ikooni kate, mis kaitseb pühadust.

² Ikonostaasi ülevalt neljas rida on eestpalverida ehk deesis.

Kirikuküla küla, Kaarma vald, Saare maakond (deponeeritud
Saaremaa Muuseumisse)
Konserveerimistööd: Ennistuskoda Kanut
Tellija: Muinsuskaitseamet

KAARMA PEETER-PAULI KIRIKU VANA ALTARI KONSERVEERIMISLUGU

Kaarma Peeter-Pauli kiriku üheks väarikamaks sisustus-
elemendiks on hiliskeskaegne tiibaltar, mille kinkis kirikule
1547. a Saare-Lääne piiskopi nõunik, Kaarma mõisnik
Berent Berg.

Maalingute ja skulptuuridega kappaltar valmistati
1520. aastatel Lüübekis, selle pealmik ning arvatavalt ka
predella pärinevad altari Kaarma kirikusse üles panemise
ajast, 16. sajandi keskpaigast. Pealmiku niššides paiknenud
viimse kohtupäeva teemalised skulptuurid varastati 1999. a.
16. sajandil altari korpuses paiknenud hiliskeskaegne Maarja
kroonimise reljeef (konserveeriti aastatel 2000–2002
Ennistuskojas Kanut ning on eksponeeritud Saaremaa
Muuseumis) asendati 1791. aastal altari värskendamise
käigus Norra maalija Andreas Simonsen Schilderupi maa-
liga „Kolgata” (praegu Kaarma kiriku pastoraadis). Sellest
perioodist pärineb ka altarikapi tänaseni säilinud marmoreer-
ing ning predella tekstitahvel. Skulptuuride taustad ning
maalingufragmentidega tiivad kaeti siis valge lubivärviga.

Altari n-ö allakäigu alguseks võib lugeda 1884. aastat,
kui Kaarma kirikule valmis uus neogooti altarisein. Vana
altar tõsteti siis pikihoone lõunaseina äärde, altari skulp-
tuurid värviti aga üle ning inkorporeeriti uude altarisse.

1964. a avastati liimlubjavärvi alt altari tiibade maa-
lingud, mida 1970ndatel conserveerisid Riikliku Ermi-
taaži restauraatorid. Töid tehti nii kirikus kohapeal kui
ka Leningradis. Altaritiivad tagastati kirikule alles 1982. a.
Saaremaa Muuseumile anti aga üle vahepeal Eesti
Kunstimuuseumis hoiustatud ja osaliselt conserveeritud
apostlifiguurid.

2000. a Kaarma kirikus toimunud kunstimälestiste
ekspertnõukogu koosolekul juhiti tähelepanu altari halvale
seisukorrale ning toonitati selle kui erilist kultuuriväärtust
omava kunstimälestise kiire korrastamise vajadust. Sama
aasta suvel toodi Ennistuskotta Kanut altari tiivad ning
sügisel ülejäänudki osad (raam koos taustalaudade, peal-
miku ja predellaga). Altari puitdetailid olid kaetud paksu
tolmu- ja lubjakihiga, lauad lahtised, puit osaliselt peh-
kinud ning putukakahjustustega. Altari conserveerimise
esimeses etapis viidi läbi kuivpuhastus, kinnitati säilinud
maalingu-, kullatise- ja krundikiht, eemaldati lubjaprit-
med ning teostati üldine pinnapuhastus. Altaritiibade
maalingutelt eemaldati profülaktiline kleebis ning maa-
lingukihid kinnitati. Konserveerimistööd lõpetati 2002. a.
Konstruktsiooni tervikuks ühendamist jäi altar aga majan-
duslikel põhjustel ootama ligi kümneks aastaks.

2008. a conserveeriti altari parempoolne, Ristija
Johannest kujutava maalinguga välistiib. Konserveerimis-
tööd nägid ette vana profülaktilise kleebise eemaldamist
ning irduva krundi- ja maalikihi kinnitamist.

Kaarma altari conserveerimistööde viimane etapp
viidi läbi 2012. a.

Seni Saaremaa Muuseumis hoiustatud skulptuuride
üldseisund oli suhteliselt hea, suurem osa puidukadusid
päribes viimase ülemaalingu eelsest ajast. Algset, keskaeg-
set värvikihti sekundaarse kihi all sisuliselt säilinud ei olnud,
jälgi algsest kullatisest oli näha vaid näo ja käte piirkonnas
ning riiete voltides. Konserveerimistööde käigus eemaldati
skulptuuridelt 1970ndatest pärineva profülaktilise kleebise
jäänused, kinnitati lahtised krundi- ja värvikihid, teostati
täiendav pinnapuhastus ning kaitseelakiga katmine.

Järgnevalt nägi conserveerimistööde kava ette juba
eelnevalt conserveeritud altaridetailide tervikuks ühen-
damist, konstruktsiooni tugevdamist ning vajadusel lisa-
detailide valmistamist. Enim lisatugevdust vajas altari
predellaosa, kuhu lisati uus tammepuidust tagakülj ning
põhi. Probleeme tekitas altari keskosa raamistuse fooni-
laudade omavaheline ühendamine ning raamistusse pai-
gutamine, kuna lauad olid kuivamise tagajärjel veidi kõm-
meldunud ning lühenenud, mistõttu osa neist ei ulatunud
raamistuse ülaosa sooneni. Lauad otsustati fikseerida
omavahel tagantpoolt klotside abil ning eestpoolt ülemise
ja alumise liistuga. Kuivõrd raamistuse konstruktsioon
pidi kandma üsna raskeid altaritiibu, tugevdati see lisaks
nurdade ja nurgaraudadega, mis ühendati diagonaalsete
terastrossidega. Omaette küsimuseks kujunes apostlifi-
guuride tiibadele tagasi paigutamise järjekord, kuna neid
on aegade jooksul korduvalt ümber asetatud ning ei figuu-
ridel ega ka altaritiibadel leiduvad märgid võimaldanud
nende algset asukohta selgelt tuvastada. Probleemi aitas
lahendada tuntud keskaja kunsti spetsialist dr Anu Mänd,
kelle soovitusel paigutati figuurid kohale, võttes eeskujuks
tolle perioodi Saksa ja Skandinaavia altaritel enim levinud
ikonograafilisi süsteeme.

14. novembril 2012. a transporditi altar osadena Saa-
remaa Muuseumisse ning paigaldati lossikabeli vanale
altarile.

*Pia Ehasalu on Ennistuskotta Kanut maali ja polükroom-
sete objektide conserveerimise osakonna juhataja kt.*

(1)

(2)

(3)

(4)

(1) Kaarma altari detailid kirikus enne conserveerimist 2000. a. Fotod Jaanus Heinla

(2) Evangelist Johannese figuuri nägu enne conserveerimist

(3) Kaarma altari parempoolne välistiib pärast conserveerimist 2008. a

(4) Conserveeritud Kaarma altar avatud tiibadega Kuussaare lossikabelis 2012. a. Foto Viljar Talimaa

Lossi 8, Kuressaare
 Restaureerimistööd: FIE Malle-Reet Heidelberg
 Tellija: Muinsuskaitseamet

KURESSAARE PÜHA NIKOLAI KIRIKU IKOONI „KAASANI JUMALAEMA” RESTAUREERIMINE

Kuressaare õigeusu kogudus asutati Põhjasõja järgselt sõjaväelaste, kaupmeeste ja nende perede tarvis. Esimene puidust kirik valmis 1750. a meresõitjate kaitsja piiskop Nikolause auks. Praegune paekivist hoone ehitati Katariina II korraldusel ja pühitseti 1790. a.

Ikoonidel on õigeusu kirikus eriline tähtsus. „Kaasani Jumalaema” omakorda kuulub Kuressaare kiriku mõjukamate ja austatumate pühapiltide hulka. Ikooni keskosas on kujutatud Jumalaema Jeesuslapsesega ning nurkades evangeliste. Ikonograafiliselt määratlakse seda tüüpi Jumalaema kujutist nimetusega *Hodegetria* (Teenäitaja).

Kirja järgi, mis asub all vasakus nurgas, on Kuressaare „Kaasani Jumalaema” ikoon maalitud 1844. a St Peterburi kaupmehe ja vabrikandi Ivan Andrejevits

Tšurinovi poolt (ilmselt siiski tema tellimusel). Tekst maalitahvli tagaküljel osutab, et sama kaupmees on annetanud pühapildi mõni aasta hiljem, 1849. a Kuressaare (Arensburgi) püha Nikolai kirikule. Mis põhjusel annetus tehti, kirjast ei selgu. Mõõtmetelt küllaltki suure ikooni (108 x 72 x 3 cm) on maalinud asjatundja ikoonimeister vanu traditsioone järgides ja heal tehnilisel tasemel. Temperatehnikas kasepuust tahvile kantud kujutise taust on kaetud kullaga. Ikoon asetseb kirikus altarist vasakul omaette suletud ikoonikapis e kiotis.

Pehme mereline kliima ja niiskuse pääs ruumidesse on loonud Kuressaare Nikolai kirikus soodsa elukeskkonna mardikatele. Kõige „maitsumateks” osutuvad alati pehmest lehtpuust valmistatud esemed, mis kehtib ka vaadeldava ikooni puhul.

(1)

(1) Ikoon enne restaureerimist. Foto Mait Heidelberg

(2) „Kaasani Jumalaema” kirikus tagasi. Foto Irina Mägi

(2)

(3) Puidu eemaldamine värvikihi korrigeerimiseks.

Fotod Mait Heidelberg

(4) Pusle kokkupanek

Silmas pidades „Kaasani Jumalaema” avariohtlikku olukorda, otsustati see 2012. a lasta restaureerida. Pühapildi seisukorda kirikus hinnates tõmbas esmalt tähelepanu ikooni vasak ülemine nurk, mis oli ettepoole kummis, kipsiga plommitud ja üle maalitud. Siin-seal võis näha ka pragusid. Esiküljel mardikakahjustusi ei täheldatud. Ikooni raamistusest välja võttes avanes aga tihedalt mardikate lennuavasid täis olev tagakülg. Puit, v.a mõningad lahtised tsoonid, tundus esmapilgul siiski terviklik. Konkreetsemalt töö kallale asudes selgus, et kahjustused olid arvatust ikkagi palju ulatuslikumad ning paiknesid põhisosas varjatult maalingualuses kihis. Puit pühapildi ülemises servas ja vasakul küljel oli kohati pulbritaoliseks muutunud.

Mida teha sellise ikooniga? Puidu osaliseks asendamiseks ei olnud ülejäänud tahvel piisavalt tugev. Tugikarkassi ehitamine muutnuks aga ikooni mõõtmeid sedavõrd, et teda poleks saanud algsel viisil kirikusse tagasi paigaldada. See näis ka pigem ajutise abinõuna. Olemasoleva puidu täismahus kunstvaiguga immutamine ei tundunud samuti hea lahendusena, kuna selle tulemus võis olla mitmel põhjusel ettearvamatu. Lisaks kujutanuks tugevatoimeliste lahustega töötamine endast ka otsest ohtu maalingule.

Mitmekülgse kaalumise järel otsustati kogu puidutahvel eemaldada ning ikoon uuele, seekord tugevast tammest alusele dubleerida. Arusaadavalt oli risk nii töö mahukuse kui ka võimalike komplikatsioonide tõttu väga suur. Krun-dikiht koos maalinguga oli millimeeter kuni paar paks, tugev, kuid rabe. Siduvat aluslõuendit, mis on ikoonidel sageli puidule liimitud, siin kahjuks polnud. Nii jäi kogu edasise puidueemaldamise töö käigus maalingut hoidma esiküljele kantud mitmekihiline mikalentpaberist kleebis.

Pealispinna fikseerimise järel sai ikooni asetada lauale näoga allapoole ning eemaldada esmalt puit tsoonidest, kus pealispind oli ebaühtlane ja leidus lahtisi tükke. Ikooni taas näoga ülespoole pöörates oli nüüd võimalik tekitada tühjades kohtades siledatest plaadikestest ajutine tasapind, et maalitükid õigesti paigutada. Põhiliselt toimus töö ülaservas ja vasakus nurgas, kus oli juba eelnevalt parandusi tehtud. Üllatuslikult selgus, et kipsiga täidetud ja paksult üle kaetud osas oli algne maalingukiht enamjaolt säilinud. Ülemaalinguid ja kipsiparandusi ei saanud mingil juhul alles jätta, kuna hiljem oleks see osa jäänud ebaühtlane ja kõrgem. Tasapisi sai paberalusele toetuv pusle kokku. Puuduvad osad täideti krundiga ja tugevdati pinnalt mitmekordsete kleebistega.

Nüüd oli võimalik alustada tööd alustahvliga. Selleks asetati ikoon näoga siledale plaadile, fikseeriti ning asuti selleks otstarbeks spetsiaalselt ehitatud metallraami abil, mis aitas saagi ja freesi kindlal kõrgusel hoida, alustahvli kiht-kihilt eemaldama. Alumised kihid eemaldati käsitsi skalpelliga. Nagu võis arvata, oli puit kohati tugev ja kõvasti kinni. Eriti ohtlikud olid oksakohad.

Puidu eemaldamise käigus sai veidi kaardus ikoonipinna kergelt niisutades tasaseks vajutada. Uus alus valmistas nii pikkuses kui ka laiuses 2 mm suurem, kuna maaling muutis sirgudes pisut oma mõõtmeid. Dubleerimisel otsustati kasutada niiskuskindlat PVA-liimi. Mõlemad küllaltki suured pinnad pidid olema ühtlaselt liimiga kaetud ja paraja nakkumisega (loomse liimiga ei ole see tehniliselt võimalik). Kogu operatsioon pidi toimuma väga kiiresti: kui alus on kord maalingule asetatud, ei saa seda enam liigutada, eemaldamisest rääkimata. Kõik võimalikud parandused tulid edaspidi kõne alla vaid esiküljelt. Esmalt fikseeriti ikoonil servad, et midagi villtu ei läheks. Seejärel tõsteti uus alus otse ülalt alla krundile ning keerati koos lauaplaadiga ümber. Pärast pressi all kuivamist oli võimalik kleebised maha võtta ning näha pikaajalise töö tulemust. Õnneks läks kõik hästi. Keeruka tööprotsessi juures oli oma oskuste ja leidlikkusega hindamatuks abimeheks puidurestauraator Tiit Villemsoo.

Edasi järgnesid juba tavapärased toimingud: puhastus, kerged toneeringud uuestikrunditud kohtades jne. Mustunud kattekihtide alt avanes esikülje vasakus alumises nurgas tekst ikooni valmistamise kohta, mida varem polnud märgata. Sisult sobis see ikooni tagaküljel olnud kirjaga, mis puidu eemaldamisel välja saeti ning eraldi alusele kinnitatuna kirikule üle anti.

Malle-Reet Heidelberg on restauraator.

KIRIKUINVENTAR EDUARD DROSSI TÖÖKOJAST

Wolmaris (Valmieras) vana kalendri järgi 7. mail 1837. a sündinud Eduard Heinrich Drossi kirikutarvete ettevõtte tegutses Tartus alates 1860. aastate algupoolest. Selle toodangust annab ülevaate mitu kataloogi ning hulgaliselt eri liiki esemeid Eesti luterlikes kirikutes. Üksikuid esemeid (nt lühtreid) leidub ka õigeusu kirikuis. Ettevõtte toodangu sortiment oli lai: kroonlühtrid, seinalühtrid, küünlajalad, altarikruutsifiksid, armulauanõud, ristimisvaagnad, kirikutekstiilid, mälestus- ja laulunumbritahvlid, kodualtarid.

1870/80ndatel ilmunud kataloogid pakuvad kordusstiilide näiteid oma puhtaimas vormis. Kõige levinumad kirikutarbed, nagu kruutsifiksid, küünlajalad, lühtrid ja armulauariistad olid lahendatud neogooti võtmes ning toonase algava interjööri de nn gootistamise raames väga populaarsed. Valumalmist toodete kvaliteet on kahjuks ebaühtlane ja valmistab tänapäeval restauraatoritele peavalu. Samuti on suuremal osal esemetest algne galvaniseeritud pronksjas viimistlus kadunud ning suur enamus neist on kas alumiiniumvärviga hõbedaseks või pronksivärviga kuldseks värvitud.

Neogooti stiili üleüldus avas tee uuele kergele stiilile. Graafiliste illustatsioonidega varajaste kataloogide lõpus ilutsev hapra ja kerge vormiga nn romaani kroon-

lühtri tootenäidis on Ed. Drossi hilisemates kataloogides äärmiselt populaarne. Tänapäeval kohtab neid Eesti kirikutes isegi rohkem kui neogooti mudelid.

20. saj alguskümnenditel ilmunud uus *Catalog und Preiscourant der Anstalt für Kirchen-Geräte und Ornamentik* on oma toodangu juba kahte stiili süstematiseerinud: eelmainitud gooti ja romaani. Mõlemad grupid on täiustunud illustreerivate fotodega ning igat eset on võimalik komplekteerida kümnete sarja kuuluvate ja sobivate esemetega. Olemasolevale valikule on lisandunud ka mitmeid uusi artikleid, nt kodualtar ja koduse armulaua komplekt, mille hästi säilinud näiteid võib kohata nt Nõo, Rakvere, Torma, Kursi, Urvaste ja Pärnu luteri kirikutes. Rakvere kiriku komplektil on alles isegi originaalne klaasist veiniflakoon (veinipudel). Metallist kirikuinventari kõrval pakuvad Eduard Drossi ettevõtte hilisemad kataloogid ka plüüškangast altari-, kantsli- ja karikakatteid. Katted on kas musta või punast värvi ning kaunistatud metallpanuste, kardnööri ja -narmastega. Tellijail oli võimalik valida nelja erineva kujundusega altari- ja kolme erineva kujundusega kantslikatte vahel.

(1)

(1) 1915. a kataloog: toode Nr 33-37, *Gotischer Wandleuchter*

(2)

(2) 1915. a kataloog: toode Nr 19-20, *Romanischer Kronleuchter*

(3) 1915. a kataloog: toode Nr 112, *Taufbecken* (4) Ristimisvaagen, 1873. a (hõbe, graveeritud), Põlva kirik (varastati juunis 2003). Foto Ülle Jukk (5) 1875. a kataloog: toode Nr 71, *Kelch*; toode Nr 11, *Altarkanne* (6) Karikas, 1848. a (hõbe, kullatud). Fotod Ülle Jukk. Karika kabja kahele siirule on graveeritud annetustekst: „Ed. v. Wahl 1848 renovirt 1875”. Võimalik, et Ed. Dross sulatas vana karika ümber ja valmistas saadud hõbedast uue. (7) Veinikann, 1880. a (messing, hõbetatud, seest kullatud), Mustvee kirik (8) 1915. a kataloog: toode Nr 104, *Abendmahlskanne* (9) Veinikann, 19.–20. saj (messing, nikeldatud, seest kullatud), Vigala kirik. Foto Avo Sillasoo. Veinikann on näide, kuidas fotol nr 6 kujutatud vormid muutusid käepärasemaks ja lihtsamaks.

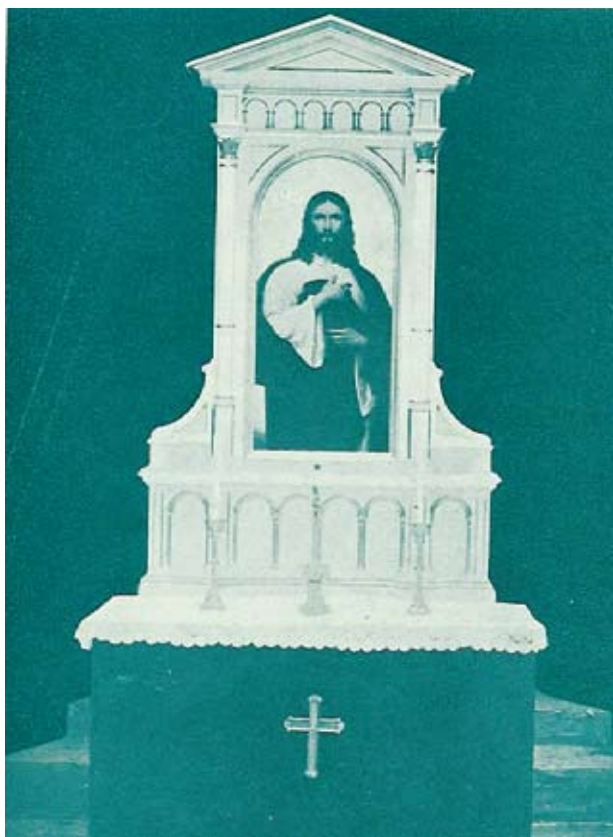
(10)

(11)

(12)

(13)

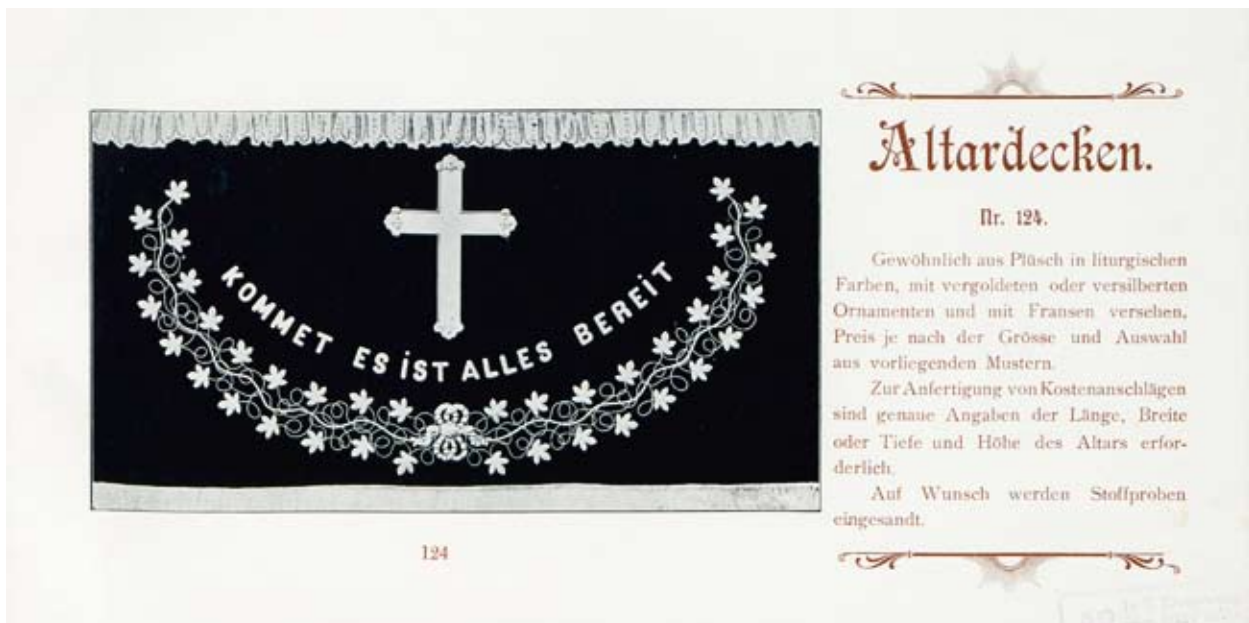
(10) 1915. a kataloog: toode Nr 116, *Kranken-Kommunion Besteck*

(11) Oblaatide toos, 1887. a (hõbe, seest kullatud). Toosi jalami välisserval on meistri ja hõbedamärgid: XO 84 E.D. Foto Avo Sillasoo

(12) 1915. a kataloog: toode Nr 146, *Hausaltar*

(13) Kodualtar Nõo kirikus. Foto Ülle Jukk

(14)

(15)

(14) 1915. a kataloog: toode Nr 124, *Altardecken*

(15) Altarikate Risti kirikus. Foto Marju Raabe

Turundusliku ning koguduse ja annetajate kui lõpptarbija maitset suunava nipina on kataloogis väga oskuslikult uued ja palju kvaliteetsemad modernsed tooted paigutatud vanade massiivsete neogooti näidistega samale lehele. Soodsam hind ja kergem ning rahulikum joon on tänapäeval pühakodades allesolevate esemete rohkust arvestades tõend selle kohta, et Eduard Drossil oli suurepärase võime kujundada ja vajadusel ka lugeda kliendi soove.

Drossi ettevõtte tootevaliku edu peamiseks võtmeks on olnud firma algusaegadest alates valiku paindlikkus. Kõiki esemeid lühtrist armulauakarikani oli võimalik osta kuni seitsmes eri suuruses, vastavalt millele muutus ka hind. Lisaks sõltus hind ka valitud metallist. Paljud kirikutes säilinud karikad, leivikud ja oblaatidetoosid ning ristimisvaagnad on valmistatud messingist ning seejärel hõbetatud ja kullatud. Esineb aga ka mitmeid täishõbedast rikkalikult ornamenteeritud tarvikuid.

Lisaks kirikutarvete valmistamisele hooldas Eduard Drossi ettevõtte ka juba müüdnud tooteid ja tegi neid ümber. Samuti sai Drossi kaudu osta oblaate (armulaua-

leibasid), kellakandmikke, tuntud kunstnike tööde õli-trükkpilte jms. Koostöösidemetest annavad kataloogides tunnistust nt Gatšina kellavalamisvabrikuga ning mitme Tartu linna ettevõtte toodangu reklaamid.

1920. a teisel poolel müüs Eduard Dross kirikutarvetetööstuse oma surnud tütre Emma Marie Elisabethi (1872–1919) lesele Eugen Pikkelle (ka Pickel). 5. jaanuaril 1927 välja antud äritunnistuse kohaselt on ettevõtte omanik Eugen Pikkel, kes aga juba sama aasta 17. jaanuaril suri. Lossi 2 asuv kirikutarbeasjade töökoda jäi temast pärandusena abikaasa Magdale ning alaealisele tütrele Hedwigile. Magda Pikkelle käis selle pidamine üle jõu. 1929. a kevadel müüdi töökoda ühes sisseseade, masinate ja materjalidega Eduard Ojarile, kelle valduses oli see kuni 1941. a, mil hävis koos sisustusega sõjategevuses.

Eduard Dross suri Tartus 29. jaanuaril 1929. a 91-aastasena. Tartu Jaani koguduse liikmena saadeti ta viimsele teekonnale Jaani kirikust.

Riiklike kultuurimälestiste hulgas on proportsionaalselt enim vallasmälestisi ja vallasmälestiste hulgas omakorda enim Ed. Drossi ettevõtte toodangut. Näiteks on ligemale 1900 lae-, laua- ja seinälühtrist üle 600 tellitud Drossilt. Sama päritolu on üle veerandi kaitsealustest krutsifiksidest ja 1000 küünlajalast ligi 150.

Eduard Drossi tööstuse looming on oma rohkuse tõttu muutunud meie kirikutes mõneti märkamatuks. Industrialiseerimise vaimus hoogu saanud kirikutarvete tootmine ja selle populariseerimine Eesti- ja Liivimaal vajab edaspidi kindlasti põhjalikumalt uurimist ja tutvustamist.

Marju Raabe on Muinsuskaitseameti raamatukogu juhataja, Viljar Vissel on Muinsuskaitseameti vallasmälestiste nõunik.

UURINGUD JA LEIUD

KEILA PASTORAADI EHK KIRIKUMÕISA PEAHOONE VIIMISTLUSKIHTIDE UURINGUD

2012. aastal kevadest sügiseni toimusid Keila kirikumõisa peahoones tööprojekti koostamiseks vajalikud viimistluskihtide uuringud.¹ Keila külje all Tallinna-Paldiski maantee ääres küllalt nähtavas kohas seisev hoone on praeguseks sedavõrd räsitud olekus, et möödakäija temast midagi arvata ei oska. Ehitise lähemal uurimisel aga selgub, et tegemist on väga põneva ja väärtusliku ajaloolise hoonega.

Keila pastoraadi praegune kivist peamaja on ehitatud ajavahemikul 1789–1797. Eesti pastoraadid olid traditsiooniliselt üsna tagasihoidlikud ühekorruselised puit- või kiviehitised. Keila kirikumõis tõuseb nende seas esile kui ainus kahekorruseline ning arhitektuuriliselt kindlasti kõige silmapaistvam.

Vaadeldav hilisbarokne ehitus võtab küll eeskujuna samast ajast pärinevate mõisate peahoonetelt, kuid on mahult tunduvalt väiksem. Koos paekivimüüriga piiratud pargi ja kõrvalhoonetega moodustas see ainulaadse, miniatuurse mõjuva täiusliku ansambli. Samase arhitektuuriga peahooned on Keila kihelkonnas Ohtu, Ääsmäe, Käesalu ja Saue mõisas. Samasse hoonetüüpi kuuluvaid mõisamaju võib aga leida teisteski Eestimaa paikades: Virumaal Maidlas, Vastas ja Sakal; Läänemaal Salajõel ja Suure-Lähtus; Järvamaal Seidlas ja Sargveres ning Viljandimaal Kõos.

Hoonetüübile on iseloomulik lihtne, kuid mõjuv mahuline lahendus: kahekorruselise ristkülikukujulise põhiplaani peaaegu liigendusetu ehitist katab kõrge kelpkatus. Majade fassaadid on ilmestatud värvi- ja faktuurikontrastidega. Heledad arhitektuursed detailid – liseenid, krohviraamid, akendevahelised tahvlid ja rustika – vahelduvad ajastule iseloomuliku tumeda (sõelisanidiga) faktuurkrohviga. Selline hoonetüüp oli Eestis kasutusel alates 1760. aastatest. Keila kirikumõisa peamaja on kirjeldatud tüübi kõige hilisem näide.

1940. a juunis asus Keila pastoraati Nõukogude sõjavägi, mis jäi siia küll vaid sama aasta oktoobrini, ent jõudis ometi teha hulga laastamistöid. Saksa okupatsiooni ajal asusid hoones sõjapõgenikud, Nõukogude perioodil sai see aga kolhoosi- ja sovhoositöölise elamuks. Suuremate ruumide tükeldamine vaheseintega võimaldas siia paigutada mitmeid perekondi. 1940. a alates on hoone tehniline seisukord järjest halvenenud ning tagajärjeks on kauni ehitise muutumine ilmetuks, räämas ja kohati juba avariiliseks objektiks.

Praeguseks on pastoraadihoone kogudusele tagastatud ja kavas on see restaureerida.

Viimistluskihtide uurijatele pakkus hoone nii mõndagi põnevat. Esmalt selgus, et välisseintel on hilisema krohvikihi all säilinud algne sõelisanidiga faktuurkrohv.

Krohvitud pindade seisukord on üldiselt halb — seda eriti külgfassaadidel ja esifassaadil. Algselt krohvipinnalt on võimalik välja lugeda rustikat, akende krohvraamistusi ja akendevahelist tahveldist. Liseenidel ja aknaraamidil on säilinud minimaalselt algset kollakasvalget värvi.

Kirikumõisa teise korruse ruumide seinu on algselt ilmestanud maalitud tahveldised, esimesel korrusel aga sõepritsmetega (sõega toneeritud tumehalli lubiliimvärvi pritsmetega) marmoreering. Siselahendusele lisavad väärikust ja väärtust ka mitmed ajastule omase peene käsitletusega detailid, nagu paksude pahtlikihtide alt välja puhastatud sambakapiteelid vestibüülis ja barokselt suure nõgususega krohviäärustus saali varaklassitsistlikul piirdeliistul, laekarniisid, siseuksed, aknaraamid ja -piidad, samuti mitmed akende ja uste metalldetailid. Teisel korrusel kaunistab üht ruumi barokne ahi.

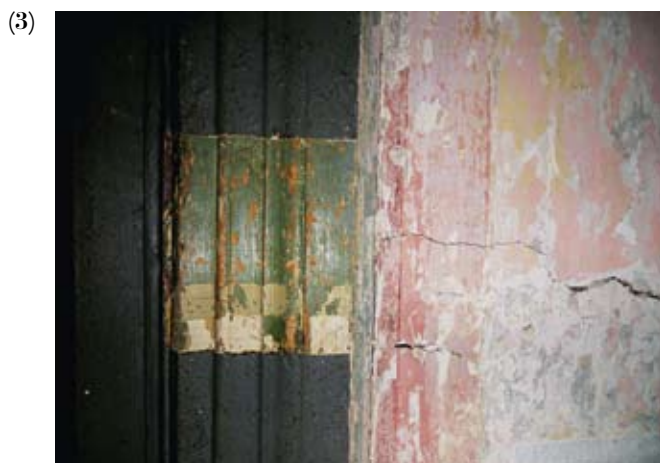
Ruumide seintel on säilinud üks algne, osaliselt hili-semate parandustega krohvikiht. Kahekihilist krohvi leiti vaid esifassaadi aknapõskedelt, mis olid teistkordselt krohvitud pärast historitsismi perioodil toimunud akende vahetust. Just aknapõskedel säilinud vanadelt krohvipindadelt pärinevadki teise korruse ruumide algse värvilahenduse parimad värvileiud. Siin paljandusid selgelt erinevates toonides tahveldised. Enne tapeetimist oli ruumides üks kuni kolm värvikihti.

Ajaloolisi tapeete, mis olid küll säilinud üsna fragmentaarselt, võis leida kuni kuus kihti. Esimesed tapeedikihid pärinevad ilmselt 19. sajandi keskelt. Selgelt on eristatavad juugendstiilis mustritega tapeedid 19. ja 20. saj vahetusest ning 20. saj 20.–30. aastatest. Restaureerimise käigus saab pindadelt kindlasti tapeedikatkeid juurde, kuid juba praegu on hoone kohta olemas huvitav ajalooline tapeedikogu.

Väga dekoratiivsena mõjub külalistetoa algne viimistlus: punaste ja siniste värvipritsmetega ning suuremate pintsli-tõmmetega marmoreeritud tahveldised. Samas ruumis on säilinud ka vaevalt väljaloetavana karniisi algne varjudega värvilahendus. Ruumiliselt maalitud oli ka saali karniis.

Peavestibüülist ja -trepikojast nii esimesel kui ka teisel korrusel leiti mitmeid historitsistlikke trafarettmaalingsid. Esimese korruse osas leiti neid kahes kihis, teise korruse osas kolmes kihis.

Ajastu kohta ehk liigagi lihtsa balustraadiga peatrepil on põhirohk olnud viimistlusel. Trepipostid ja põskpuud on olnud marmoreeritud, võrepulgad mustjad, lakitud. Marmoreering on olnud väga õrn — antud edasi lasuurkihiga. Nii trepil kui ka ustel on õlikiht (lasuurkiht) moondanud

pealispinna tänaseks rohekaks. Uksi tuleb restaureerima asudes väga ettevaatlikult uurida, kuna pole välistatud, et ka neil leidub pealmises kihis marmoreeringujälgi.

Osades ruumides elatakse praegu sees, mistõttu uuringute läbiviimine oli neis raskendatud. Pole välistatud, et Keila pastoraadi e kirikumõisa peahoone peidab eneses veel nii mõndagi üllatavat.

Nele Rohtla on arhitekt.

- (1) Keila kirikumõisa e pastoraadi eestvaade. Foto Silja Konsa
 (2) Hilisema krohvi alt paljanduv söelisandiga faktuurkrohv ja silekrohvi edasiantud nurgarustika. Fotod Nele Rohtla
 (3) Varaklassitsistlik ukse piirdeliist ümbritsetud barokse krohviäärise
 (4) Kaks trafolettmaalingukihti vestibüülis
 (5) Väljapuhastatud samba kapiteel vestibüülis
 (6) Ajaloolise tapeedi fragment

¹ Uuringuid tegid arhitekt Nele Rohtla, arhitekt Karmen Riigov, kunstnik-restauraator Eve Ermann ja kunstnik-restauraator Kerli Püttsepp.

KADRINA KIRIKU VÕIDUKAARE INGLITE UURINGUD

Lääne-Virumaal asuvas Kadrina kirikus teostas augustikuu alguses grupp Eesti Kunstiakadeemia teise kursuse muinsuskaitse ja restaureerimise eriala tudengeid õppejõudude Hilikka Hiiopi ja Anneli Randla juhendamisel uuringuid. Erialapraktika toimus pühakodade riikliku programmi raames ning seekordseks eesmärgiks oli Lääne-Virumaa keskaegse algupäraga kirikute dokumenteerimine ning andmete digibaasi kandmine (<http://kirikud.muinas.ee/>). Keskseks uurimisobjektiks valiti Kadrina kirik, kus viidi läbi põhjalikumad interjööriuringud.

Kadrina kirikus leidub maalinguid mitmest eri perioodist. Neid hakati põhjalikumalt uurima 1920. aastatel. 1922. a, mil kirikus toimus suurem remont, avas kunstiajaloolane Helge Kjellin võidukaare kohal seitsme lubjakihhi all asuvad inglifiguuridega maalingud, mida asus restaureerima tollal Eesti Rahva Muuseumis töötanud kunstnik Aleksander Tassa. Põhjalikumalt on Tassa oma leidudest ja tegemistest kirjutanud ajakirjas AEG.¹

Järgmised suuremad uuringud toimusid kirikus 40 aastat hiljem, 1961. a, kui kunstiajaloolane Villem Raam avas pikilöövi põhjaseinas 17. – 18. sajandisse dateeritud maalingufragmente ning avastas keskaegsed maalingud võidukaare kohal.

Võidukaarel asuvad inglifiguurid – kahtlemata kiriku silmatorkavamad maalingud – on praegu suhteliselt halvas seisukorras ning enne nende konserveerimist oleks vaja lahendada mõned vastuolulised küsimused.

Inglid asuvad kahel pool keskaegset puitkrutsifiksi, mille täpne sellele kohale asetamise aeg ei ole teada. Osaliselt inglite all asub kiriku varaseim maaling, mille Raam dateeris 15. saj lõppu. Tegemist on sirkli ja joonlaua abil tehtud geomeetrilise kompositsiooniga – jooned on tõmmatud niiskesse krohvipinda ning hiljem punase värviga toneeritud.

¹ Tassa, A. Kadrina kiriku leidused. Ajakiri AEG, 1922, nr 9, lk 29–32.

Mõlemad inglifiguurid hoiavad käes eestikeelsete kirjadega tekstilehti. Lehtede kirju on 1922. a restaureerimistööde käigus osaliselt muudetud, samuti on Tassa küllaltki ulatuslikult parandanud maalingut, mis tema kirjelduste ning toleaeagsete fotode põhjal oli suures osas hävinenud. Kunstnik pidas inglite juures eriti tähelepanuväärseks just eestikeelseid kirju, mis tema arvates olid oluliseks aluseks maalingute vanuse määramisel – nimelt meenutavad kirjatähed oma iseloomult pastor Heinrich Stahli aegseid kirjatähti, kes tegutses Kadrina kirikus aastatel 1633–1638. Samas ei anna see inglite dateerimiseks täielikku kindlust, kuna ka järgmine pastor Reiner Brockmann vanem (Kadrinas 1639–1647) oli Eesti kultuuri huviline.

Praeguseks on Tassa lisatud paranduskiht hakanud pudenema ning mitmes kohas on paljastunud algne maalingukiht. Edasise konserveerimise ning restaureerimise peamine probleem on leida tasakaal kahest eri perioodist pärineva kihistuse vahel, mis kumbki kannavad endas väärtuslikku infot ning peaksid säilima. Ühelt poolt on vaja päästa osaliselt varisenud ning kohati hilisema paranduse all olev algne maalingukiht. Teisalt on see jällegi komplitseeritud, kuna see tähendaks Tassa-poolsete lisanduste eemaldamist. Viimased on aga praeguseks juba ise kultuuriväärtuseks muutunud, kuna need on maalinud üks meie nimekaid 20. saj kultuuritegelasi. Ühtlasi kannavad need endas ka olulist infot eelmise sajandi alguse restaureerimistraditsioonide kohta. Samas kaotab aga Tassa kihistus ajaga aina rohkem oma esteetilist tervikkikust ning vajaks lähiajal konserveerimist.

Grete Nilp on EKA muinsuskaitse ja restaureerimise eriala tudeng.

(1)

(2) (3)

(1) Võidukaare vasakpoolne ingel enne 1922. a restaureerimistööde algust. Foto Helge Kjellin, 1922. Tartu Ülikooli Kunstiajalooline Fotokogu
(2) Võidukaare inglid pärast 1922. a restaureerimistööd. Tartu Ülikooli Kunstiajalooline Fotokogu (3) Maaling 2012. a. Foto Peeter Säre

ROOSAKEN PÖIDE KIRIKU KOORIRUUMI SEINAL

Augustis-septembris toimus Eesti Kunstiakadeemia restaureerimise ja muinsuskaitse eriala ning Gotlandi ülikooli restaureerimise eriala üliõpilaste ühine õpikoda Pöide kiriku siseviimistluse kaardistamiseks *Sustainable Management of Historic Rural Churches* projekti raames. Tööde käigus avanes võimalus uurida ka kooriruumi ning laiendada kooriruumi põhjaseina maalingu sondaaži.

Juba 1994. a olid KAR-Grupi restauraatorid ribasondaažide põhjal oletanud, et akendeta seinale on maalitud roosaken, kuid sondaaži piiratud ulatuse tõttu ei olnud võimalik selgitada kujundi ülesehitust. Põhjuse maalitud akna otsimiseks andsid teadaolevad maalingud teistest Saaremaa kirikutest: roosaknad Muhu kiriku lääneseinal ja Kaarma kiriku kooriruumi põhjaseinal ning teravkaarne petikaken Karja kiriku kooriruumi põhjaseinal.

2012. a suvel tehtud sondaažidega õnnestus välja tuua väike, kuid hästiloetav osa suurest, u neljameetrise läbimõõduga ja erakordse kujundusega roosaknast, mis on enda alla võtnud ulatusliku osa seinast. Maaling on kavandatud kiriku gooti perioodi alguses, sest alusjoonistus on tehtud märjale krohvile. Intrigeeriv on asjaolu, et peale osa akna valmis komponeerimist on otsustatud kujundit umbes 5 cm võrra allapoole nihutada, milleks selgesti mõistetak põhjus puudub.

Leitu põhjal on Pille Vilgota kavandanud roosakna rekonstruktsioonjoonise. Aluseks on võetud akna arvatav diameeter ning ülaosas avanev maaling. Kuna maalingu osade paiknemist on juba valmistamise ajal muudetud, on rekonstrueerimisel arvestatud keskmiste mõõtmetega.

Radiaalse kujundusega roosakna servaalade lahendus on üsna hästi aimatav. Ümmargune aken on jagatud kaheksaks tsentris koonduvaks teravkaarseks osaks. Iga osa koosneb omakorda kahest kolmikkaarsest sektorist ja neile toetuvast neliksiirust. Teravkaarte vahele on paigutatud ümmarguses raamistikus viisiksiirud. Kogu kujund on maalitud punase ookri erinevate varjunditega, v.a nelik- ja viisiksiirude vahele jääva ala sfäärilised kolmnurgad, mis on algselt olnud sinakad või mustad.

Erinevalt maalingu servaaladest, on keskosa rekonstruktsioon kõigest lihtsustatud stiliseering. Arvestades akna servaalade tihedust ning roosakende üldist kujundust, võiks eeldada ka nt tsentrisse paigutatud siirumotiivi või isegi keerulisemat konstruktsiooni. Võimalik, et edasiste uuringute käigus õnnestub seda täpsustada.

Arvestades Eesti keskaegsete kirikute keerukaid säilivusprobleeme, on autentse maalingu eksponeerimine sageli võimatu. Tänapäevane conserveerimiseetika taunib ka rekonstrueerivat lähenemist objektile enesel. Et vaataja saaks teada, kuidas ajaloolised interjöörid kunagi välja võisid näha, pakuvad võimalusi uuringutele ja dokumentidele tuginevad digitaalsed rekonstruktsioonid. Neid on tehtud juba nt Koeru kiriku maalingutest ja järgmised kirikud on kavas.

Anneli Randla on EKA muinsuskaitse ja restaureerimise osakonna dotsent, Pille Vilgota on EKA muinsuskaitse ja restaureerimise eriala magistrant.

(1) (2)

(3)

(1) Pöide kiriku kooriruumi põhjasein avatud maalingufragmendi ja roosakna joonisega. Foto Peeter Säre, joonis Pille Vilgota

(2) Roosakna maalingu detail, millele on näha kujutise nihutamist. Foto Peeter Säre

(3) Roosakna joonis, millele on tumedama punasega märgitud säilinud maaling ja heledama punasega rekonstruktsioon. Joonis Pille Vilgota

LAHEMAA MAASTIK

Pildi, mis Lahemaad nimetades meie silme ette kerkib, on kujundanud postkaardid Altja kõrtsist ja võrgukuuridest, lood vanadest rannaküladest ja valgest purjest sinisel merel. "Pilt, mida kutsume maastikuks, on kahe olulise komponendi – nii meid ümbritseva „reaalsuse” kui sellele vastava, meis enestes elava teise „reaalsuse” – kokkukõla, kirjutab Juhan Maiste¹. Kumba pilti kuulub Altja kõrts, on see reaalsus või meie ettekujutus Lahemaast? Lahemaa, olles sümbol, ikoon, kujutlus,² on samaaegselt ka reaalsus.

Milline on see Lahemaa, mis suundub sajandite tagant tulevikku, olles vaid korraks koos meiega? Millisena soovime teda näha homme ja aastate pärast? See on maastiku tulevikku puudutav küsimus, millele peame vastama praegu. Et saada teada, kui palju erineb meie kujutluspilt tegelikkusest, käisime ilmast ja aastaajast küsimata talu talu kaupa läbi 62 Lahemaa küla³ (2217 hoonestatud kinnistut, millel hooned kokku 6488). Tasapisi hakkas see kant meile oma lugu jutustama, eriti neil pikkadel pimedatel õhtutel, kui väljas sadas lõrtsise-gust vihma ja ühes õdusas kõõgis praksusid pliidi all puud ning pliidil kuumenes teevesi. Nendel õhtutel olid lauale laotatud vanad kaardid ja Lahemaa avas ennast hoopis teisiti, kui oli seni olnud meie ettekujutuses.

Eesti esimese, Lahemaa rahvusparki asutamisega veidi rohkem kui 40 aastat tagasi algas maapiirkondade kultuuripärandi kaitse, sest loodusväärtuste kõrval on rahvusparki kaitse-eesmärkides esile tõstetud nii maastikud kui ka rahvuskultuur. Lahemaa puhul on kindlasti tegemist ühe kõige enam uuritud ja seeläbi ka tuntud piirkonnaga. Suur osa selles on kindlasti Enn Tarveli raamatul „Lahemaa ajalugu”⁴. Ajaloolisele ülevaatele lisanduvad põhjalikud arhitektuuriuuringud, mille andmete hulk on aukartustäratav. Juba seitsmekümnendatel aastatel inventeeris EKE⁵ Projekt 13 küla⁶ (kokku 381 talu) ja Tartu Ülikooli tudengid Jüri Linnuse juhendamisel 80⁷ küla (1532 talu). Inventuurides keskenduti hoonete ja taluõuede ülesmõõtmisele, fikseerides hetkeseisu. Nende tööde puhul on lõpule viidud inventeerimise esimene, materjali koondav ja süstematiseeriv etapp. Suur osa kogutud andmetest on Lahemaa Rahvusparki arhiivis (osa Eesti Vabaõhmuuseumis, Eesti Etnograafilises arhiivis). Kahjuks ei ole nende tööde tulemusi publitseeritud. Peale taasiseiseisvumist on Eesti Kunstiakadeemia tudengite mõõtmispraktikate raames inventeeritud mõnda konkreetset küla või väiksemat piirkonda⁸. Materjal asub Eesti Kunstiakadeemia arhitektuuri osakonnas.

Varasemates uuringutes ei ole käsitletud ajalisi kihistusi, vaid on keskendunud ruumiliste objektide fikseerimisele: mõõdetud on hoonete asukohta, ruumide

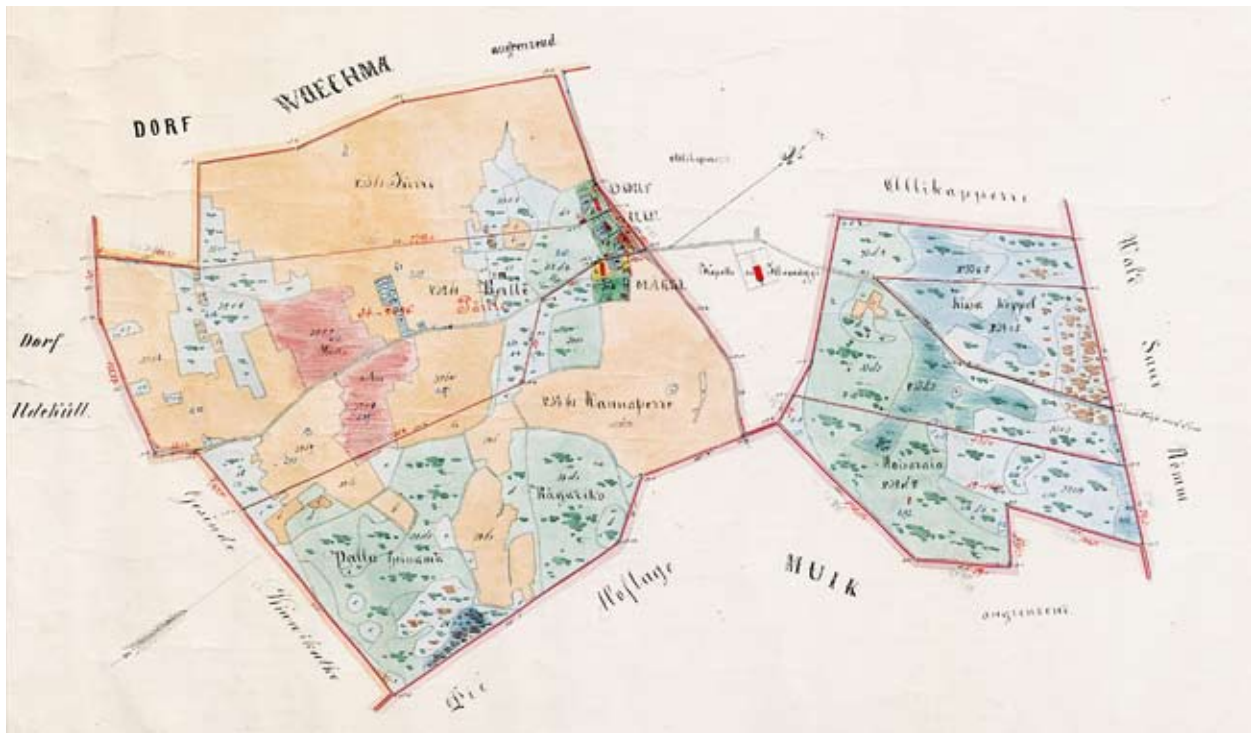
paigutust, õuede plaane jne. Jäädes objektikeskseks, ei ole inventuuri raames kogutud materjalist külade geneesi uurimisel palju kasu, sest ajalises plaanis külade arengut käsitletud ei ole. Tööga „Lahemaa rahvusparki külade arhitektuuri ja asustusstruktuuri analüüs”, mis uuris külade ajalisi-ruumilist arengut, lisati arengu ajaline mõõde, vaadeldes külade kujunemist viimase 150 aasta jooksul, mil toimunud muudatused on tänase maastiku pildi kujundamisel kesksel rolli mänginud. Vaatluse alla võeti külade ning külaosade vanus ja planeeringuline kujunemisloogika. Oluline erinevus varasemate töödega võrreldes oli ka see, et lisaks kohapeal teostatud inventuurile kasutati geneesi uurimisel ka ajaloolisi kaarte. Töö tulemuseks on terviklik pilt küla kujunemise ja hetkeseisu kohta.

Vajadus külade geneesi käsitleva uuringu järele oli tingitud tugevast ehitussurvest ning Lahemaal toimuvatest kiiretest muutustest. Samaselt ülejäänud Eestiga on suureks probleemiks alaliste elanike mujale kolimine – majad on kasutusel vaid hooajaliselt ning kohalik inimene kui kultuuri püsiv kandja muutub üha haruldasemaks.

Siiani koostatud planeeringud ei ole paraku tulevikku kavandamisel piisaval määral tuginenud alusuuringutele. Kõige ilmekam näide sellest on Vihula valla üldplaneering, kus Altja küla arenguloogikat sisuliselt tundmata on määratud uuteks ehitusaladeks alad, kus ajalooliselt ei ole kunagi ehitisi olnud. Külal ei eristata ajaloolisi kihistusi ning uushoonestusega luuakse uued külaosad, mis ei järgi kuni 20. sajandi alguseni kehtinud hoonestuse paigutamise traditsiooni. Kahetsusväärset ei ole uue struktuuri loomisele planeeringus tähelepanu pööratud ning ekslikult väidetakse, et planeeringulahendus järgib seniseid ehitusviise. Seda kõike vaatamata asjaolule, et Altja küla käsitleti erilise põhjalikkusega koostöös Keskkonnaministeeriumiga läbi viidud ranna-ala planeerimise pilootprojekti raames, mille eesmärk oli luua ranna-alade planeerimise metoodika ja näidismaterjalid, mida saaksid kasutada ka teised omavalitsused.

Seetõttu tekkiski vajadus uuringu järele, mis käsitleks lisaks praegusele seisukorrale ka külade arenemist, millele toetudes oleks võimalik määratleda väärtused, mille najal omakorda määrata ehitustingimused.

Elkõige on maastik meie peades, ühest küljest on see mulje, mille saame füüsiliste objektide kaudu, aga mitte ainult. Maastikku tajume lisaks ka mentaalse ruumina, mille säilitamine on füüsilisest mitu korda keerulisem. Selle kujundamisel on aga oluline roll kohapeal elavatel inimestel, kes oma igapäevategemistega selle õhkkonna loovad. Seega ei piisa ainult füüsilisest keskkonnast

(1)

(2)

(1-2) 19. sajandil toimusid külade plaanstruktuuris suured muutused. Neljast talust koosneva väikese Ilumäe küla tuumik- ja nõõrimaadena paiknevad põllud enne 19. sajandi keskepaigas toimunud talude ümberkruntimist ja pärast kruntimist, mille tulemusena ühele talule kuulunud maad moodustasid tervikliku suure krundi. Kaardid Eesti Ajalooarhiiv EAA. 3724.4.1690 ja EAA. 1690.1.33

(3)

(4)

(5)

(3) Mõned rannakülade hooned võivad olla üllatavalt väikesed.

Mart Hiob välitöödel Virve külas aita mõõtmis. Fotod Nele Nutt

(4) Rannakülade pikkhooned on mõõtmelalt väiksemad kui maakülade omad. Rehielamu tüüpi hoone Eru külas.

(5) Rannakülade võrgukuurid, mis asetsevad reastikku piki randa, on nii mitmelgi pool ka täna kasutusel. Võrgud kuivamas Virve külas

reguleerimisest, nagu katusekalde nurk või elumaja kubatuur, vaid tegeleda tuleb laiemate küsimustega, et tulemuseks oleks inimsõbralik elukeskkond.

Lahemaa, nagu teisedki riiklikud kaitsealad, on piirkond, kus rakendatakse erinõudeid, et vältida muu hulgas agraarühiskonna maastikupildi ulatuslikku muutumist meie tänapäevase tööstus- ja infoühiskonna surve all. Piirangute seadmise vajadus tuleneb sellest, et soovime ka edaspidi kogeda maastikus vaateid ilma silmatorkavate tänapäevaste lisandusteta. Paratamatult võivad piirangud kaasa tuua tegevusvabaduse ahenemist ning ebameeldivusi. Lahemaa puhul on oluline lisaks piirangutele välja

töötada ka meetmed üha hõreneva püsielanikkonna suurendamiseks. Selleks tuleks soodustada tegevusi, mis on kooskõlas kehtestatud piirangutega, kuid mis kasutavad ära ka neist tulenevaid eeliseid: näiteks loodusturism ja mahepõllumundus. Samavõrra oluline on elanikele kaas-aegsete võimaluste ja mugavuste tagamine kiire interneti-ühendusega, aga ka rannakülades niivõrd elementaarse asja nagu puhta joogiveega varustamisega. Toetavate meetmete oskuslik rakendamine peatab ehk külade tühjenemise ning soodustab uute elanike juurdekolimist.

Kahe aasta pikkuse töö tulemusena valminud soovitusel on praktiliselt rakendatavad üld- ja maakonnaplaneeringute ülevaatamisel ning detailplaneeringute koostamisel ning külade arengu suunamisel. See annab põhjendatud argumendid edasiste sammude seadmisel ja ruumilise arengu valikute tegemisel.

Analüüsi viis Keskkonnaameti tellimisel läbi Artes Terrae OÜ (Juhan Maiste, Lilian Hansar, Mart Hiob, Nele Nutt, Ülli Reimets). Uuringuga saab tutvuda Lahemaa rahvusparki kodulehel <http://www.keskkonnaamet.ee/lahe/uldinfo/uuringud-ja-seired-2/>.

Nele Nutt on maastikuarhitekt, Mart Hiob on linnaplaneerija.

¹ Maiste, J. Unistuste Kõpu. Eesti parkide almanahh 3, 2012, lk 13.

² Maiste, J., Nutt, N., Hiob, M. Lahemaa kui ikoon. Eesti Loodus 5, 2011, lk 78–81.

³ V.a Vergi, Viinistu, Käsmu ja Võsu.

⁴ Käsikiri Lahemaa rahvusparki arhiivis 1975. Trükkis ilmunud Tarvel, E. Lahemaa ajalugu. Tallinn, 1983.

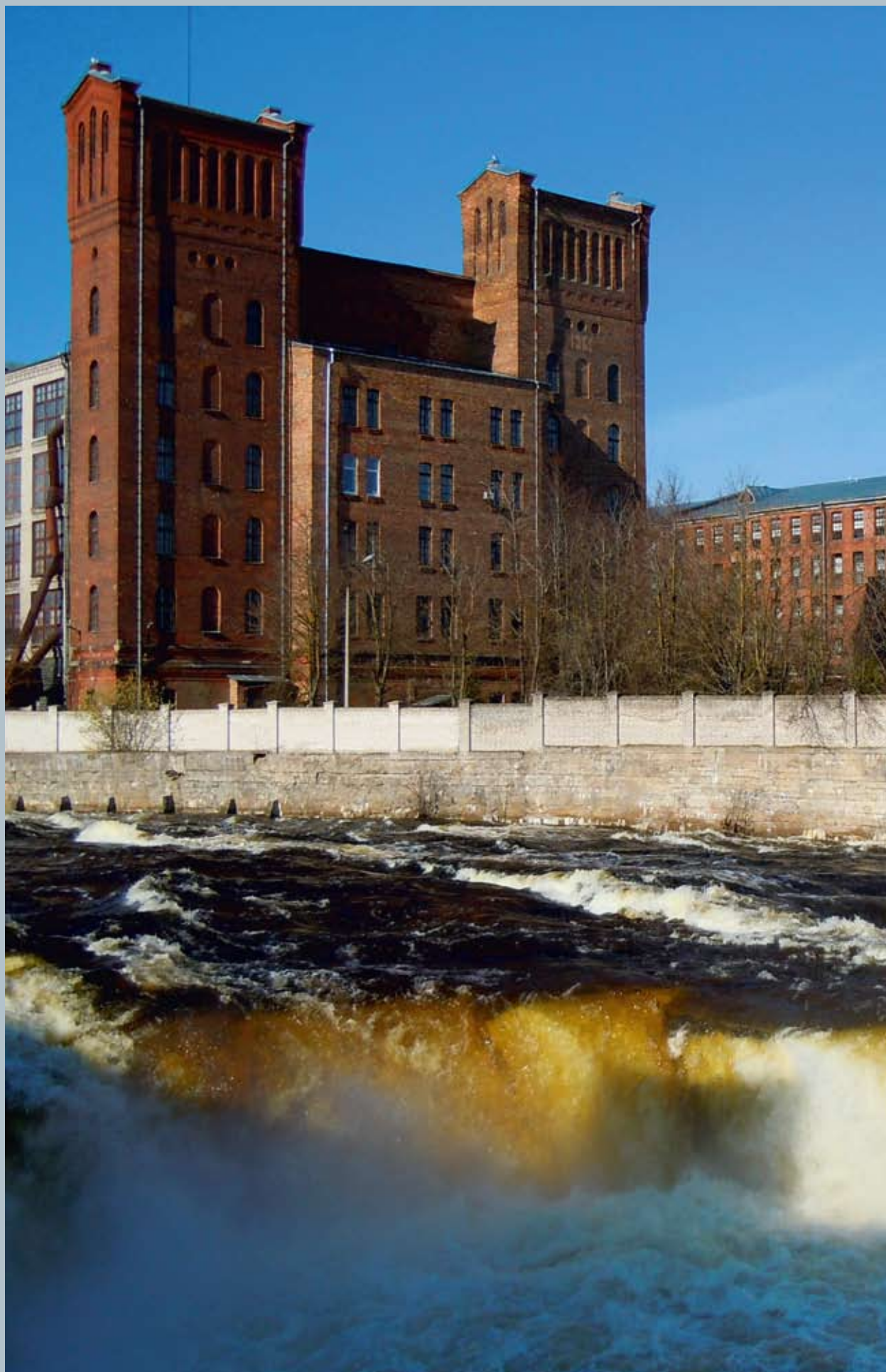
⁵ Vabariiklik koondis Eesti Kolhoosiehituse Projekteerimise Instituut, EKE projekti Tallinna IV osakond. 1974. aastal. Kolga-Aabla küla. Tellijaks S. M. Kirovi nim kalurikolhoos.

⁶ Kolmeteistkümne küla kohta tellis S. M. Kirovi nim kalurikolhoos 1970ndatel põhjalikuma arhitektuuriajaloolise inventuuri vabariikliku koondise Eesti Kolhoosiehituse Projekteerimise Instituudilt. Selle jooksul inventeeriti Altja (21 talu), Eru (4), Kiiu-Aabla (30), Kolga-Aabla (60), Käsmu (45), Käsmu-Järve (4), Natturi (11), Pedassaare (13), Tõugu (9), Vatku (13), Vergi (45), Viinistu (95) ja Võhma (31) küla.

⁷ Lahemaa territoorium oli tänasega võrreldes suurem.

⁸ Kolga-Aabla, Muuksi, Püdisoo ja Pedaspea küla inventeerisid mõõtmispraktikate raames EKA tudengid Jaan Tiidemanni juhendamisel (2004–2010).

PLANEERINGUD JA PROJEKTID

NARVA KREENHOLMI MINEVIK JA TULEVIK

PIIRKONNA KUJUNEMINE JA EHTUSLUGU

Kreenholmi õmblustsehhis töötanud Meeta Liibert teab rääkida: "Kui Narva Kreenholmi töölised 1941. a hommi- kul peavärvate kaudu sisenesid, siis vanad töötajad võtsid mütsi peast ja kummardasid tehase direktori monumendi ees. Minu vanaema ütles, et vanad töötajad kummardasid, tema ei julgenud, oli noor ja hoidis eemale, sest venelased olid sees ja tema oli just koos omakaitses olnud mehega segastel sõja-aastatel juuniküüditamise hirmus Lõuna-Eesti liiga suurest talust kõige kaugemasse linna kolinud."¹

Pole teada, kas see monument oli 1857. a tehase asutanud Ludwig Knoopi või mõne järgmise direktori oma. Liibert lisas: "Need töölised polnud üldse kommunistid. Kreenholmi tehasetöölised olid jõukad ja ei kummardanud käsu peale, vaid viisakusest ja austusest."

Arvan, et selles kummarduses liitusid austus inimeste, hoonete ja looduse vastu. Kreenholmis on kõik suur ja võimas. Sõna otseses mõttes suure jõu algallikaks on Narva jõgi oma kiire ja suure vooluhulgaga.² Võimsale vetevoole sekundeerivad kaks mitte vähem imposantset alamordoviitsiumi lubjakiviastangut.

Sellised ülisoosad looduslikud tingimused ei saa mõistagi märkamata ja kasutamata jääda. Kreenholmi manufaktuuri tekkimine on seotud puuvillatööstuse ajaloo Venemaal, kus 19. saj keskpaigaks kujunes sellest tekstiilitööstuse tähtsaim haru.³ Idee ehitada puuvillatöötlemise vabrik Narva linna lähedale tuli Ludwig Knoopilt, keda peetakse Venemaa moodsa puuvillaketrasmis- ja kudumistööstuse rajajaks ning kes töötas Kreenholmi tegevdirektorina kuni oma surmani 1894. aastal.

1857. a loodi Moskvas kahe miljoni rubla suuruse osakapitaliga Narva Kreenholmi Puuvillasaaduste Manufaktuuri Osaühing. Manufaktuuri hooneid hakati rajama esialgu ainult jõe idapoolsele saarele. 30. aprillil 1857. a pandi Kreenholmi Manufaktuuris nurgakivi vanale ketrusvabrikule ja järgmisel aastal valmis vabriku esimene ehitusjärg e nn vana pool. Puuvillariide kudumise vabrik lasti käiku 1859. a augustis. Teine ehitusjärg, ketrusvabriku nn uus pool valmis 1861. a. Samaaegselt ehitati valmis ka gaasivabrik ja sillad.

Uus, suurvürstinna Jelizaveta Fjodorovna nimeline ketrusvabrik valmis saare idakaldal 1870. a. 1880. aastatel alustati jõe läänepoolsema saare hoonestamist. 1884. a valmis Joala vabrik ja 1890. a selle juurdeehitus. 1899. a rajati Georgi vabrik ja aastatel 1898.–1900. elektrikeskjaam.

1914. aastal puhkenud maailmasõda mõjutas tugevasti Kreenholmi käekäiku. 25. aprillil 1919 pommita-

sid Punaarmee väed Narvat suurtükitlega, mille löök oli suunatud Joaorgu. Pommitamise tagajärjel põles maha 137 maja, 37 hoonet sai osaliselt kannatada.

1920. aastate alguses ehitati linnaosa üles vana planeeringu järgi.

1939. a alanud Teises maailmasõjas lasti rusudeks uus ketrusvabrik idasaarel ja Georgi vabrik läänesaarel. Joala ning vana ketrus- ja kudumisvabrik jäid terveks.

1940. a Kreenholm natsionaliseeriti. Nõukogude Liidu koosseisus rakendati vabrik täies mahus tekstiili tootmisele.

Ajavahemikus 1944–1967 võeti kasutusse kõik vanad tootmiskorpused ning ehitati üles peaaegu täiesti hävinud Georgi kudumisvabrik.

Pärast Nõukogude Liidu lagunemist sai 1992. a ettevõtte omanikuks AS Kreenholmi Manufaktuur. Avati õmblusvabrik. 1995. a erastas manufaktuuri Rootsi firma Boras Wäfer ja loodi AS Kreenholm Holding. 2007. a hakati aga tegema plaane tootmise lõpetamiseks Kreenholmi ajaloolises osas ning hoonetele uute mittetööstuslike funktsioonide leidmiseks.

PLANEERING

Nime Kreenholm teket seletatakse mitmeti: „roheline saar” või „varesesaar” (rootsi k *Kräneholm*). Küllap väljendasid mõlemad nimetused tollasele saarele kõige iseloomulikumat külge.

Mis iseloomustab tänapäeval Kreenholmi ja kuidas paik taas ellu äratada? Selleks alustati 2009. a planeeringu eskiisi tegemist. Silme ees seisid eeskujudena Hammarby Sjöstad Stockholmis, Norrköping, Tampere, Manchester – kõik erineva tausta ja suurusega linnad, mille ühisosaks on väärtuslik tööstushoonestus. Siinsel planeeringualal tuli arvestada mitmete erinevate piirangutega: kultuurimälestistena riikliku kaitse all olevad hooned, ulatuslik kultuurimälestiste kaitsevöönd, maastikukaitse ala, veekogu-äärne 50 m ehituskeeluala, kallaskraja kohustus ja riigipiiri lähedusest tulenevad nõudmised. Pikkade arutelude järel ning OÜ Eensalu & Pihel koostatud muinsuskaitse eritingimustele tuginedes otsustati esmalt lammutada kõik vähemväärtuslik, ajaloolisele hoonestusele hiljem juurde poogitud mass (kokku üle 60 000 m²) – tulemuseks visuaalselt mõjule pääsevad väärivad tehasehooned. Teise sammuna otsiti 30,4 hektarit paiknevatele ajaloolistele hoonetele (u 200 000 m²) kasutust. Elamisfunktsiooni on vanadesse tehaseehitistesse raske paigutada, või on see võimalik üksnes katusealuste *loft*-korteritena. Töö tulemusena selgus, et

(1)

(2)

(3)

(1) Vaade Kreenholmi Manufaktuuri ajaloolistele hoonetele. Postkaart Jaan Vali fotokogu

(2) Planeeringu visioon. Eesmärk on 20 aasta jooksul kujundada piirkonnast üks Narva suuremaid tömbekeskusi, kus asuvad eluhooned, spaa-hotell, teaduspark, bürood ning kaubandus-, konverentsi-, meelelahutus- ja kultuurikeskused. Planeering Urban Mark OÜ, arhitekt Ülar Mark

(3) Maaliline Kreenholm. Foto Jaan Vali

(4) Endisaegse jõeharu asupaiga markeerimise eesmärgiks on lisaks ajaloolise keskkonna esiletoomisele ka senisest esteetilisema linna-keskkonna loomine, kasutades selleks just paikkonnale omast vett. 3D illustatsioon Urban Mark OÜ, arhitekt Ülar Mark

valdavalt sobiks siia suuremahuline äri- või avalik funktsioon. Juba planeeringu algstaadiumis oli kindel, et piirkonnast peab saama Narva südalinna kõrval teine tõmbekeskus. Selle „tööle hakkamiseks” oli sinna vaja lisada aga kriitilist piiri ületav elufunktsioon: selline, kus tunnetuslikult ei ole enam tegemist ärikeskusega, vaid kohaga, kus inimesed sooviksid ka elada. Nõnda lisasimegi vähemalt 70 000 m² elupinda, millega liitus omakorda automaatselt üle 3000 parkimiskoha. Kokku on alal üle 300 000 m² pinda. Segafunktsioonis on võimalik seda säästlikult kasutada, vastasel juhul võiks olla parkimisvajadus veelgi suurem.

Suuremate alade planeerimisel on äärmiselt oluline nii äri- kui ka turvalisuse huvides arendada segafunktsioonis ehitusi. Kaubanduse, büroode ja elamispindade segu võimaldab optimeerida parkimist, vee- ja kanalisatsiooni kasutamist ning elektrivõimsusi. Elutegevuseks vajalik koormus nendes on erinev ja jaotub ööpäeva peale ühtlasemalt kui monofunktsionaalse arenduse puhul. Lahendus, kus saarel paikneksid vaid äri- ja meelelahutusasutused koos büroodega, tooks endaga kaasa ilmse vajaduse kogu saar öötundideks sulgeda, kuna see oleks oluliselt odavam kui suure inimtühja piirkonna valvamine. Tihti tundub inimestele, et kuritegevuse hoiab kontrolli all hirm karistuse ees, tegelikult on aga inimesed ise need, kes korda peavad, s.t vajadusel abi kutsuvad. Seega vajab Kreenholmi saar „saarevahte”. Mõnusa elukeskkonna loomiseks on siin loodus andnud kõik eeldused: kontrastid, maalilised vaated, veekohin, avatus lõuna ja ida suunas, ajalooline ümbrus, suurlinnatulede „ahvatlev sära” (St Peterburg 155 km kaugusel).

Vastakaid arvamusi tekitasid siia kavandatud uued kõrghooned. Kas tõesti ei võiks säästa vähemalt Kreenholmi saart tornelamutest? Töö käigus kahtlused aga hajusid. Kreenholm ei ole koht tagasihoidlikele võetetele. Siin on võimsust, avatust ja mahtu. Kui lähtepunktiks on elamute vajadus, mis on piirkonna elustamiseks esmatähtis, siis olgu need pigem neli jõulist vanade võimsate hoonetega dialoogis olevat torni. Alternatiiv oleks madaltihe hoonestus, mis sulgeks aga paljuski võimsad vaated ja summutaks piirkonna jõulise iseloomu.

Kindlasti tekib nüüd küsimus: kust peaksid siia tulema elanikud linnas, mille rahvaarv pidevalt väheneb? Jättes kõrvale võimalikud Narva uusasukad, keda kindlasti tuleb nii idast kui läänest, on linnas endiselt 58 000 elanikku, kellest üle 95% elavad suurtes korterelamutes. Samas on üsna tõenäoline, et elatustase jätkuvalt tõuseb ning nt 10% narvalastest, kes on otsustanud oma elu selle linnaga siduda, otsivad elujärje paranedes kvaliteetsemat elamispinda. Seda leiab Narvas vaid piki jõekallast vanalinna piirkonnas ja seal lõunapoole Kreenholmi linnas jääval alal. Võiks arvata, et pooled neist ehk 3000 võiks leida endale elukoha ka Varesesaarel. Kvaliteeti leidub siin sellist, mida mujal ei ole. Kas või pääs Narva veehoidlale, mida mööda on võimalik Peipsini välja purjetada!

Ülar Mark on arhitekt.

¹ Intervjuu Meeta Liibertiga, 2013. a.

² Narva jõe vooluhulk on 400 m³/s, mis on sama suur kui Eesti 25 suurima jõe vooluhulgad kokku.

³ Alljärgnev ajaloo-osa pärineb veebilehelt <http://www.narvagate.eu/est/ajalugu.html>

PADISE KLOOSTRI VAREMETEPARGI DIGITALISEERIMINE JA AJALOOLISTE EHTUSLIKE LADESTUSTE KAARDISTAMINE

Padise klooster on läbi aegade saanud tunda mitmete restaatorite ja ehitajate kätt, kellest igaüks on jätnud oma jälje tänaseni säilinud varemeparki. Aastatel 2010–2012 valmis projekti „Keskaaja sild Padise ja Vantaa vahel” raames järjekordne suuremahuline Padise kloostri konserveerimise ja eksponeerimise projekt, mille autorid olid AS RESTORI peaarhitekt Mart Keskküla, Arhigildi OÜ arhitekt Liis Keskküla ja ajaloolane Kaur Alttoa. Projekti käigus töötati läbi kloostri puudutav ehitusajalooline arhivimaterjal, võrreldi seda praeguse olukorraga looduses ning lahendati tulevikule mõeldes problemaatilisemad kitsaskohad: varemete ohtlikkus, ööpäevaringne vaba juurdepääs, stiiline liikumine varemete alal, atraktiivsete funktsioonide nappus ning müüristiku konserveerimise ja eksponeerimise lahendid.

Esmaseks ülesandeks sai ülesmõõtmisjooniste kaastajamine. Seni oli lähtunud arhitekt Tõnu Parmaksoni 1983. a koostatud joonistest, mis ei kajastanud aga enam hilisemate aastate jooksul teostatud restaureerimis- ja konserveerimistööd. Sellest tingituna sai pilk pööratud kaasaegsemate lahenduste poole ning kogu kloostrikompleksi mõõdistati lasermõõdikute abil punkt-punkti haaval nii seest kui ka väljast uuesti üles. Lõpptulemuseks fikseeriti kogu kompleks digitaalselt, mis võimaldab teha järgnevateks etappideks vajaminevad joonised täpselt soovitud kohast.

Hoone digitaliseerimise, kohapealse visuaalse vaatluse ning vanade dokumentide analüüsimise tulemusena valmis projekti raames teine oluline etapp: varemepargi peamiste olemasolevate/nähtavate ladestuste kaardistamine. Selle töö põhieesmärgiks oli kloostrikompleksi ehitusajaloolist kujunemist puudutavate andmete koondamine ja täpsustamine ning möödunud kolmeveerandsajandi vältel tehtud konserveerimis- ja restaureerimistööde dokumenteerimine.

Padise klooster oli oma kirju minevikuga kõigile tööga seotud isikutele kõvaks pähklik. Nii võidi hoone ühe seina juures arutleda ja vaielda tunde selle üle, milline kiviladestus on varasem, milline hilisem. Viimaks jõuti ühisele tõdemusele, et hetkevõimalustest lähtuvalt ei ole kõikidele esilekerkinud küsimustele võimalik ammendavaid vastuseid leida. See teadmine viis omakorda antud töö kõige olulisema problemaatika ning väga tähtsa küsimuse juurde: kuidas kaardistada minevikku, mille kohta faktiline tõestusmaterjal puudub, kuid olemas on eri aegadest pärit hüpoteesid? Pikka arutlust tulemusena

sai lähtunud põhimõttest: milles saab kindel olla, see saab ka üles tähistatud.

Olemasolevatele materjalidele toetudes jagati Padise kloostrikompleksi minevik kolme suuremasse ajajärku: I – kloostri kujunemise periood, II – kloostrijärgne periood e kindlustuse ja mõisa ajajärk, III – eri aastakümnetel tehtud konserveerimis- ja restaureerimistööd.

Kõige lihtsamini kaardistatavad olid mõistagi lähiminekku jäänud restaureerimis- ja konserveerimistööd (alates 1990. aastast), mille kohta on olemas täieulatuslik dokumentatsioon ning soovi korral võimalus tegijatelki lisainformatsiooni saada. Kuid mida kaugemale ajas tagasi mindi (Nõukogude periood ja 1930ndad), seda ebaühtlasemaks dokumentatsioon muutus. Kohati võis leida väga üksikasjalikult koostatud restaureerimistööde aruandeid, mõnel puhul puudus aga vastav dokumentatsioon täielikult ning konserveerimistööde ulatust on võimalik välja selgitada üksnes eri aegadel tehtud fotode võrdluse põhjal ning müüri- ja murtide analüüsimisega.

Veelgi kaugemale minevikku vaadates muutus ehitusetappide ja ladestuste tuvastamine üha keerukamaks. Seetõttu sai ka nt kloostrijärgne periood (1558–1919) paigutatud ühe ajajärgu alla, kuhu sisse mahub nii mõisa kui ka kindlustuse periood. Põhjus selleks peitub asjaolus, et antud ajajärgu kohta on ühest küljest olnud mitmeid erinevaid tõlgendusi ning teisalt ka palju dokumenteerimata ümberehitusi. Seega tuli faktiliselt vigase kaardistamise vältimiseks antud perioodi vaadelda laiemas ulatuses.

Kloostriaega jõudes tähistati üles vaid üks hoone-maht läänetiivas, mida võib lugeda suure tõenäosusega nimetatud perioodi kuuluvaks, kuna see on ehitatud enne praeguse kompleksi kavandamist. Selle järelduseni jõuti tänu arheoloog Villu Kadaka arheoloogilistele uuringutele. Loodetavasti toob tulevik päevavalgele uut informatsiooni, mille põhjal on võimalik saada kunagisest kloostri hoonestusest selgem pilt.

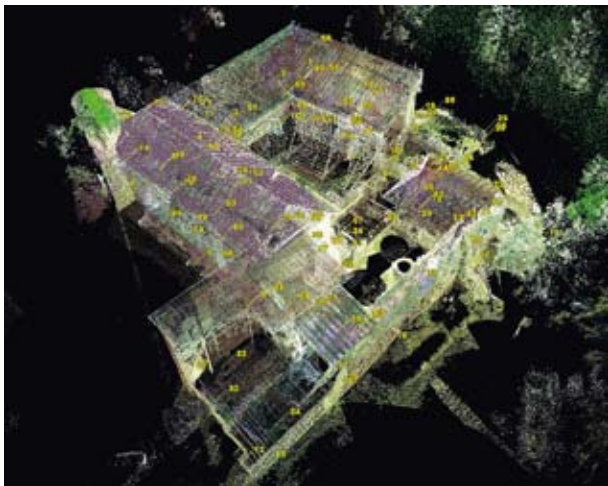
Eri ehitusetappide ja ladestuste ülesmärkimise juures sai väga oluliseks teguriks ka eri aegadest pärit müüri- ja „käekirja” eristamine, mis võimaldas visuaalse vaatluse teel lugeda müüridelt välja ladestuste piirjooni. Olulist teavet andis ka kivikasutus: nt kui müüri- ja laadepunast tellist, võis antud koha paigutada suhteliselt kindlalt mõisa perioodi.

Erinevatest kihistustest läbipõimunud ajaloo- ja müüristik on justkui avatud raamat, mis jutustab mitmeid

(1)

(2)

(3)

- (1) Idafassaadi ehituslikud ladestused. Joonis Liis Keskküla
 (2) Padise kloostri kompleksi laserskaneering. Foto Liis Keskküla
 (3) 3D illustatsioon Padise kloostri. Autor Liis Keskküla

lugusid. Tarvis on vaid tähelepanelikult kuulata ja osata näha. Ühest küljest võib olla „lugu” väga selgelt välja joonistatud, kuid sageli puuduvad märgid, mis võimaldaksid määrata aega, kuhu see kuulub. Sellistes kohtades sai võetud mõrdiproove ning nende koostise uuringutulemusi võrreldud teadaolevate alade mõrtidega. Kogemus näitas, et sellisel moel on kindlate dateeringute määramiseni veel pikk tee ja tulemusteni võib jõuda ehk alles siis, kui proove on võetud sadu.

Minevikust tagasi olevikku tulles ootavad meid aga Padisel ees tolmused ja konarlikud põrandad, läbitilkuvad katused ja laed, ohtlikud avad, pudenev müüritis, öised varemotel turnijad ja lõhkujad. Nende probleemide lahendamine oli antud projekti kolmas etapp. Oluliseks sai siinjuures kloostri territooriumi tsoonideks jagamine ning ala sulgemine aiaga, pidades silmas, et ümber

kloostri säiliks vaba ligipääs ning et piirdeaed ei jääks vaa- detes domineerima. Funktsioonide määramine ruumidele ja kloostri sisestele aladele võimaldas paremini kaardis- tada inimeste liikumisteid, millest tulenevalt lahendati ka uute põrandate, käiguteede, avade turvalisuse, valgus- tuse jm kloostri kompleksi kasutamist raskendavate kriiti- liste kohtade küsimused. Lisaks kavandati siia ka Padise kloostri ajalugu tutvustav infosüsteem. Kogu projekt- dokumentatsioon valmis kaheksas köites.

Liis Keskküla on arhitekt.

SILD ON KONTEKSTIST LÄHTUV NÄHTUS

Tallinna Linnavalitsus on tellinud ideekavandi sillale, mis ühendaks Skoone bastionit vanalinnaga. Rakvere Linnavalitsus on teinud sama vallimäe paremaks funktsioneerimiseks. Sellest tekkis mõte lühidalt kirjeldada neid kavandeid ning pakkuda taustaks sildade arengu lugu laiemas plaanis.

SILDADE AJALUGU

Sild on üks dünaamilisemaid ruumikogemusi linnaruumis – tänavatüüp, mille lugu on kujunenud praktilistest otsustest. Sild ühendab lahus eksisteerivaid keskkondasid, ületab takistusi ja loob uusi tähendusi. Linnas on sillal olnud läbi ajaloo lisaks ühendamisele tohtu hulk lisafunktsioone. Sildade olemus lähtub ajastu vaimust: iga põlvkond on toonud kaasajas aktuaalsed teemad ka sillale.

Pikka aega ehitati linnade sildu tänavatena: neid ei kasutatud mitte ainult transpordile hädavajaliku taristuna, vaid ka elu- ja töökohana. Keskaegne sild oli tänavavõrgu orgaaniline osa. Majad sillal toimisid ka omaette piirina, hoides jõelt õhkuvat kanalisatsioonilehka tänavatele levimast. Veel praegugi võib midagi sellist kohata Fes'i linnas Marokos, kus jõge täidab nahaparkijate roiskvesi ning sildadele on ehitatud kõrged seinad, et rokk linlase nina ja silmi ei häiriks. Sellise sillaehituse mudelkujutis on 1345. aastast pärinev Ponte Vecchio Firenzes. Keskaegsed massiivsed sillad üle laiade jõgede koosnesid väikeste ühekaareliste sildade jadadest. Tulemus oli võimas, kuid kogukusele vaatamata mitte eriti stabiilne. Veidi tugevam suurvesi oli tavaline põhjus kogu silla kadumiseks jõevoogudesse.

1607. aastal valmis Pariisis osaliselt kokkusattumuste tõttu, osalt eesmärgipäraselt esimene linnasisene ilma majadeta sild. Henri IV oli aktiivselt laiendamas Louvre'i ning ei soovinud, et miski segaks paleevaateid. Seetõttu oli uus sild Pont Neuf konstruktsioonilt sarnane keskaegsete sildadega, kuid lisaraskust ehk maju seal polnud.

Tasapisi hakkas sillast kujunema monofunktsionaalne logistiline rajatis. Juba Pont Neuf'i ehitamisel nõuti liigse dekoori eemaldamist, kuna seda peeti kasutuks. Siit edasi muutusid sillad suuresti ainult inseneride mängumaaks, eesmärgiks ikka pikem sille ning suurem kandevõime.

Inseneritöö ilu võrdkujud saabusid koos metalli võidukäiguga sillaehituses. „Pitsimeistri” Gustav Eiffeli ja Theophile Seyrig'i koostöös projekteeritud kahest terassillast Portosse (Ponte Maria Pia, 1877 ja Ponte Luís I, 1881) said funktsiooni ja säästlikkuse ristamise esimesed viljad sillaehituses. Kahekorruseline Ponte Luis I ennustab 20. saj sildu nii funktsioonilt kui ka staatusest. Douro jõe kaldaid ühendav kaarele toetuv ferm on tänapäeval üks linna tuntumaid maamärke.

Sild muutus võrreldavaks transpordivahendiga, mida projekteerisid insenerid ning nende konstruktsioonid ehitati laevatehastes. Silla kui tehnoloogilise rajatise visuaalne roll hakkas järjest enam lähenema sõidukile, mis viib keskkonnas episoodiliselt, seega ei arutatud enam ka tema ümbrusse sobivust. Tehnoloogilised linnasillad said pideva ümberehitamise ja masinaarenduse katselavadeks. Kiirevoolulise Rioni jõe kallastele ehitatud Gruusia linna Kutaisi sillad transformeerivad mägedest valguva vee

(1)

(1) Viis aastat enne Pont Neuf'i avamist valmis Iraanis 1602. aastal 33 kaarega sild Si-o-se Pol. Silla otsest pääseb kaarte alla, kus piki võlvistut on majutatud teemajad. Foto Villem Tomiste

(2)

(3)

(4)

(5)

(2) Ponte Vecchio. Foto Joan Campderrós-i-Canas, avaldatud Creative Commons Attribution litsentsi alusel

(3) Pont Neuf Pariisis. Foto NealeA, avaldatud Creative Commons Attribution litsentsi alusel

(4) Skoone bastioni silla kavand, Tallinn 2011, arhitekt Villem Tomiste, Stuudio Tallinn

(5) Vallimäe silla kavand, Rakvere 2012, arhitekt Villem Tomiste, Stuudio Tallinn

energiat linnaelanikele elektriks. Monstrumlike hakklihamasinaatena mõjuvad energijaamad ühendavad maapinna tasandil linna argist tänavavõrku.

Aasia linnade urbaniseerumise tormakus on jätnud jõed viimaseks ruumipotentsiaaliks. Ühistransport pole Kuala Lumpuris mahtunud mujale kui tänavate kohale õhku. Taevatrammi peatused on ehitatud sildade katusetele. Ruumipuudus on taasloomud silla kui värava, mille kaudu sisenetakse tänavatele.

Värvatena töötavad ka ööseks üles tõstetavad Peterburi sillad. Öine katkestus muudab linna tunnetust radikaalselt. Vastaskallas muutub kaugeks ja kättesaadavaks vaid tundidepikkuse autosõiduga piki linna ringteed.

Isfahanis on sildade kaaristud paigaks vabaduselaulikute luulele: päikese eest kaitstud ning kiire voolava vee sädelusega vaba ruum, millel on juhuslikult ka suurepärase akustika.

Sillad on olemuslikult seotud oma kasutajate liikumisdünaamikaga. See keskkond on inimestele: kohalikele elanikele ja nende külalistele, eelkõige jalgsi liikuvatele linlastele. Nüüdses linnas on erinevate liikumisviiside kiirustest tähtsaim taaskord jalakäija oma. Uitajad toovad sildadele tasapisi tagasi aeglasema tempoga sobituvat

funktsioonide mitmekesisuse. Sildu kavandatakse kui enneolematuid ruumifenomene, tajumaks aega, vaadet, valgust või hoopis maitset.

SKOONE BASTIONI JA RAKVERE VALLIMÄE SILD

Skoone bastioni sild Tallinnas ja Rakvere Vallimäe sild on kavandatud jalakäijatele. Mõlema ülesanne on ületada katkestusi linnas, tehes seda tagasihoidlikult. Vaashoitus tähendab siin minimaalset vaadetes tungimist ning kandekonstruktsiooni kergusest tulenevat vähest sekumist kõigesse, mis võib olla maa all peidus. Sild pole vaid vektor, mis ühendab kaht punkti. Vallimäel voldib ühendav pind end väikeseks, paari pingiga platsikeseks, mille ühes otsas on väike ringtee. Käigusuuna muutmine sillal avab jalutajale uued vaated. Skoone sillal liigutatakse astuja pilku mööda vertikaali, üle väikese kүүru ronides näeb ümbrust kõrgemalt. Kaarsild on kavandatud vaheliti asetatud lehtterase ribidest. Geomeetrilise võttega on painutatud sillale ažuursed piirded.

Villem Tomiste on arhitekt.

ARHEOLOOGIA

LAEVAVRAKID: DIGITALISEERIMINE JA AVATUD LIGIPÄÄS MEREAJALOO ALLIKATELE

„... meie Osmussaare kandis juhtub laevade ja alustega palju õnnetusi, kus meie siis osalt ja enamasti kristliku kaastunde ajal ja halastusest oma ligimeste vastu, osalt selleks, et teenida tükikest leiba oma viljakandmatul maalapil, kus me elame ning kus meil peaaegu polegi muud rõõmu kui see, kuidas Jumal meid kaladega õnnistab, oma laevade ja meestega merehädaliste nagu kord ja kohus appi läheme, ning kui vähegi võimalik, päästame ära selle, mis on võimalik kätte saada, nagu me hiljuti ühelt uppunud laevalt suure purje uskumatult raske töö ja vaevaga vikatitega raa küljest ära raiusime ...” (EAA. 1.2.550)¹.

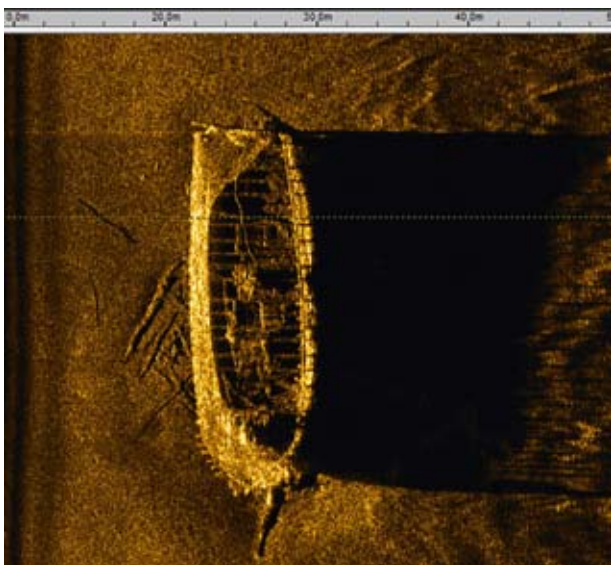
Eesti rannikumeri oma rohkete madalate ja kiiresti muutuvate ilmastikuoludega kujutas veel oma sada aastat tagasi tõsist ohtu meresõitjatele, millest tänapäeval annavad tunnistust arvukad mere põhja jäänud laevade jäänused. Peamiselt sattusid siin õnnetusse just kodusadamast kaugel seilanud võõraste maade laevad. Nii on Eesti vetesse uppunud hindamatuid ajalooallikaid ja arhiividesse ladestunud virnade viisi laevahukkudega seotud materjale, mis üheskoos annavad meile informatsiooni laevaehituse, meresõidu, kaubanduse ning meremeeste kõrval ka kohalike randlaste igapäevaelu, murede ja mõteteviisi kohta.

PROJEKT SHIPWHER

Aastasadu unustuse hõlmas olnud laevaõnnetused muutuvad jälle aktuaalseks pärast vraki leidmist. Sellistel puhkudel paelub nii uurijaid kui ka ajaloo huvilisi võimalus viia tundmatu vrakk nimeliselt kokku konkreetse laevaga, mille kohta on teada ajalugu ehitamisest hukuni. Üheks esimeseks selletaoliseks identifitseerimisjuhtumiks oli 1979. aastal Meremuuseumi teadustöötaja Bruno Pao juhatusel Hiiu madalal läbi viidud ekspeditsioon, mille käigus avastatud vraki kohta leiti arhiivimaterjalidele tuginedes, et tegemist on 1863. aastal kivisöelastis hukkunud purjelaevaga Aid.

Ehkki süstemaatiline laevahukkude kohta kirjalikest allikatest andmete kogumine ei tundu nii huvitav kui ühe kindla vraki ajaloo uurimine, algatas Muinsuskaitseamet projekti, mille üheks eesmärgiks on just võimalikult suure hulga laevahukke kajastavate arhiivitoimikute läbitöötamine. 2010. a algatatud Muinsuskaitseameti, Rahvusarhiivi, Eesti Meremuuseumi ja Rootsi Meremuuseumi kolmeaastase koostööprojekti „Laevavrakid: digitaliseerimine ja avatud ligipääs mereajalooallikatele”, akronüümiga SHIPWHER, jooksul toimusid nii süstemaatilised allveearheoloogilised välitööd kui ka arhiiviuuringud eri maades, nagu Hollandis, Rootsis ja Saksamaal. Projekti finantseeris Euroopa Regionaalarengu Fond Kesk-Lääne-mere INTERREG IVA programmi kaudu.

(1)

(1) Aid sonariekraanil. SubZone OÜ, 2012

(2)

(2) Hetk välitöödest Hiiu madalal 2012. a. Foto Maili Roio

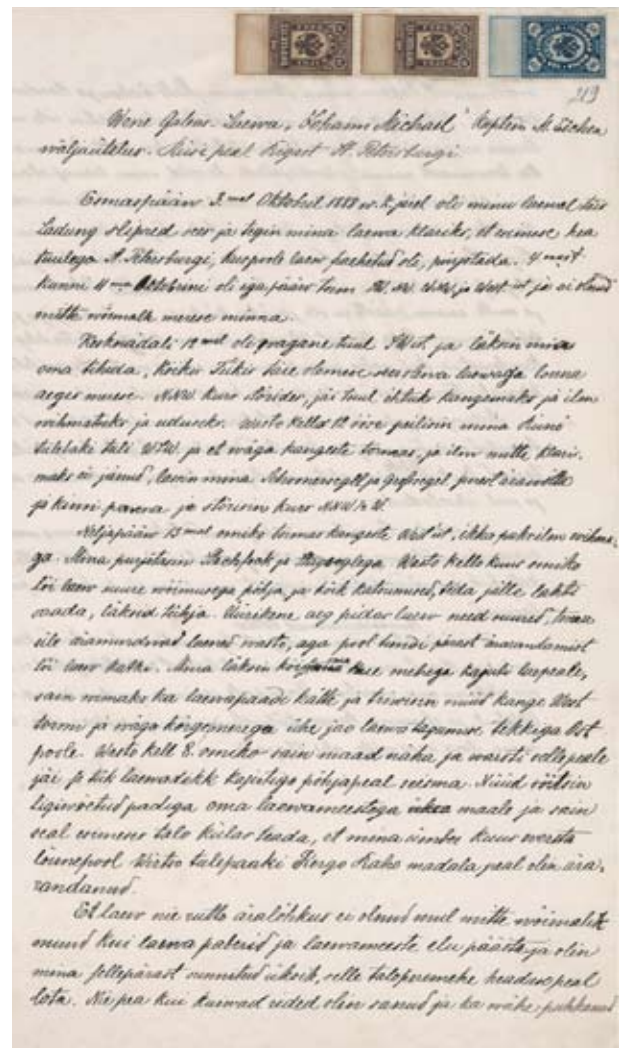
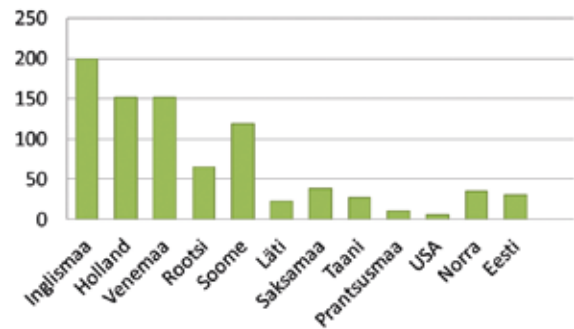
VRAKIREGISTER

Eestis on projekti üheks väljundiks kultuurimälestiste riikliku registri juures (register.muinas.ee) paiknev avalik internetipõhine andmebaas e vrakiregister, mis sisaldab väliekspeditsioonide dokumentatsiooni ja arhiivmaterjalide lühikirjeldusi koos digitaliseeritud originaaldokumentidega. Lähtudes asjaolust, et laevavrakid on rahvusvaheline pärand ning seotud mitme riigi ajaloo, on register nii eesti- kui ka ingliskeelne. Kontrollitud andmeid avaldatakse järk-järgult alates 2013. a esimesest poolest.

Vrakiregistri ajendiks oli ühelt poolt praktiline vajadus koondada statistiline teave eri sajanditel erinevate laevatüüpidega toimunud õnnetuste kohta ning teisalt tarvidus väärtustada veealust merepärandit laiemale ja lihtsustada seni väga vähe kasutamist leidnud dokumendipärandi kättesaadavust. Arvestades Eesti paiknemist tähtsate mereteede sõlmpunktis ning ligikaudu 3800 km pikkust rannajoont, on seda teemat puudutavate teaduslike uuringute potentsiaali seni väga vähe kasutatud. Suure hulga andmete kokkuvõtlik esitamine peaks tunduvat lihtsustama uurijate tööd, võimaldades võrrelda ja interpreteerida erinevaid ajaloo- ja arheoloogia-allikaid ning luues ühtlasi ka laiema kandespinna teaduslikeks diskussioonideks. Veebikeskkonnas saab küll hõlpsalt vastuseid sellistele üldistele päringutele nagu kui palju ühe või teise ajajärgu laevavrakke võiks leida meie vetes või milliseid kaupu veeti, ent siingi tuleks säilitada allikakriitiline hoiak². Vastuseid saab pigem suurusjärkude kohta, üksiku laevahuku tasandil ilmnevad aga sageli nii kirjalike allikate omavahelisel kui ka arheoloogiliste materjalidega kõrvutamisel mitmed ebakõlad.

Vrakiregistrisse teabe lisamine on pidev protsess, mis jätkub ka pärast käesoleva projekti lõppu. Kindlasti tuleb leida võimalusi jätkuprojektiks, kuna eri maade mäluasutustes paiknevate mereajaloo allikate uurimine ning tõlgendamine eeldab rahvusvahelist koostööd.

Maili Roio on Muinsuskaitseameti veealuse pärandi vaneminspektor.

¹ Osmussaare rannakalurite 1694. aasta palvekirja Eestimaa kindral-kubernerile Axel Julius de la Gardiele päästetasu asjus tõlkis Kai Tafenu. Tõlgitud dokument koos ajaloolase Kersti Lusti kommentaariga asub aadressil <http://www.muinas.ee/shipwreher/paastetasu>

² Vrakiregistrile on lisatud K. Lusti koostatud põhjalik allikakriitiline arhiivandmete ülevaade (register.muinas.ee).

(3) Praeguseks on vrakiregistrisse kogutud materjale üle 1200 laevahuku kohta Eesti vetes, millest üle 800 kirje pärineb 19. sajandist. Joonisel on näha 19. sajandi jaotumus päritolumaa järgi. Graafik Maili Roio

(4) Väljavõte eestikeelsest laevahuku kirjeldusest 1888. aastast. EAA.1000.1.3988

SUUREMAHULISTE ARHEOLOOGILISTE KAEVAMISTE DOKUMENTEERIMINE TARTU MNT 1 KINNISTUL TALLINNAS

Arheoloogilised väljakaevamised Eesti Kunstiakadeemia (edaspidi EKA) kinnistul Tartu mnt 1¹ toimusid 2011.–2012. aastal. Kaheksakuulise välitööhooaja eesmärk oli täielikult läbi uurida krundi idaosas u 1145 m² suurune ala, kus aasta varem toimunud eeluuringutega saadi selgeid andmeid kesk- ja varauusaegse kultuurkihi ja ajalooliste ehitiste jäänuste kohta.² Kultuurkihi paksus uuritava alal oli 2,5–3 m, millest ekskavaatoriga eemaldati u 1–1,3 meetrit EKA endise peahoone ja paari 19. saj lõpul rajatud massiivse paevundamendiga eluhoone lammutusrusu; 14.–18. sajandini ladestunud pinnasekihid ja ehitusjäänused kaevati käsitsi kuni inimtegevusest puutumata aluspinnani.

EKA krunt paikneb endise Härjapea jõe vasakul kaldal Tallinna lahe äärsel rannikumadalikul. Lisaks jõe ja merele on piirkonna arengut oluliselt mõjutanud Tartu maantee trass: kesk- ja uusajal paiknes uuritud ala selle ääres, linna poolt tulles vahetult enne sillakohta. Varasemad kaardid, mis kujutavad eeslinnakvartaleid ja krundipiire, kuid mitte hoonestust, pärinevad 17. saj lõpust, mistõttu arheoloogiline uurimine on piirkonna varasema ajaloo kirjeldamiseks ainus võimalus.

Uuringute käigus tuvastati EKA kinnistul alates tänapäevasest kuni inimtegevusest puutumata loodusliku maapinnatasandini ligi kümme varasemat elutegevushorisonti, millest vanimad pärinevad 14.–15. sajandist. Kokku leiti u 20 hoone jäänuseid, millest mõne puhul olid üsna hästi säilinud vundamendid ja selgelt loetav ruumilahendus, teistest ainult põrandate või ahjude üksikud fragmendid. Lisaks hoonetele tuli välja hulgaliselt jäätmekaste ja -auke ning vitsaedade, sillutiste ja postkonstruktsiooni-dega rajatiste jäänuseid.

EKA kinnistu uuringutel rakendati nüüdisaegset sündmuspõhist³ kaevamismetoodikat. Siinkohal nimetatakse sündmuseks⁴ üheselt kirjeldatava tegevuse tulemusena tekkinud materiaalsel jälge. Sündmuseks võib olla nt mingi ühe korraga rajatud asi (vundament, sein, põrand) või kindlapiirilise pinnasekiht, mis tekkis kas ehitus-, lammutus-, täite-, igapäevase elutegevuse või hävingu käigus. Väljakaevamiste eesmärk on selliste sündmuste eristamine ja nende toimumise järjekorra kindlaksteemine, mis läbi luuakse suhteline kronoloogia – stratigraafia.

EKA kinnistul dokumenteeriti 752 sellist sündmust, mille sõnalisele kirjeldamisele lisaks tehti 250 joonist (plaanid, skeemid, kõrgusmõõtmised), u 900 täppismõõt-

mist tahhümeetriga ja 8500 digipilti. Kontekstide olemuse mõistmiseks ja absoluutse dateerimise jaoks koguti neist hulgaliselt esemeid või nende katkeid. Leiud võeti üles lähtudes lisaks kontekstidele ka kaevamisala sektorist ning eseme valmistamiseks kasutatud materjalist. Sellise jaotuse tulemusel koguti 2274 leiukomplekti. Pärast kaevamisi leiud inventeeriti, konserveeriti ja magasineeriti⁵. EKA kaevamistelt läheb Tallinna Ülikooli Ajaloo Instituudi arheoloogiakogusse säilitamiseks ligi 19 900 eri materjalist eset/fragmenti.

Suuremahuliste arheoloogiliste väljakaevamiste ja neile järgnevate sisetöödega saadava informatsiooni tohtu koguse ohjeldamine ilma infotehnoloogiliste abivahenditeta on väga keeruline. Idee hallata uurimisel tekkivaid suuri andmehulki andmebaasi abil pidas silmas kolme põhieesmärki: teabe kiire kontrollimise ja eripalgelise info üheaegse esituse võimaldamine ning aruande koostamiseks vajalike analüüside kiirendamine. Soovisime ka tagada, et ühte tüüpi andmeid, mida vajatakse siiski mitmes kohas, sisestataks üks kord ning seosed muude andmebaasi osadega luuakse päringute abil. Kindlasti pidi andmebaasi saama sisestada kontekstide omavahelisi stratigraafilisi seoseid, mida oleks võimalik eksportida eriprogrammi Stratify 1.5.⁶

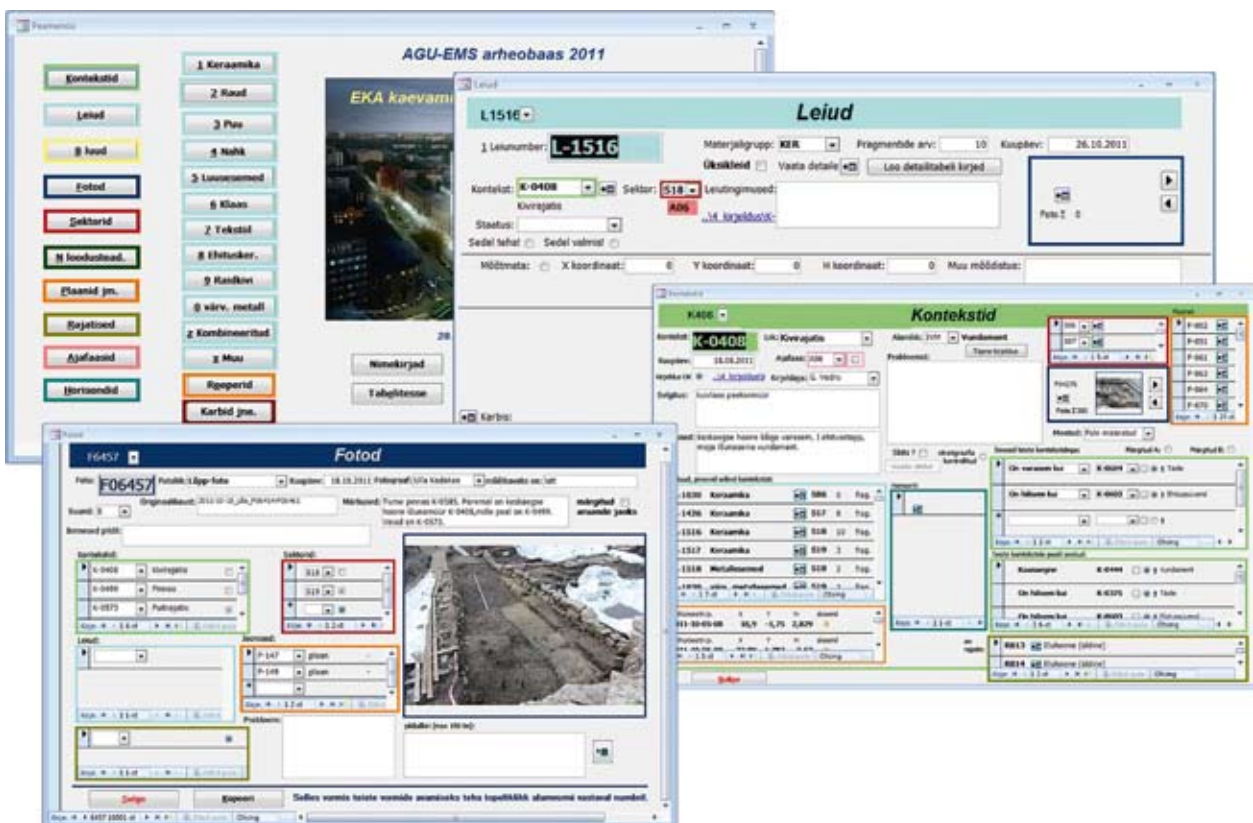
Andmebaasi loomise eel tuli valida serveripõhise või kohalikus arvutis töötava failidepõhise andmebaasihaldustarkvara vahel. Eesti arheoloogiapärandi jaoks on olemas mitmeid serveripõhiselt töötavaid andmebaase⁷, lokaalseid failipõhiseid on vähe, kuid väljakaevamiste andmebaase pole seni Eestis tehtud.⁸ Lääne-Euroopas on arheoloogilise kontekstipõhise uurimise praktikas levinud kohaliku andmebaasi failide kasutamine⁹, mida arendatakse mitmetes ülikoolides, kuid pakutakse ka komertstarkvara (nt ArchäoDATA¹⁰). EKA kaevamiste andmebaasi tüübiks valiti samuti arvutipõhine ja perioodiliselt sünkroniseeritav süsteem¹¹, mille tarkvara on MS Access 2003. Andmebaasi nimeks pandi AGU Arheobaas 2011.¹²

Andmebaasi arhitektuuris rakendati andmebaaside teooria madalama astme normaalkujusid¹³ ning suurel määral tugineb töö VBA (*Visual Basic for Applications*) ja SQL (*Structured Query Language*) keeltes kirjutatud koodidele. Andmebaas on jagatud objektitüüpide järgi kolmeks tasandiks: tabelid, kasutustasand, nendevahelised päringud ja VBA-kood.

Arheoloogiline info paikneb kolme tüüpi tabelites. Esimestes on sisulised andmed, nt kontekstide, fotode,

(1)

(2)

(1) Arheoloogilised kaevamised Eesti Kunstiakadeemia kinnistul. Foto Ulla Kadakas
 (2) Kaevamiste andmebaas

jooniste, eri liiki leidude jm kirjeldused. Teistes on terminite nimestikud, mille eesmärk on tagada andmete standardsus. Kolmandates on indeksid, mis võimaldavad siduda näiteks ühe foto või joonisega mitu konteksti ja vastupidi. Andmebaasi kasutatav arheoloogitabeleid tavalt ei näe, sest info sisestamine käib kasutustasandil selleks kujundatud vormides. Vormivaade võimaldab väga paindlikult näidata erineva päritolu ja omadustega andmeid ühel ekraanivaatel: nt konteksti üldkirjelduse juures saab näha seda konteksti kujutavaid jooniseid ja fotosid, sellest kogutud leide, vajadusel saab liikuda kiiresti ka teise valdkonna vormile.

Andmetöötluseks vajalikud päringud on SQL-keelsed laused, mille abil saadakse tabelitest soovitud järjestuses ja kombinatsioonis teavet. Päringute tulemusena moodustuvaid nimekirju on võimalik eksportida MS Excelisse või stratigraafiaprogrammi edasiseks analüüsiks, samuti on kerge vaevaga võimalik leiunimekirju ja konserveerimistööde dokumentatsiooni importida otse TLÜ Ajaloo Instituudi kogude andmebaasi.

Andmebaasivälise elektrooniliste andmete (digifotod, raster- ja vektorgraafilised joonised, .doc-formaadis pikemad kirjeldused jne) arhiveerimiseks ja haldamiseks loodi lihtne kaustade, alamkaustade ja failide hierarhia. Failide ja kaustade nimed on seejuures kindlaks määratud ülesehitusega, tänu millele oskab andmebaas hüperlinkide ja VBA-keelsete protseduuride abil faile esitada või avada.

Agu Arheobaas 2011 arenduses on 2013. a alguseks läbitud kaks suurt etappi kolmest: loodud on vajalikud päringud info haldamiseks välitööde ajal ja teised sisetöödeks aruande koostamise abistamiseks. Kolmas etapp, mille käigus tuleb andmebaas muuta mugavaks abivahendiks teistele uurijatele, keda huvitab konkreetse uurimistöö algmaterjal, seisab alles ees.

Andmebaas on püstitatud eesmärgi seni hästi täitnud: selle abil on mugav andmeid kontrollida ja süstematiseerida, samuti on kiirenenud oluliselt info analüüsimine. Puuduseks on ankeeditaolises vormis andmete sisestamise kohmakus, võrreldes nt tööga MS Exceli tabelites, mistõttu mõnel puhul sisestatigi teave .xls-formaadis ning imporditi andmebaasi. Andmebaasi sisseehitatud automaatne informatsiooni kontrollimine osutus samuti kohati liiga rangeks: kui on ette nähtud valik jah/ei, on arheoloogil töö käigus siiski mõnikord soov vastata „võib-olla“.

Arheoloogiliste väljakaevamiste andmebaasi ülesehitus on otseses seoses väljakaevamiste meetodikaga ja vähemal määral ka uuritava objekti iseloomuga, mistõttu konkreetne andmebaas ei pruugi mõne teise objekti puhul olla igas detailis sobilik. Samas on arheoloogi andmehalduse põhivajadused suhteliselt konstantsed, s.t tagatud peab olema kontekstide ja neist leitud esemete sõnaliste, pildiliste, graafiliste, stratigraafiliste jm seoste süsteemsus ja analüüsivõime. Agu Arheobaas 2011 on üks võimalus suurkaevamistel tekkiva andmemassiivi haldamiseks

ega saa olla kohustuslikult ülevõetav teistes tingimustes, kuid selle struktuuri aluseks võttes saab kindlasti mõne teise suurkaevamise andmehalduseks luua või mугandada vajaliku nüüdisaegse abivahendi.

Ulla Kadakas on arheoloog, Muinsuskaitseameti arheoloogiamälestiste peainspektor; Kahrut Eller ja Anneli Kalm on arheoloogid.

- 1 Uuringud viis läbi Eesti Kunstiakadeemia tellimisel osühing Agu EMS. Kaevamisi juhatajad arheoloogid Ulla Kadakas, Guido Toos ja Gurly Vedru.
- 2 Nurk, R., Karro, K., Kadakas, V., Toos, G. Arheoloogilised uuringud Tallinnas Eesti Kunstiakadeemia krundil Tartu mnt 1. (Kultuuriväärtuste reg nr 2594). Aruanne Tallinna Kultuuriväärtuste Ameti arhiivis, 2010.
- 3 Harris, E. C. Principles of Archaeological Stratigraphy. London, 1979; vt ka Kadakas, V. Ehitusarheoloogiast 21. sajandist. Muinsuskaitse aastaraamat 2005. Tallinn, 2006, lk 68–70.
- 4 Sünonüümina ka: stratigraafia üksused, kontekstid.
- 5 Arheoloogiliste leidude ettevalmistamine fondi andmiseks.
- 6 Tarkvara, mis analüüsib stratigraafia üksuste vahelisi suhteid „vanem“, „noorem“, „kaasaegne“ ja „võrdne“, lähtudes matemaatilisest loogikast ja esitades need suhted graafiliselt Harrise maatriksina – www.stratify.org.
- 7 TLÜ Ajaloo Instituudi arheoloogiakogude osakonna andmebaas (<http://www.arheoloogia.ee/>), Eesti Muuseumide Infosüsteem (<http://muis.ee/>), Kultuurimälestiste riiklik register (<http://register.muinas.ee/>).
- 8 Valk, H., Lähti, P. Arheoloogiakogude andmebaasid. Ettekanne 12.11.2008 konverentsil „Teaduskollektsioonid – minevik tuleviku teenistuses“, www.teaduskogud.org. Eller, K., Lähti, P. Kui arheoloogid kaevavad...hiirega! Ettekanne 15.11.2011 Tartu Ülikooli arheoloogia õppetoolis, www.arheo.ut/uudised/page/5.; Kadakas, U., Eller, K., Kalm, A. EKA arheo-andmebaas: arheoloogilised väliuuringud, dokumenteerimine, andmete süstematiseerimine ja aruanne. (Tartu mnt 1, Tallinn; välitööd 2011–2012.) Ettekanne 08.02.2013 Muinsuskaitseameti arheoloogia teabepäeval.
- 9 Lock, G. Using Computers in Archaeology. New York, 2003, lk 78–123.
- 10 www.arctron.de/de/produkte/software/archaeodata.
- 11 Peamine eeskujuline oli Tübingeni Eberhard-Karli Ülikooli Vana-Lähis-Ida Keelte ja Kultuuride Instituudis mitmetekstideks arendatud andmebaasisüsteem (looja Chr. Kimmel, edasiarendajad C. Schmidt, A. Wissing, A. Bianchi, K. Eller ja T. Köster). www.cuminum.de.
- 12 Autorid tänavad Priit Lähti andmebaasi kontseptsiooni väljatöötamises ning arendamises osalemise eest ja Siim Luha informaatika-alaste nõuannete eest andmebaasi loomisest käesoleva artikli kirjutamises.
- 13 Codd, E.F. Further Normalization of Relational Database Model, 1972; Ruskin, R.J. Data Base Systems: Courant Computer Science Symposia Series 6. Prentice-Hall, 1972; Kent, W. A Simple Guide to Five Normal Forms in Relational Database Theory. Sept 1982, www.bkent.net/doc/simple5.htm.

PIIRIÜLENE KOOSTÖÖPROJEKT „ARHEOLOOGIA, VÕIM JA ÜHISKOND”

2012. a mais käivitus Euroopa Liidu Eesti-Läti-Vene piiriülese koostööprogrammi raames uus arheoloogiaalane projekt *Archaeology, Authority & Community: Cooperation to Protect Archaeological Heritage* e „Arheoloogia, võim ja ühiskond: koostöö arheoloogiapärandi kaitseks”. Üheksa partneriga, 2014. a lõpuni kestva projekti maht on 1 714 516 eurot ning juhtpartneriks Tartu Ülikool. Koostööpartnerid on Muinsuskaitseamet, MTÜ Arheoloogiakeskus, Läti Ülikooli Läti Ajaloo Instituut, Aluksne vald, Ludza vald, Pihkva Oblasti Arheoloogiakeskus, MTÜ Pihkva Arheoloogiakeskus ja Pihkva Muuseum-Kaitseala. Projekti tööpiirkondadeks Eestis on peamiselt ajaloolise Tartu- ja Võrumaa idaosa ning Setumaa. Lätis eeskätt Aluksne ja Ludza vald ning Venemaal Pihkva oblasti lääne- ning lõunaosa.

Ajalooliselt on eelmainitud piirkonnad kuulunud omavahel tugevalt põimunud kultuuriruumi. Kuna praegu on need kultuuriliselt sarnased alad eri riikide osad, on neis ka arheoloogiapärandi uurimine ja kaitse nii korralduslikult kui ka tulemuslikult väga erinev. Projekti üldisteks eesmärkideks on arendada arheoloogiaalast piiriülest koostööd, kaitsta arheoloogiapärandit ning tõsta avalikkuse teadlikkust selle kaitse vajalikkusest. Täpsemateks eesmärkideks on arheoloogiapärandi tuvastamine ja väljaselgitamine maastikul piirilähedastes piirkondades. Lisaks inventeerib Tartu Ülikool kuue kihelkonna looduslikud pühapaigad. Projekti raames antakse välja arheoloogia ja arheoloogiapärandi kaitse alaseid trükiseid, brošüüre ja raamatuid. Ilmub kolm numbrit uut populaarteaduslikku arheoloogiat tutvustavat väljaannet, Eesti arheoloogia

aastakirja Tutulus aastate 2012, 2013 ja 2014 kohta. Toimuvad loengud, seminarid ja õppepäevad, sh koolides ja omavalitsustes. Rõuges arendatakse edasi viikingiaegset muinasmajakompleksi.

Arheoloogiapärandi kaitse piiriülene koostöö on aluseks ka sisulisele teaduskoostööle. Projekti raames luuakse ühised arheoloogia-andmebaasid kolme riigi üks-teisega külgnevate piirialade kohta. Eesmärgiks on luua ja süvendada Eesti, Läti ning Vene arheoloogide, muinsuskaitsete ja arheoloogiaüliõpilaste vahelisi kontakte. Samuti on programmi raames kavas rajada Pihkvas uus piiriülese koostöö edendamise keskus.

2012. aastal toimus Eestis arheoloogiamälestiste väljaselgitamine Hargla, Karula, Räpina, Vastseliina ja Põlva kihelkonnas, muinaskäsitöö seminar Rõuges, päästekaevamised Karula Niklusemäe ja Härmä kalmetel ning Uderna asulakohal, Tartu ja Pihkva arheoloogide ühised maastikuinspeksioonid Kagu-Eestis ning Eesti-Vene tudengiseminar Pihkvas. Lisaks korraldati mitmeid õppe- ja teabepäevi.

Projekt toimub Euroopa Naaberluse ja Partnerluse Instrumendi 2007–2013 ning Eesti-Läti-Vene piiriülese koostöö programmi alameetme „Ajaloo- ja kultuuripärandi kaitse ja edendamine ning kohalike traditsiooniliste oskuste toetamine” raames. Projekti kohta leiab lisainformatsiooni aadressil www.aac-project.eu.

Ingmar Noorlaid on Muinsuskaitseameti restaureerimis- ja arendusosakonna koosseisuväline spetsialist.

(1)

(1) Uderna asulakoha kaevamised septembris 2012.
Foto Karin Vimberg

UDERNA ASULAKOHA ARHEOLOOGILISED KAEVAMISED PIIRIÜLESE KOOSTÖÖPROJEKTI RAAMES

Ajaloolises Uderna külas on kaks asulakohta (üks neist riikliku kaitse all), mis tänapäevase haldusjaotuse järgi jäävad Kalme küla territooriumile. Küla asub üsna laia ja sügava oru, mille põhjas voolab Elva jõe vesikonda kuuluv Pulgaoja, mõlemal nõlval. Uderna I asulakoht jääb oru põhjanõlvale, Uderna II aga lõunanõlvale. Asulakohad avastati 1980. aastate lõpul seoses Elva ümbersõidu ehituskavadega Kohtla-Järve-Tartu-Valga maantee tras-sil. Tee-ehitusele ähvardas ette jääda oluline osa Uderna II asulakohast, mistõttu Maanteede Remondi ja Ehituse Trust tellis sinna päästekaevamised. Kaevamised toimusid aastatel 1987–1989.

Arheoloogilised tööd Uderna II asulakohal muutusid aktuaalseks taas 2012. aasta juulis, mil sealse Kuke talu aja- ja koduloohuviline omanik palus lauda uue juurdepääsutee rajamise pinnasetöödele arheoloogilist järelevalvet. Selgus, et kogu planeeritaval teelal oli hulgaliselt kultuurikihi laike, mis sisaldasid juba esmavaatlusel nii sütt kui ka kedral valmistatud keraamikat ja põlenud kive. Oli selge, et ilma arheoloogiliste päästekaevamisteta antud kohas teetöid jätkata ei saa.

Arheoloogilised päästekaevamised Uderna II asulakohal algasid 2012. a septembris. Tööle asuti piiriülese koostööprojekti „Arheoloogia, võim ja ühiskond” raames (kaevamiste juhatajateks artikli autorid).

Muuhulgas uuriti läbi 24 lohku, mille funktsioon ei ole kindlalt teada. Võimalik, et osa neist on olnud mingit laadi majapidamislohud, nt mitmesuguse toidukraami hoidmiseks. Osa lohkude puhul on aga tegemist tuleasemetega. Enamik uuritud lohkudest sisaldasid suurel määral kedral valmistatud keraamikat, sütt, põlenud kive ja loomaluid. Metallesemeid leiti vähe. Mainimist väärib 1575. aastasse dateeritud Riia vabalinna

killing. Kaevamiste käigus leiti ka üksikuid tulekivikilde – kiviaegne asustus Udernas oli teada juba 1980. aastate kaevamistest.

Kaevandi põhjaosast tulid välja 5 × 3 m läbimõõduga keskaegse hoone konstruktsioonid. Hoone kolmes küljes oli säilinud maakividest vundament, suure tõenäosusega neljandal, lõunapoolsel seinal vundamendimüüri algsest ei olnudki. Tegemist on olnud osaliselt maapinda süvendatud hoonega. Elamu põhjast leitud keraamika dateerib ehitise 14.–15. sajandisse. Hoone edelaservas on olnud ka kerisahi. Mitmes kohas säilinud söestunud tukkide põhjal võib oletada, et ilmselt hävis see maja tules. Leidudest kohtab kõige rohkem kedral valmistatud keraamikat; esines ka loomaluid ning üksikuid metallesemete katkeid.

Analoogseid ehitisi leiti siin läheduses 1980. aastatel Valter Langi ja Priit Ligi juhitud kaevamiste käigus mitu. Selliseid ristnurkühendusega, ühe- või mitmeruumilisi palkhooneid, mida köeti keris-, vahel ka umbahjuga, on peetud muistse suitsutoa edasiarendatud tüübiks.¹ Tegu on tüüpilise 8.–15. sajandi Eesti külaehitiselega, milliseid on leitud ka linnade varajastest kihtidest. Sarnaseid elamuid on välja kaevatud ka Angerjast, Lehmjast, Olustverest ja Haapsalust.

Kokkuvõtvalt võib öelda, et Udernas on elatud väga pika aja vältel: kõige varasemad leiud pärinevad juba mesoliitikumist. Kiviaegse keraamika puudumine viitab asjaolule, et neoliitikumis oli paik asustamata, asustusjäljed ilmuvad taas varasel rauaajal. Suurem osa leiudematerjalist näib kuuluvat 10.–15. sajandisse. 2012. aasta arheoloogilised uuringud selgitasid asulakoha mõõtmeid ning laienemist aja jooksul. Uuritud hoonepõhi viitab Uderna asulakohale üsna iseloomulikule majatüübile, Eesti keskaja ning varase uusaja arheoloogilises materjalis esineb seda aga harva. Uuringud Uderna külas jätkuvad 2013. aastal.

Karin Vimberg on Muinsuskaitseameti Tartumaa vaneminspektor (arheoloogiamälestised).

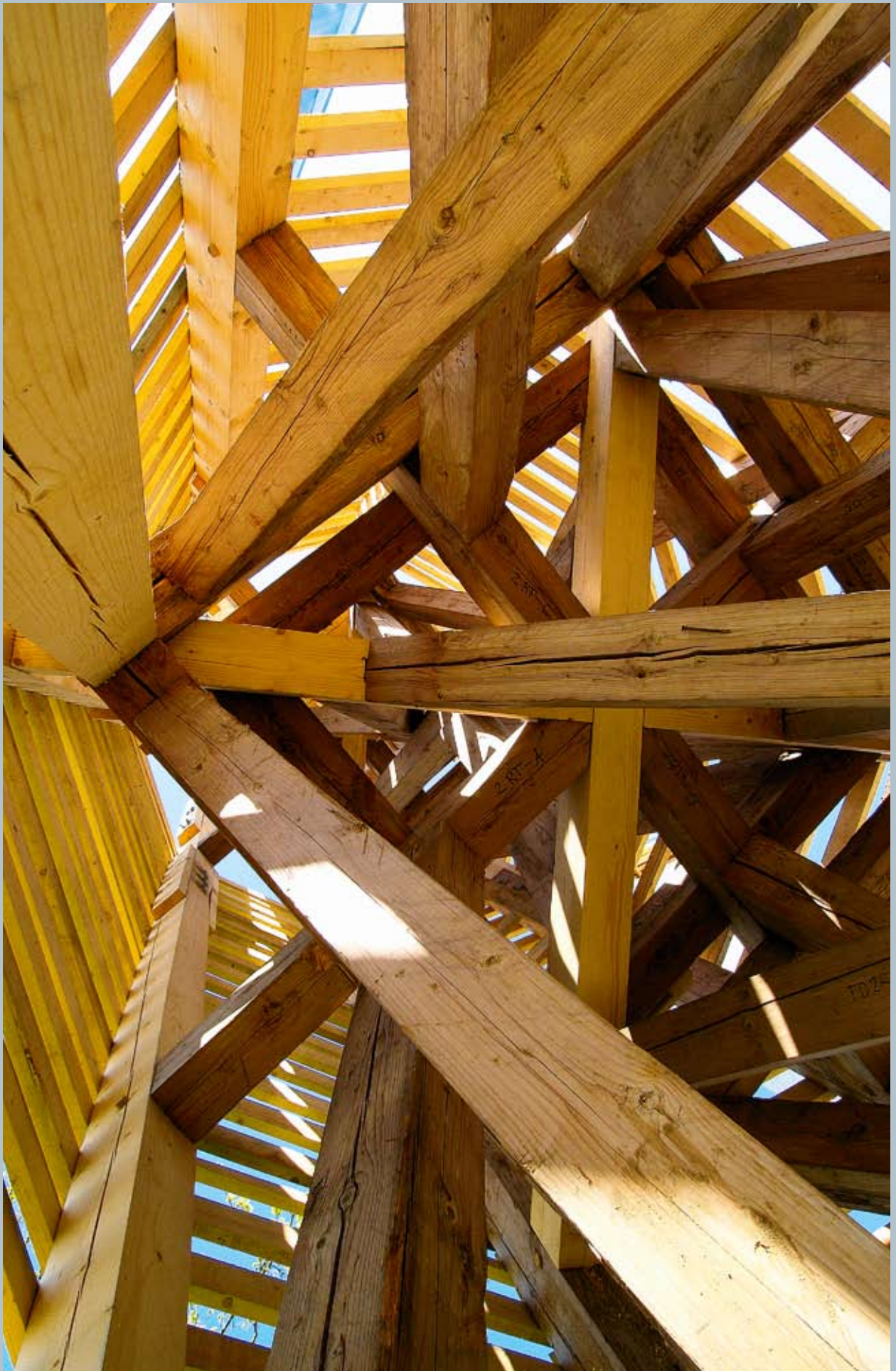
(1)

(1) Uderna kaevamiste käigus väljapuhastatud keskaegne hoonepõhi. Foto Ingmar Noorlaid

¹ Ain Lavi välja pakutud hoonetüüp. Lavi, A. An Addendum to the Study of Smoke Cottages. Eesti Arheoloogia Ajakiri, 2005, 9:2, lk 132.

TEHNOLOGIA

KIRIKUTE TORNIKIIVRITE ANKURDAMISVAJADUSEST

Käesoleva artikli kirjutamist ajendas 8. augustil 2010. aastal Väike-Maarjas juhtunu: äikesetorm lükkas alla kiriku tornikiivri. Mõneti oli sündmus ootamatu, oli ju kiiver püsinud alates selle püstitamisesest aastal 1873.

Allpool tulebki juttu kirikute tornikiivritest ja nende ankurdamisega seotud ehitusviisi iseärasustest. Samuti antakse mõningaid nõuandeid vältimaks tulevikus Väike-Maarjas juhtunu kordumist. Kuna antud temaatikat käsitlev eestikeelne kirjandus puudub, on tuginetud saksa-keelsele. Meie ajaloost tulenevalt võib siin teatud paralleele tõmmata.

MIKS KIRIKUTE TORNIKIIVREID EI ANKURDATUD?

Erialase kirjanduse¹ andmeil on Kesk-Euroopas aegade jooksul tornikiivreid ehitatud nii ankurdatult kui ka ankurdamata. Sama lugu on meilgi. Nii näiteks leiame ankurdamata Maarja-Magdaleena, samuti mitmelt Saaremaa kiriku kiivrit. Samas on ankurdamata jäetud sale ja kõrge Järva-Jaani kiriku tornikiiver. Täpsem ülevaade kõigi Eesti kirikutornide kohta praegu puudub.

Miks mõned kiivrid ankurdati, sellele kindlat vastust pole. Küll oli põhiline ankurdamisevastane argument järg-

mine: kiivritele mõjuv tuulekoormus rakendub läbi ankurdamise müüritisele ja põhjustab viimases kahjustusi.

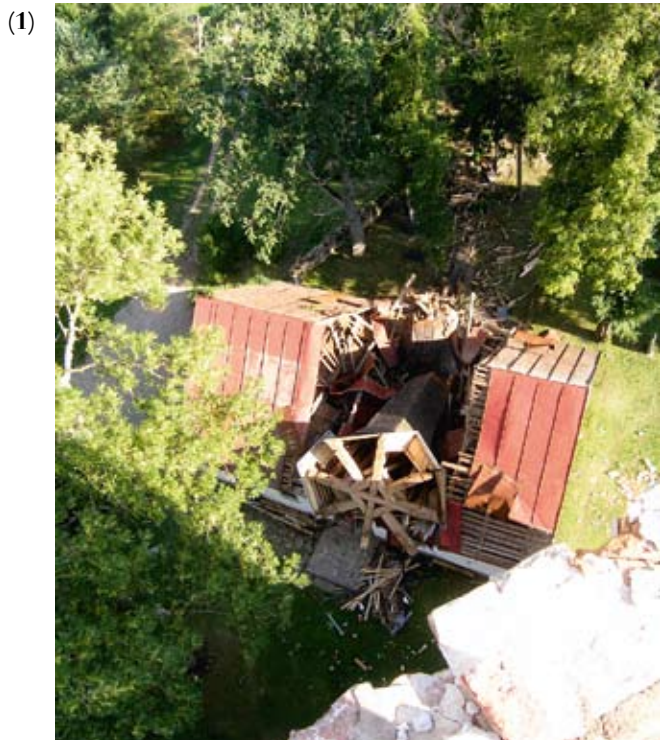
Ankurdamise vastu on rääkinud ka ajalugu: rasked (keskajal sageli tammest) ja suure omakaaluga ehk materjalimahukad ajaloolised kiivrikonstruktsioonid pidasid tuultele hästi vastu. Üksikuid avariijuhtumeid on küll teada, kuid ilmselt ei ole need erandid mõjutanud üldist suhtumist ja ankurdamise küsimus jäi vastuoluliseks.

Puusepakonstruktsioonis ja suhteliselt suure omakaaluga kiivrite kandekonstruktsioone ehitati meil veel eelmise sajandi algul (nt 1909. a Avinurmes), ankurdamise olemasolu on siinkirjutajale aga teadmata.

Pärast viimast sõda ehitatud suhteliselt kerged, prussidest sõrestikkonstruktsioonis kiivrid on ankurdatud raudbetoonist vahelagede külge ja ehitusinsener on lahendused läbi arvanud.

MILLAL ON VAJALIK KIIVER ANKURDADA?

Sellest, et teatud juhtudel on vaja kiiver kindlasti ankurdamata, kirjutatakse juba 19. saj välja antud ehitusalastes raamatutes. Täpsemaid juhiseid annavad saksa insenerid E. Schmitt ja Th. Landsberg oma väljaandes *Die Dächer, Dachformen und Dachstuhl-Konstruktionen*, võttes

(1)

(2)

(1) Väike-Maarja kiriku tornikiiver pärast avariid. Ankurdamise puudumise tagajärg. Foto Ain Pihl

(2) Väike-Maarja kiriku uue tornikiivri paigaldamine. Foto Sille Sombri

aluseks kiivri geomeetria ehk kõrguse (h) ja allosa laiuse (b) suhte. Nii soovivad nad uute kiivrite ehitamisel lähendada suhtest $h/b < 3,0-4,5$. Erandkorral on lubatud veel $h/b = 5,0$. Viimatinimetatu määrab äärmiseks piiriks ka saksa insener Th. Gestechi².

Tuleme nüüd tagasi Väike-Maarja kiriku kiivri juurde. Inventariseerimisjooniselt mõõdame kiivri kõrguseks 26,6 m, laiuseks „seelikut” arvestamata 4,4 m. $26,6/4,4 = 6,0!$ Kohapeal asjaolusid täpsustades leiame, et kiivri kandekonstruktsiooni kõrgus on 25,9 m, laius koos sarikate külge ankurdatud risttalastikuga 5,2 m. $25,9/5,2 = 5,0!$ Eeltoodud arvestades oleks suhtarv 5,0 juba selge ohu märk ja kahjuks on ajalugu jõudnud tõestada, et isegi 5,0 on liiast.

Seega saame teha järelduse, et eeltoodud suhtarvud on igati asjakohased ning sobivad kasutamiseks ka meie ajalooliste puusepakonstruktsioonides telkkiivrite ankurdamise vajaduse hindamisel.

Tegemist on siiski esialgse hinnanguga, ehk nii saame välja valida ohtlikumad juhtumid. Järgnevalt tuleb asjaolusid täpsustada: kas piisav ankurdamine on juba olemas, kui suurt rolli mängib nt konstruktsiooni omakaal, kas laia „seelikuga” kiivritel on „seelikut” moodustavad tarindid kindlateks külgtugedeks jne.

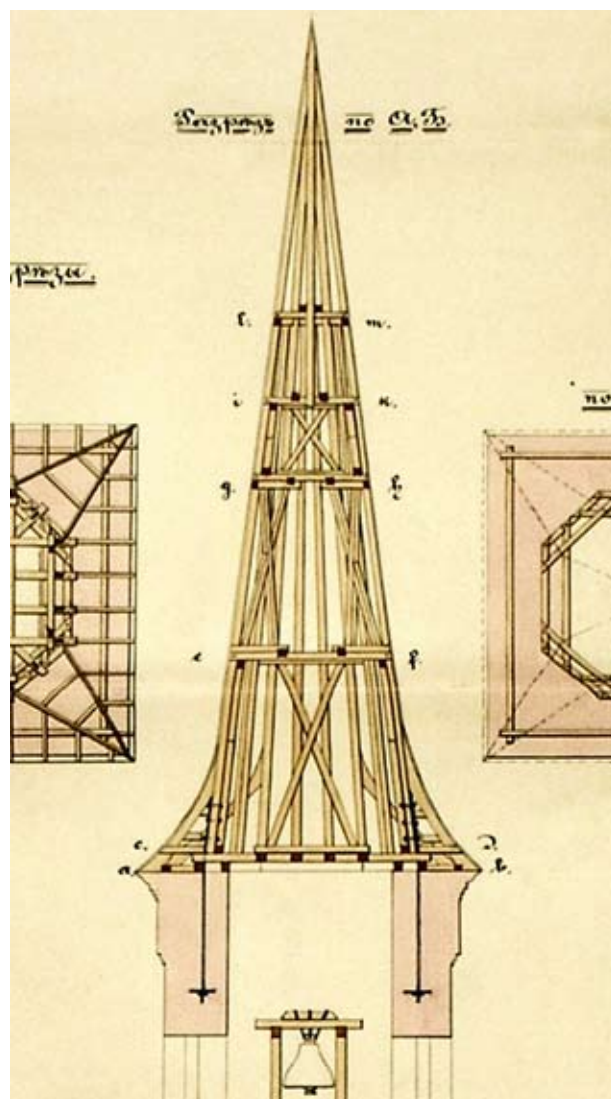
Siinkirjutatu kehtib ka mõningate baroksete (nt Torma) kiivrite kohta: kui allosa paisutusi moodustavad nn roobid kahjustuste tõttu hävinevad, võib konstruktsiooni püsivus küsitavaks muutuda.

SOOVITUSI

Meie saledad, üle 100 aasta vanad tornikiivrid on siiani püsinud, kuid keegi ei saa garanteerida, et Väike-Maarja juhtum ei kordu. Tugevaid torme võib tulla veel, mistõttu peaks tornikiivrid kriitilise pilguga üle vaatama.

Edasine soovituslik asjade käik oleks nelja etapina kokkuvõtvalt järgmine: 1. Arhiivi-, plaani- ning fotomaterjali alusel objektide välja valimine. 2. Väliuuringud. Kontrollida tuleks olemasolevate ülesmõõtmisjooniste paikapidavust. Arvestada tuleb ka tornikiivri ehitusviisi iseärasustega ning nii mõnelgi juhul võivad lisaks ankurdamise puudumisele olla kandekonstruktsioonid oluliste kahjustustega. 3. Täpsemad arvutused ning ankurdamise projekteerimine. Kandekonstruktsioonide kahjustuste korral peab projekteerimine hõlmama ka neid. Igal juhul nõuab selline töö teatud kogemust ja inseneriharidust. Otstarbekate ning ajaloolisele objektile sobivate ankurdamislahenduste väljatöötamiseks oleks mõistlik tutvuda mujal maailmas tehtuga (vt nt *H. J. Gerhardt; U. Boller; W. Kuhlmann, Windkanalversuche zur detaillierten Ermittlung von Windlasten für Kirchturmhelme. Messtechnik im Bauwesen. Berlin, März 2012. S.24-28*). 4. Projekteeritud tööde tegemine.

Restaureerimistöde kavandamisel tasub meeles pidada veel ühte üle 100 aasta vanust tarkust: ankurdamata kiiver võib kõige ohtlikum olla siis, kui kiivrikate on eemaldatud. Puusepakonstruktsioonides kiiver on väga

(3) 1906. a valminud Viljandi-Kõpu kiriku tornikiivri ankurdamise ilmselt kavandanud arhitekt Erich von Wolffeldt. Kiivri kandekonstruktsioon on saksa arhitekt Molleri tüüpprojekt. Molleri ankurdamist ilmtingimata vajalikuks ei pidanud. Väljavõte projektist EAA.298.2.196

detailiderohke ja tuul võib iga detaili taha hakata. Antud asjaolust lähtub ka nt meie suurte kogemustega tornikiivrite projekteerija insener Heino Uuetalu. Seega on teatud juhtudel vajalik kiiver enne kiivrikatte eemaldamist ankurdamata.

Tornikiivrite ankurdamise teema on aktuaalne ka mujal. Asjast huvitatud võivad leida ühe näite siit: <http://www.lwl.org/wafd-download/PDF/DWL08.pdf>

Ain Pihl on projekteerija.

¹ Landsberg, Th., Schmitt, E. Die Dächer. Dachformen und Dachstuhl-Konstruktionen. Handbuch der Architektur. Dritter Teil, 2. Band, Heft 4. Leipzig, 1911.

² Gestechi, Th. Hölzerne Dachkonstruktionen. Ihre Ausbildung und Berechnung. Mit 351 Textabbildungen. Berlin, Ernst & Söhne, 1938.

Projekt: Kuressaare kindluse kui turismiobjekti arendamine, Kuressaare kindluse bastionaalse vööndi konserveerimis- ja restaureerimistööd, kirde- ja looderaveliini eskarp müüride kindlustustööd

Peatöövõtja: Primus OÜ (projektijuht Indrek Võeras)

Projekt: Ehituskonstrueerimise ja Katsetuste OÜ

Alltöövõtjad: OÜ Mikrovai – injektsioonvaiade ja pinnase pöördankrute paigaldus, OÜ Muhro – terastrossvõrkude paigaldus

Muinsuskaitsejärelevalve: Tõnu Sepp

Omanikujärelevalve: AS East

Tellijä: Saaremaa Muuseum

KURESSAARE KINDLUSE RAVELIINIMÜÜRIDE KINDLUSTAMINE TERASTROSS-VÕRGUGA – ÜKS VÕIMALUS KIVIMÜÜRIDE TOESTAMISEKS

Kuressaare kindluse raveliinide eskarpmüürid on laotud maakividest, mida katab dolomiitplokkidest vooder. Sideainena on kasutatud lubimörti. Voodri kivitööde meisterlikkus väärrib rõhutamist – tegemist on suurepärase näitega 17. saj lõpu kiviraiumis- ja müüri ladumiskunstist. Müüritise iga kivi on siin naaberkividega väga täpselt kokku raiutud. Tähelepanu väärrib ka dolomiidist karniisikivide täpsus.

Müüride seisukord oli 2010. aastaks muutunud kriitiliseks: dolomiitvooder oli suures osas varisenud, veel püsivad voodrilõigud alusmüürist irdunud ning lubimört kivide vahelt välja pudenenud. Maakividest alusmüüridel täheldati olulist lubimördi kahjustumist ning samuti juba esinenud varinguid, mis voodri lagunemisel omakorda järjest kiiremini edasi arenevad.

Kindluse bastionaalse vööndi konserveerimis- ja restaureerimistööde käigus oli ette nähtud kirde- ja looderaveliini säilinud, kuid varisemisohtrike eskarpmüüri dolomiitvoodri lõikude kindlustamine terastross-võrkudega.

Tegemist oli väga vastutusrikka ülesandega, mille eesmärgiks sai olemasolevate müüri lõikude säilimise tagamine vähemalt praeguselgi, aegade jooksul vajunud ja moondu kujul, et anda võimalus järgmiste projektide raames nende põhjalikumaks uurimiseks ja ülesmõõtmiseks ning konserveerimis- ja restaureerimistööde projekteerimiseks ja läbiviimiseks.

Konstruktivse projekti koostas Kuressaare kindluse restaureerimise põhiprojekti alusel Ehituskonstrueerimise ja Katsetuste OÜ. Projekt lahendus nägi ette müüride katmise terastross-võrguga, mille ülemine serv on kinnitatud pinnasesse loodud pöördankrute ning alumine serv müüri sisse puuritud injektsioonvaiade külge. Selline lahendus ei välista küll müürikivide nihkumist, kuid väldib nende müürist välja kukkumist ja seeläbi varingute tekkimist.

Projektis esitatud injektsioonvaia ja pinnase pöördankru kandevõimeks oli hinnatud 10 kN. Tegelikult ilmnes aga, et pinnase pöördankrute kandevõime jäi sõltuvalt pinnase tingimustest vahemikku 6 – 10 kN.

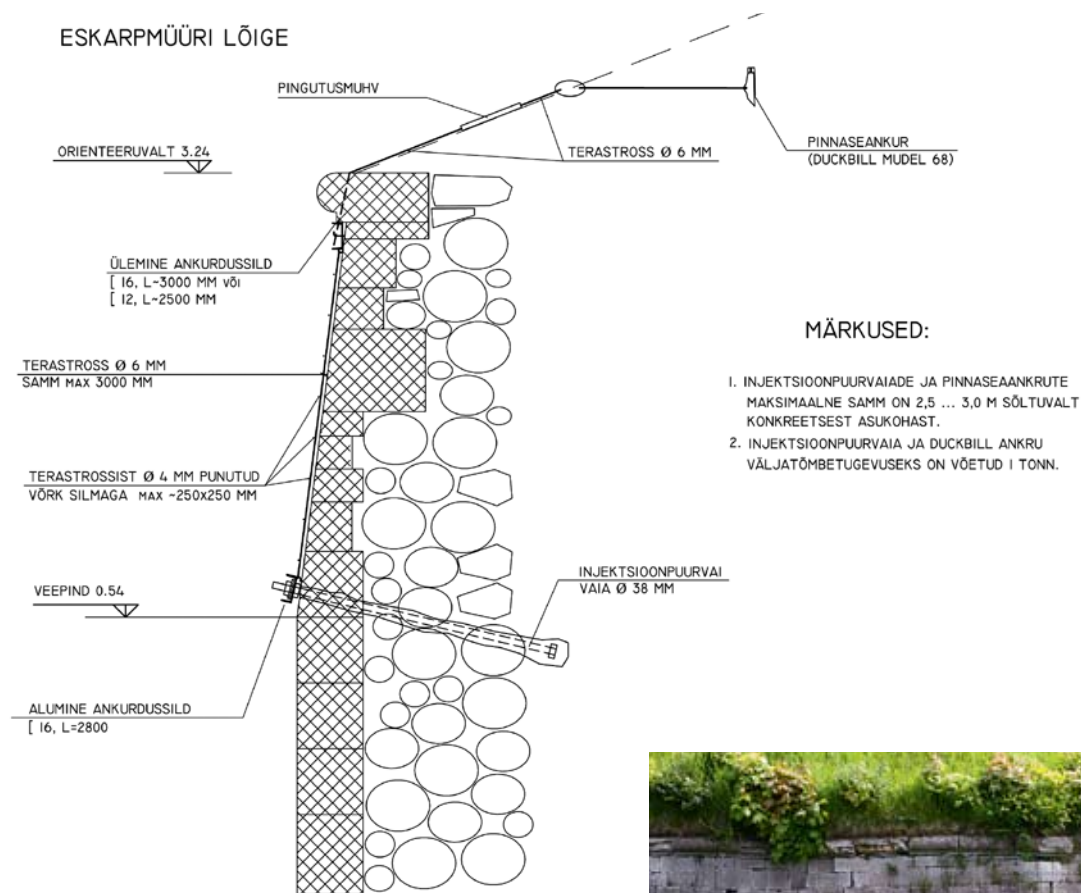
(1)

(1) Omaaegsed meistrid on eskarpmüüri kivid ülimalt täpsusega paika pannud. Fotod Tõnu Sepp

(2)

(2) Võrkude pingutamine ujuparvelt

- (3) Eskarpmüüri lõige. Ehituskonstrueerimise ja Katsetuste OÜ
 (4) Silmatorkamatu, ent hästi töötav lõpptulemus

Selle kompenseerimiseks paigaldati täiendavaid ankruid.

Projektis algselt ette nähtud võrgu ülemise ja alumise serva loomisest karpterasega loobuti, kuna seda ei olnud võimalik niivõrd ebatasasele pinnale korralikult paigaldada. Karpterasega asemel otsustati kasutada Ø10 mm terastrossi.

Tööde esimeses etapis mõõdistati ja seejärel demonteeriti looderaveliini loode- ja edelanurga dolomiitvoodri veel säilinud, kuid väga suures varinguohus dolomiitplokiid. Seejärel puuriti ja paigaldati injektsioonvaiad. Nii demonteerimistööd kui ka vaiade paigaldus tehti vallikraavi jää pealt.

Injektsioonvaiade paigaldamine ajastati selliselt, et päevased õhutemperatuurid olid juba üle 0 °C. Õiste miinustemperatuuride põhjustatavate võimalike tsemendilahuse pindmiste külmakahjustuste kompenseerimiseks paigaldati injektsioonvaiad 300 mm pikemad, kui tugevusnäitajate põhjal oleks tarvis olnud. Aprillis, pärast maapinna sulamist, toimus labaankrute paigaldamine raveliinide kaitserinnatise nõlva sisse kindlustusvõrkude ülemisteks ankruteks. Terastrossidest kindlustusvõrgud paigaldati novembris. Võrgud punuti kohapeal välja lõiga-

tud sobiva pikkusega terastrossidest ning pingutati pingutitega omale kohale. Tõid tehti ujuparvelt. Oluline oli võrgu ülemise silla ehk Ø10 mm terastrossi maksimaalselt karniisikivide serva alla pingutamine. Võrk õnnestus lõpptulemusena suures osas vahetult vastu kohati väga ebatasast ja ebaühtlast müüripinda pingutada ning jäi hästi müüri lõike toetama.

Usun, et tehniliselt suudeti ellu viia hea lahendus, mis tagas projekti eesmärgi. Samal ajal ei ole müüride kindlustamiseks paigaldatud terastrossvõrgud visuaalselt silmatorkavad, pigem jäävad kindluse tavaküllastajale märkamatuks. Lahenduse pikemaajalisele vastupidavusele on veel vara hinnangut anda. Esimese talvest talveni hooaja on võrgud ning tänu neile ka toetatud müüri lõigud hästi vastu pidanud. Kindlasti tuleb võrke kontrollida ning vajadusel täiendavalt pingutada.

Samamoodi, kohapeal punutud trossidest võrkudega on müüre varem kindlustanud Karksi linnusel insener Andrus Uuetalu. Võrkude kinnitamine injektsioon- ja pinnaseankrutega on aga Eestis teadaolevalt esmakordne.

Indrek Võeras on ehitusinsener.

JÄTKUSUUTLIKUD VÕIMALUSED BIOKAHJUSTUSTEGA PUITTARINDITE RESTAUREERIMISEKS RUHNU UUE KIRIKU TORNI NÄITEL

Jätkusuutlikkusest on Eestis räägitud juba aastaid ning maailmas aastakümneid. Esimesed lähenemised jätkusuutlikkusele olid globaalsed: räägiti maa ökoloogilisest tasakaalust ja inimkonna tulevikust. Tänapäevaks on jätkusuutlikkus jõudnud meie igapäevaelu: sorteerime pakendeid, taaskasutame materjale ja mõtleme oma ökoloogilisest jalajäljest. Oleme aru saanud, et igast meie otsusest ja tegevusest sõltub maailma jätkusuutlikkus. Eri elualade spetsialistid mõistavad jätkusuutlikkuse all erinevaid lähenemisi, põhiliselt räägitakse energiatõhususest ja CO₂ emissioonist, kuid üha rohkem on lisandumas ka taaskasutus ja olemasoleva säilitamine. Ehituses kahjuks neid viimaseid põhimõtteid sageli ei järgita, sest ehitajale on enamasti lihtsam hoonete ja/või tarindite lammutamine ning uute rajamine kui olemasolevate säilitamine. Puit kui biolagunev materjal on muutunud eriti kergekäeliselt väljavahetatavaks, sest hirm puidu biokahjustajate (eriti seente ja putukate) ees on suurem teadmistest, mis puudutavad nende käitumist ja vältimist. Samas ei teadvustata, et uus, värskelt saetud materjal on kahjustajatele hõlpsasti kättesaadav toitainetega ning et uued detailid lagunevad palju kiiremini kui vanad väärikad puitelemendid. Kultuuriväärtuslike hoonete puhul tuleb sageli otsustada, kui palju olemasolevaid puittarindeid avada, milliseid tugevdada ja kui suurt osa asendada. Nendes otsustes ei saa olla pealiskaudne, sest just kultuuriväärtuste säilitamisel on eriline sisu. Knut Einar Larseni ja Nils Marsteini raamatus *Conservation of Historic Timber Structures* on toodud (p 2.4., lk 17) tingimused, millele ajaloolised hooned peavad vastama:

- Nad peavad olema kestvad ja piisavalt tugevad ning stabiilsed mis tahes koormuste korral, s.t peab olema tagatud konstruktsiooniline terviklikkus.
- Olema kasutajasõbralikud ja funktsionaalsed.
- Olema silmale ilusad vaadata.

Mõistagi käsitletakse samas raamatus põhjalikult autentsuse tagamist restaureerimisel ning olemasolevate puittarindite ja detailide säilitamist nii palju kui võimalik. Just ülaltoodud punktidest lähtuvalt tuleks langetada kultuuriväärtusliku hoone puittedetailide konserveerimise, tugevdamise või asendamise otsuseid.

Ruhnu uue kiriku torni ja teisi puitkonstruktsioone uurisid juba 1997. a arhitektiharidusega restauraator Tõnu Parmakson ning insener Aleksander Danil, kes leidsid, et kivikiriku puitkonstruktsioonid on avariiohtlikud. Seega polnud juba siis tagatud esimene nõue: torn polnud piisavalt tugev. Aastail 2008–2010 uurisid dr Uwe Noldt ja Kalle Pilt täiendavalt putukakahjustusi ning tõdesid, et põhilisteks kahjustavateks mardikateks on majasikk (ld *Hylotrupes bajulus*) ja mööbli toonesep (ld *Anobium punctatum*). 2008. a teostas Eesti Maaülikooli magistrant Merilin Melesk torni elementide uuringuid mittepurustavate meetoditega (resistograaf) ning viis ehitusstandardi Eurokood 5st lähtudes läbi tugevus- ja stabiilsusarvutused. Järeldus oli sama: elementide tugevusvaru oli kriitilistes piirides. Kahjuks ei käsitletud siis sõlmede tugevust, mis hilisemal uuringul osutus samuti ebapiisavaks ning purunemistõenäosus liidetes oli suuremgi kui elementidel. 2012. a Eesti Maaülikoolis kaitstud Liia Mõrra magistratöö andis alused puit-puiduga sõlmede arvutuste kohta, millest lähtuvalt modelleeriti sama aasta alguses torni purunemise skeem. Selleks ajaks oli kogunenud piisavalt andmeid elementide ja sõlmede tugevuse kohta ning tuli otsustada, kas demonteerida torn täielikult ja asendada kahjustatud elemendid, plommida ja proteesida kahjustatud elemente ja sõlmi või tugevdada tarindeid ja nende liiteid. Eesmärk oli säilitada torni olemasolevatest detailidest nii palju kui võimalik ning kasutada FaBBi¹ projektis (www.fabbiproject.eu) olemasolevat raha optimaalselt.

Lõpptulemusena koostati restaureerimisprojekt, kus nähti ette kriitilises seisus olevate elementide ja sõlmede tugevdamine. Projekti seletuskirja punktis 6.2.4. analüüsiti põhjalikult teisigi võimalusi ning leiti, et just tugevdamine järgib kõige paremini säästva arengu põhimõtteid. Plommimise ja proteesimise välistas asjaolu, et tornikonstruktsiooni elemendid töötavad sõltuvalt tuule suunast kas survele või tõmbele ning tõmbe puhul vähendavad igasugused täiendavad sisselõiked efektiivristlõiget. Olulise punktina nähti projektis ette suure lülipuidusisaldusega materjali kasutamist, sest põhilise kahjustaja – majasiku – vastsed toituvad nimelt maltspuidu osast. 2012. a teises pooles tegi Hiiumaa puutöömeister Heiki Mürk Kalle Pildi ja Martti Lainurme juhendamisel tugevdustöid. Muinsuskaitse-poolne

(1)

(2)

(3)

(4)

- (1) Kahjustatud torni tarind enne tugevdamist. Fotod Kalle Pilt
- (2) Puittarindi uuringud resistograafiga
- (3) Tarind pärast tugevdamist
- (4) Emane majasikk. Joonis Marike Laht

nõustaja oli Dan Lukas ning järelevalvet tegi Mati Raal. Loomulikult tuli teha projektis ka väikesi muudatusi, kuid kivikiriku torn on praegu piisavalt tugev ning stabiilne isegi siis, kui tuule kiirus ulatub kuni 50 m/s. Koostöö Muinsuskaitseametiga, järelevalve ja tööde teostaja vahel oli ideaalne, kõik küsimused said operatiivselt ja põhjalikult lahendatud.

Toodud näite põhjal saab sõnastada tegevuste jada, mida järgides on võimalik jõuda kõige optimaalsemate jätkusuutlike lahendusteni kultuuriväärtuslike hoonete puittarindite restaureerimisel.

1. Viiakse läbi eeluuringud (esmane ülevaatus), kuhu on kaasatud arhitektuuriajaloolane, ehitusinsener ja biokahjustuste jaoks ka bioloog. Esimene neist selgitab kultuuripärandi, sh kultuuriväärtusliku keskkonna väärtustamise ja säilimise tagamise abinõud; ehitusinsener selgitab hoone tarindite esmase seisukorra ja püstitab ülesanded ehitustehniliseks ekspertiseks ning bioloog selgitab kahjustuste põhjustaja ja selle aktiivsuse e kahjustusprotsessi arengukiiruse ning koostab vajadusel ka monitooringu plaani.
2. Tehakse ettevalmistavad arhiiviuuringud, mille käigus tutvutakse hoone projektdokumentatsiooniga ning hoones varasemalt teostatud muudatustega ning seisundi määramistega. Võrreldakse olemasolevat olukorda arhiividokumentidest leituga.
3. Koostatakse puittarindite, sh sõlmede seisukorra hinnang, kus määratakse elementide jääkristlõike mõõtmed kahjustuse piirkonnas, puitmaterjali mehhaanilised omadused ning tarindite deformatsioonid. Selleks tuleks kasutada lisaks visuaalsele ja kogemuslikule hindamisele ka maksimaalselt tehnilisi abivahendeid e nn mittepurustavaid meetodeid (boreskoop, resistograaf, lõõkpenetreerimise e helileviku mõõteseadmed, erineva mõõtesügavusega niiskusesisalduse mõõtjad jne). Erilist tähelepanu pööratakse sõlmede uurimisele ja tarindi kandvatele elementidele.
4. Modelleeritakse koormused ja kandetarindi arvutuskeem, arvestades hoone funktsionaalseid kasutusvaldkondi tulevikus ning nende põhjal arvutatakse välja pinged elementides ja sõlmedes. Koormuste modelleerimisel tuleks järgida Eurokood 1 nõudeid ning elementide ja sõlmede tugevusarvutustes Eurokood 5 nõudeid. Eurokoodid on koostatud nii, et arvutuslikud koormused on suurendatud ja materjali mehhaanilised omadused (tugevus) vähendatud osavaruteguritega ning seega on nende arvutuste põhjal tagatud tugevusvaru. Koormuste modelleerimisel tuleks kindlasti arvestada halvima võimaliku koormuskombinatsiooniga, kuna muutuvkoormused varieeruvad nii suunalt kui ka suuruselt. Kui koormused pole reaalselt määratavad, võib kasutada ka Eurokood 1s toodud soovituslikke tabeleid ja arvutusmeetodeid. Tugevusarvutuste tegemisel võib puidu tugevusklassiks võtta okaspuul C18, kuid tugevusklassi on võimalik määrata

täpsemalt, kasutades visuaalse sorteerimise standardit või mittepurustavaid seadmeid.

5. Koostatakse muinsuskaitse eritingimused, mis sisaldavad nii arhitektuuriajaloolase, ehitusinseneri kui ka bioloogi sõnastatud tingimusi ning konservaatorite soovitusi puitelementide ja -detailide säilitamiseks.
6. Koostatakse restaureerimise põhiprojekt. Siin tuleks välja tuua, millised elemendid tugevdatakse ja/või asendatakse ning millised teisaldatakse ja lisatakse. Kindlasti tuleks esimesena kaaluda tugevdamise varianti, sest just nii saame säilitada maksimaalselt algset substantsi. Ka mujal Euroopas on pööratud üha rohkem tähelepanu tugevdamisele ja algatatud meetmeid selleteemalisi projekte (vt nt <http://cost-fp1101.ibm.tu-bs.de/index.php/fp1101start.html>). Teisaldamisel ja elementide lisamisel tuleb pöörduda tagasi neljanda punkti juurde ja teha uuesti läbi pingete leidmise ning tugevusarvutuste protsess, sest mõlemal juhul muutub oluliselt ka koormuste ümberjagumine elementide vahel. Raido Väliõn koostas Maaülikoolis sellekohase magistritöö, kus ta muutis teoreetiliselt Jämaja kiriku pikihoone katusekonstruktsiooni ühe elemendi lisamisega ning selle tulemusena muutusid survepinged teises elemendis tõmbepingeteks. Koos sellega muutusid loomulikult ka koormused sõlmedes ja suure tõenäosusega oleks niisugune tegevus praktikas kaasa toonud sõlme purunemise.
7. Leitakse tööde tegemiseks võimalikult asjatundlikud spetsialistid. Töösse tuleks kindlasti kaasata lisaks muinsuskaitsele järelevalvele ka ehitusjärelevalve esindajad saamaks erapooletut hinnangut ehitustarindite ja -materjalide paigaldamise kohta.

Kokkuvõtteks lisan, et kultuuriväärtuslikud hooned on nii Eesti identiteedi kandjad kui ka olulised turismimagnetid, mistõttu peaks nende säilitamine ja restaureerimine olema üheks riiklikuks prioriteediks. Kahjuks pole riiklikul tasandil alati võimalik projektidele piisavalt rahalist toetust pakkuda, mistõttu jätkusuutlike põhimõtete kasutamine on ajalooliste hoonete taastamisel võimalus kokkuhoidlikult kultuuripärandit säilitada. Kvalifitseeritud asjatundjate piisavalt põhjaliku eeltöö korral on hiljem võimalik tööde teostamisel maksimaalselt säilitada algset substantsi ning ühtlasi hoida kokku restaureerimisele minevatelt suurtelt summadel.

Kalle Pilt on ehitusinsener ja biokahjustuste spetsialist.

¹ *Fungi and Beetles in Buildings on Islands of Baltic Sea.*

KURESSAARE KINDLUSE SUURTÜKID JA NENDE KONSERVEERIMINE

Nõukogude aja lõpul toimunud Kuressaare kindluse vallikraavi puhastustööde käigus leiti kuus 18.–19. saj vahetusel valatud malmsuurtükki. Kuidas ja miks relvarauad vallikraavi sattusid?

1834. a kustutati Kuressaare Vene impeeriumi kindluste nimistust ja kaks aastat hiljem müüdi kogu linnuskindlus 3000 rubla eest Saaremaa rüütelkonnale. Kindluses võis selle likvideerimise ajal olla u paarsada erineva kaliibri, vanuse ja laskekorras-oleku astmega suurtükki. Tõenäoliselt veeti sinne suurtükipark, s.o suurtükid, laskekmoon, remonditarvikud, töökodade sisustus jms osade kaupa kusagile kogumispunkti, kust need saadeti edasi teistesse impeeriumi kindlustesse või arsenalidesse. Ilmselt tekkis probleeme kehvast korras olevate relvadega, nt suurtükkidega, millel alused ehk lafetid puudusid või olid lagunened, mistõttu nende transport oli raskendatud. Kuna kõrgemalt saadud käsk nõudis ilmselt kogu suurtükipargi evakueerimist, otsustati kohapeal „tülitekitajatest” lahti saada ja need vallikraavi uputada. Nii sattusid „suurtükid-veteranid” teadmata kadunute kategooriasse kuni nende leidmiseni 150 aastat hiljem.

Nagu juba öeldud, leiti vallikraavist kokku kuus üsna sarnast, umbes 2,10 m pikkust ja pool tonni kaaluvat malmsuurtükki. Kõigi suurtükkide sisemine läbimõõt on suuosa 9 cm, mis vastab enam-vähem 6 naela kaaluvate malmkuulide diameetrile. Peaaegu kõigil suurtükiraudadel on näha lahingus saadud tabamuste märke: püssi-, kartetši- või suurtükikuulide jälgi, mürsukildudest kriimustatud pindu, murdunud lafetitappe jms. Nende hulgas võib olla ka trofeerelvi. Tõenäoliselt on üks suurtükk pärit Prantsusmaalt, millele osutab Napoleoni monogramm N lafetitappide¹ otstel. Seega on suurtükk dateeritav keiser Napoleon I Bonaparte'i valitsusaega (1804–1814/15). Monogramm on peegelpildis, mis võib tekkida siis, kui see on valuvormi süvendatud positiivkujutisena. Sedalaadi „näpukad” olid mitmesugustes pealiskirjades (nt hauamonumendid jms) üsna tavalised, arvestades tööliste-kiviraidurite või metallivalajate kehva kirjaoskust. Välis- tatud ei ole muidugi ka kirillitsa tähestiku И (=I), kreeka numeraal 4 (= 90) või ladina tähestiku Z, mis on aga vähetõenäoline.

Veel ühele, teistest paremini säilinud suurtükile on süüteavast veidi kõrgemale raiutud Venemaa keisrinna Katariina II initsiaalid – EA (Ekaterina Aleksejevna) –, kes valitses aastatel 1762–1796.

Kuna kaliibrilt, väliskujult ja proportsioonidelt on suurtükid väga sarnased, järgides selle aja valmistamistehnoloogia, optimaalsete kasutusvõimaluste ja tugevus-

nõuete poolt dikteeritud disaini, võib arvata, et nad on ka enam-vähem ühel ajal valmistatud, s.o 18. saj II poolel – 19. saj alguses.

KONSERVEERIMISEST

Pärast leidmist puhastati relvarauad mudast ja enamikust pindmistest korrosiooniproduktidest mehaaniliselt (vesi, terashari, haamer, meisel jms) ning kaeti linaseemneõliga. Ometi oli esmase puhastamise järgselt kohe selge, et korrosioon ei ole ainult pindmine, vaid on levinud ka metalli sisemusse. Materjali mikropragudesse sattunud soolade väljakristalliseerumine põhjustab aga varem või hiljem eseme lagunemise väiksemateks tükkideks.

Kuidas edasi? Kuna töötasin aastatel 1980–1985 TA Ajaloo Instituudis arheoloogiliste esemete konserveerimise ja tegelesin sellega episoodiliselt hiljemgi, olin nendes küsimustes alates 1982. a suvest korduvalt kontaktunud ning probleeme vaagitud Eesti Kunstimuuseumi konserveerija Eerik Põlluga (1908–1995). Tallinna Keskraamatukogu kõrval haljasalal seisva malmsuurtüki ja ankru kohta² teadis vanameister öelda, et need olla kaldale toomise järel tõstetud vanadest raudteeliipritest laotud tuleriidale, kuumutatud hõõgumiseni ja hoitud selliselt pikema aja jooksul. Jahtunult puhastati need roostest ja kaeti kalamaksaõliga. Kuumsublimateerimise³ põhinevat konserveerimisskeemi katsetasin ise Põhjamaade kogu- musele toetudes esimest korda 2010. a ühe Haapsalu piiskopilinnuse torni varemetest 1989. a päevavalgele tulnud suure keskaegse relvakogumi peal. Pärast esemete kuumutamist ja jahtumist puhastati need lahtisest roostest, pinnad töödeldi 10% tanniinilahusega vees ja etanoolis (vahekord 1:2 + veidi fosforhapet). Veel särtsutulisid objektid ($t = u 200\text{ }^{\circ}\text{C}$) kaeti parafiiniga, mis moodustas esemete sisetingimustes säilitamiseks piisava kaitsekihi. Vaagitud saadud praktilisi kogemusi ja analüüsinud kogu tööprotsessi, otsustasin analoogiliselt toimida ka Kuressaare suurtükkide konserveerimisel.

Konserveerimistöödega alustati Kuressaares 2011. a sügisel. Oktoobri keskel puhastasime suurtükkide rauaõõned kividest, tühjadest pudelitest jms. Tööde käigus selgus, et ühel neist (N-märgiga) on veel kuul rauas. Üritasime seda raudkangide ja suure vibraatorpuuri abil lahti kangutada, kuid see kiilus roostetanud rauaõõnde veelgi tugevamalt kinni. Samal ajal valmistasime ette põletusplatsi ja alustasime küttematerjali hankimist. Suurtükkide põletamisele eelnenud õhtul olime lõkkeplatsile toimetanud ja paigaldanud märgadest haavapalkidest alusele kõik kuus „tuleravi” vajavat suurtükki. Tuleriit süüdati

(1) Kuressaare „kraavisuurtükid” lähtepositsioonil konvendihoonel ees 2011. a sügisel. Foto Kristjan Sisa (2) Tulemõll tund pärast tuliüriäda süütamist. Fotod Jüri Peets (3) Töö liivapritsi on väga roostekarva

28. oktoobril kell 15.40 ja relvarauad hoiti järgnevate tundide jooksul pidevalt kütust juurde tassides ning lõõmavas lõkkes tekkinud tühikutesse heites punahõõgvel järgmise päeva hommikutundideni. Pärastlõunasel ajal tulease veel miilas ja suurtükid olid kuumad. 12. novembril töödeldi neid Nasval liivapritsi ja kaeti tanniinilahusega. Liivapritsi kordusprotseduur ja tanniinilahusega katmine toimus 22. novembril. Samal õhtul toimetati kattekihi moodustavast raudtannaadist ja -fosfaadist lillaks värvunud suurtükid tagasi Kuressaare kindluse võlvialusesse „talvekorterisse”.

KOKKUVÕTE, EHK OLUKORD ON SUUREPÄRANE, AGA SUGUGI MITTE LOOTUSETU!

Talve elasid suurtükid enam-vähem korralikult üle: relvaraudade pealispindadel esines küll koormakatte-alusest liigniiskusest ja kondensveest tekkinud pindmist korrosiooni, kuid sügavaid ja aktiivseid roostekoldeid ei täheldatud. Juuli keskel 2012 puhastasime suurtükid veel kord, sedapuhku ainult käsi- ja rootorharjadega ning katstime tanniinilahusega. Kuna lootsin uute aluste-lafettide peatsele valmimisele ja hea ilma püsimisele ning kartsin lõpliku niiskusekindla kattekihi võimalikku kahjustumist korduvate ümbertõstmiste käigus, jäid suurtükid kindluse vallile lõppviimistluseta oma saatust ootama. Nagu hiljem selgus, oli see viga. Õige pea pöörasid ilmad koos pidevate sadudega sügisesse, lafetid ei saanud valmis ja metalli kaitsenud tanniinikelmelme uhuti paduvihmades maha, mistõttu pindmine korrosioon aktiveerus taas. Kuna sajud jätkusid ja suurtükid lausa ujusid kattealusesse kondens-

vees, oli meie järgnev tegevus (veelkordne rootorharjaga puhastamine, suurtükirauade kuivatamine-kuumutamine leeklambilaadse gaasipõletiga ja katmine lina-seemneõliga) küllalt mõttetu ettevõtmine: kondensvee kogunemine relvaraudadele jätkus ja koos sellega ka kõik muu. Novembris ehitati ja paigaldati koormakattealusele varjupaigale õhuvahetust võimaldav tugiraam. 2012. a detsembris suurtükkide seisundit kontrollimas käies leidsin, et olukord oli suurepärane, kuid sugugi mitte lootusetu, ehk siis kondensvesi oli kadunud, kuid sügisel pandud linaseemneõlist kattekiht ei olnud liigniiskuse tõttu kõvastunud. Pindmisest korrosioonist kahjustatud alad, eriti need relvaraudade osad, mis olid otseselt koormakatte vastas, olid laienenud. Seega seisab 2013. a kevadel ees uuesti missioon, mille käigus tuleb suurtükid lõplikult puhastada, kaitsekihiga katta, lafettidele paigaldada ja oma asukohtadesse toimetada. Ehk teeb mõni „kraavivana” kunagi veel paukugi!

Jüri Peets on arheoloog.

¹ Lafetitapid on suurtükiraua keskosas paiknevad, peamiselt selle alusele ehk lafetile kinnitamiseks (tugifunktsioon) mõeldud välisküljest eenduvad u 10 cm pikkused koos suurtükiga valatud pulgad. Lisaks sellele tagavad lafetitapid suurtüki liikuvuse vertikaalsis, nt sihtimisel (teljefunktsioon).

² Revali merelahingus (13. mail 1790) uppunud Rootsi liinilaeva Riksens Ständeni suurtükk ja ankur tõsteti 29. septembril 1897. a Aegna saare lähedal uppunud laeva vrakist üles ja püstitati samal sügisel kunagise võidu tähisena koos suurtüki graniitlusele paigutatud tekstitahtluga Tallinna kesklinna.

³ Sublimatsioon on tahke aine muutumine gaasiliseks ilma vahepealse veeldumiseta ehk aine vahetu üleminek tahkest agregaatolekust gaasilisse.

PÄEVAKAJALIST

EESTI 20. SAJANDI VÄÄRTUSLIKU ARHITEKTUURI KAARDISTAMINE JA ANALÜÜS 2007–2012

2007. a Sakala keskuse lammutamise aegu tõdeti esimest korda lisaks arhitektuurispetsialistidele ka laiema avalikkuse hulgas, et meie lähiminekü (20. saj) arhitektuur on paljuski teadvustamata, väärtustamata ja kaitseta. Selles valguses algatas Kultuuriministeerium programmi „Eesti 20. sajandi väärtusliku arhitektuuri kaardistamine ja analüüs” I etapi, mille käigus (2008–2009) valmisid maakondlikud ülevaated olulisemate 20. saj arhitektuursete objektide kohta. Kokku 20 tööd kümnele tegijalt. Sellele järgnes programmi II (2010–2012) etapp, mille käigus ekspertkomisjon analüüsis maakondlikes töödes esile toodud objekte (kokku üle 2000) ja eristas nende hulgast väärtuslikumad, põhjalikumad uurimist ja käsitlust vajavad objektid. Programmi algsete eesmärkide hulgas oli ka 400 objekti ekspertiisi või dokumenteerimine. Programmi raames koostati 130 ekspertiisi kokku 201 objektile, 36 dokumentatsiooni 157 objektile ja 4 alusuuringut, millega dokumenteeriti 646 objekti. Lisaks valmis „Eesti 20. sajandi väärtusliku arhitektuuri kaitsemeetmete ja rakenduste metoodika”.

Programm keskendus perioodile 1870–1991.

Kuivõrd 20. saj füüsilist keskkonda on kõige üldisemalt mõjutanud tööstuse ja tehnoloogia areng ning sajandile iseloomulikud spetsiifilised muutused ja kvaliteedid arhitektuuris ning linnaehituses ilmnesid juba enne eelmist sajandivahetust, on algusdaatumiks valitud Eesti arengut oluliselt mõjutanud raudtee rajamise aasta 1870. Lõpu-daatum 1991 tähistab aga ühe ajastu lõppu: taasiseseisvunud Eesti ehitised on veel liiga noored, et neile muin-suskaitsest hinnangut anda.

PROGRAMMI II ETAPP 2010–2012

Programmi II, Euroopa Sotsiaalfondi¹ rahastusel läbi viidud etapi peamine eesmärk oli maakondlikes töödes esile toodud objektide hindamine ja analüüs. Programmi läbiviijaks valiti Eesti Kunstiakadeemia muin-suskaitse ja restaureerimise osakond. Osakonna juurde moodus-tati ekspertkomisjon, mis asus objekte vaagima tüpo-loogilise võrdluse põhimõttel (s.t et korraga vaadati üle nt kõik tsaariaegsed koolimajad või nõukogudeaegsed kolhoosikeskused). Ühelt poolt asetas see maakondlikes töödes esile toodud objektid üleriigilisse konteksti, teisalt aga võimaldas saada ülevaate ka ühe või teise hooneliigi esindatusest maakondlikes töödes. Korduvalt märgati ka oluliste objektide välja jäämist ning need lülitati jooksvalt võrdlusele.

MAAKONDLIKE TÖÖDE ANALÜÜS

Ilmselt olulisim rõhutamisvõime aspekt kaitstavate hoonete ja alade valikul on metodoloogiline nihe, mis eristab ”aegunud” pärandikäsitlust tänapäevasest lähe-nemisest. Nii nagu üldises ajalookirjutuses, sh kunsti- ja arhitektuuriajaloo osas on tähelepanu pöördunud olulistelt sündmustelt, isikutelt ja hoonetelt lihtsale inimesele ja igapäevaelule, ei saa ka kultuuripärandi nimistu rajaneda üksnes ”monumendikultusel”. Valiku tegemist ei suuna enam üksnes hoone stiilipuhtus, unikaalsus või arhitekti nimi, vaid sama oluline on säilitada vernakulaar- ja inse-neriarhitektuuri, tüüpehitisi ja -keskkondi. Kajastada tuleb erinevaid identiteete, s.t väärtused ei ole absoluut-sed, vaid sõltuvad paigast, piirkonnast jm teguritest.

Nõukogudeaegse arhitektuuri juures püüti esile tuua Nõukogude ühiskonna ja elukorralduse eripära väljenda-vaid hooneliike: valuutakauplus, poliitharidusmaja, puna-nurk, kolhoosikeskus, Inturisti hotell, tsiviilkaitseklass jne. Tüüpehitiste väärtustamine on mõttekas asulates, kus tollane hoonestus on peamine identiteedilooja (või suu-remas asulas eraldi miljööd loov linnaosa) ning asula on elujõuline. Samas on tüüparhitektuuri väärtused edukalt kaitstavad teadlikult koostatud ja toimivate planeeringute raames, mis rakendumise korral oleks kindlasti õigem ja jätkusuutlikum kui riiklik kaitse.

Riikliku kaitse rakendamise ettepanekut oli maa-kondlikes töödes tehtud pea 1000 objektile, ekspertkomis-jon valis ekspertiisi suunamiseks u 500. Nende hulgas oli ka palju väärtuslikke objekte, mille esitas ekspertkomisjon (sh alusuuringute põhjal). Tõsi, esines selliseidki, mille riiklik kaitsmine on praegu pigem ebatõenäoline, kuid leiti, et ekspertiis rõhutab hoone sisulist vastavust mäles-tise kriteeriumitele ka siis, kui neid kasutamisperspektiivi-tuse tõttu tegelikult kaitsta ei suudeta.

Mitmete hooneliikide kohta on vaja alusuuringutega leida parimad säilinud stiilinäited,² mille kaitse-ettepane-kute tegemisel kaalutakse ka autentsust ja elujõulisust. Eriti keerukas oli olukord militaar- ja metsandusobjek-tidega, mis nõuavad asustusest eemal paiknedes hoopis süsteemsemat eeltööd ja spetsialistide kaasamist. Prog-rammi raames õnnestus teha neli alusuuringut (palvemaja-d, vallamajad, maakoolimajad 1918–1940 ja raudteear-hitektuur).

PROGRAMMI TULEMUSED

Ekspertkomisjoni töö käigus joonistus välja senisest palju ülevaatlikum pilt meie 20. saj ehituspärandi kohta. Kuigi käesoleva programmi formaat sellele väljundit ette

(1)

(2)

(3)

(1) 1930. a rajatud Sindi HEJ on hea stiilinäide iseseisvusaegsest autentsena säilinud tööstusrajatisest. Hoone kohta valmis projekti raames ekspertiis. Foto Leele Välja

(2) Arhitektuurilooliselt põnev leid on Rohuküla sõjasadama juurde rajatud juugendklassitsismi vaimus Ohvitseride kasiino, mille originaalprojekt on Eesti Ajalooarhiivis. Foto Tõnis Padu

(3) Arhitekt Toomas Reinu projekteeritud Sverdlovi nim kolhoosi keskus Võrumaal Tsoorus on ilmekas monument maaelu hääbumisele – omaaegsest tippsest ja jõuka maaelu sümbolist on saanud nukker tondiloss. Foto Leele Välja

ei näinud, valmistati ette kontseptuaalne ja sisuline kava selle tutvustamiseks (näitus koos kataloogiga Eesti Arhitektuurimuuseumis 2013. a suvel ning muinsuskaitse ja restaureerimise praktikutele suunatud konverents EKA muinsuskaitse- ja restaureerimisosakonnas 2013. a suve alguses).

Oluline tulemus on ka 20. saj ehituspärandi senisest laiaulatuslikum teadvustamine ühiskonnas. Kuigi praegu napib meetodeid, kuidas säilitada arhitektuuriväärtusi samal ajal hoonet tänapäeva nõuetele vastavaks kaasajastades, on igasuguse pärandikaitse esimene ja kõige efektiivsem meetod teadlik omanik ja ühiskond. Selles osas on toimunud olulised positiivsed nihked, mis on ilmnunud nii omavalitsuste üldplaneeringute koostamisel kui ka nt Riigi Kinnisvara AS-i kureeritud CO₂ projektiga seoses. Paraku ei saa aga öelda, et käesolev programm lahendas kõik 20. saj ehituspärandi paremiku säilitamisega seotud probleemid (see ei olnud ka eesmärk), küll aga on astunud väga suur samm edasi pärandi teadvustamisel ja kaitset ning defineeritud ebakohad (paljud neist küll puudutavad muinsuskaitset ja pärandikäsitlemist laiemalt), millega tegelemine on riiklikult vastutustundliku, jätkusuutliku ja ühiskondlikult aktsepteeritud pärandihoiu jaoks vältimatu.

Käesolev programm tõi välja mitmed teemad, mille lahendamine muudaks muinsuskaitset palju tõhusamaks.

1. Arhitektuuripärandi poliitika. Arhitektuuripärandi hoidmine ja väärtustamine ei tähenda ainult riiklikku kaitset, muinsuskaitset, vaid teadlikke otsuseid ka kohaliku tasandi ja riigi kinnisvarapoliitikas (uute hoonete ehitamine *versus* olemasolevate kohandamine vajalikele funktsioonidele) jne. Need küsimused ei ole spetsiifiliselt 20. saj arhitektuuri kesksed, vaid puudutavad kogu pärandit ning vajavad laiemat poliitilist ja ühiskondlikku kokkulepet.

2. Arhitektuuripärandi riikliku kaitse põhimõtted. Mida, kuidas ja kui palju me kaitseme. Riiklik kultuurimälestiste nimekiri peaks kajastama meie arhitektuuripärandit, esile tooma väärtuslikumad säilinud objektid, nii ajalist kui ka tüpoloogilist esindatust arvestades. Eeldades, et riiklik kaitse peegeldab meie rahvuslikku enesekuvandit, näitab praegune nimekiri, et me hindame oma professionaalse arhitektuuri pärandit vähe ja suhteliselt juhuslikult ning et meie rahvuskultuurilise identiteedi aluseks olevat iseseisvusperioodi pole maapiirkondades eriti väärtustatud.

3. Olemasolevate nimekirjade korrastamine. Töö 20. saj arhitektuuripärandiga peaks jätkuma koos olemasolevate mälestiste nimekirjade analüüsimisega. Käesoleva projekti raames on antud hinnangud seni välja valitud väärtuslikele objektidele ja tellitud märkimisväärne hulk ekspertiise. Loogiline järgmine tasand on vaadelda nimeetatud objekte ka maakondlikus kontekstis (millised hooneliigid on iseloomulikud, millised perioodid eriti olulised jne). 20. saj ehitusmälestised peaks olema homogeenne osa meie terviklikust arhitektuuripärandist.

4. Alusuuringud. Tõdeti, et on hulk hooneliike, mida ei saa vaadelda maakondlikes töodes välja toodud näidete põhjal, kuna valik on juhuslik ega sisalda sageli parimaid esindajaid. Kuigi projekti raames õnnestus läbi viia neli alusuuringut, vajaksid samasugust uurimist ka meiereid, rahvamajad-kultuurimajad, sillad, taluhäärberid, õigeeskirikud (kompleksidena koos koolimajade ja preestrimajadega), maakauplused, nõukogudeaegsed eriprojektiga eramud jne. Eraldi esiletoomist vajab vanausuliste arhitektuuripärand. Alusuuringud on vajalikud nii olemasoleva mälestiste nimekirja korrigeerimiseks, kuid eriti uute mälestiste lisamiseks.

5. Muinsuskaitsealad. Käesoleva ajani on muinsuskaitsealadena kaitstud ajaloolisi linnasüdameid (lisaks Rebala, mis hõlmab ajaloolisi maastikke ja külasid). Esinduslikkuse ja pärandihoiu seisukohalt peaks muinsuskaitsealadena olema väärtustatud esindajaid kõikidest olulisematest asulatüüpidest (ajalooline kihelkonnakeskus, stalinistlik linnasüda, vanausuliste küla, kolhoosi keskasula, mikrorajoon jne). Selle eelduseks on muinsuskaitseala kaitsemeetme – põhimääruse – rolli ümberlõlgendamine. Praegu pigem protseduurilisi reegleid kirjeldav ja sisuliste otsuste tegemise üksikujuhtude kanda jättev süsteem ei ole lisanduvate kaitsealade puhul ilmselt jätkusuutlik. Võttes eeskuju miljöalade kaitset rakendatud põhimõtetest, mis annavad teemaplaneeringu raames küllalt konkreetseid piiranguid, peaks ka muinsuskaitsealad reguleerivad dokumendid sisaldama kindlaid väärtushinnanguid ja sellele vastavaid toimimisskeeme. See aitaks vähendada kohalike vastuseisu muinsuskaitsealade moodustamisele.

6. Muinsuskaitsekorraldus. Praeguses situatsioonis põhjendatakse nimekirja täiendamise/korrastamise jms võimatust ressursside (nii inim- kui ka rahalise ressursi) nappusega. Selles olukorras tuleks kriitiliselt üle vaadata nii praegused mälestiste nimekirjad kui ka muinsuskaitselise töö korraldus. Spetsialistid peavad saama keskenduda sisulisele tööle ja muinsuskaitsest bürokraatiat tuleb vähendada.

7. Kompleksi kaitse. Kuigi teema on aktuaalne ka nt mõisaansamblite kaitsmisel, on 20. saj arhitektuuris hulk komplekse, kus väärtust ei oma mitte üksik hoone, vaid kompleks tervikuna. Ka kaitse riikliku mälestisena peaks sellisel juhul lähtuma pisut teistsugustest põhimõtetest, seades esiplaanile ansambliväärtuse ja tervikliku lähenemise kogu kompleksile.

8. 20. saj väärtusliku arhitektuuri register. See register on oluline teadvustamise ja väärtustamise vahend ilma seadusliku regulatsioonita. Kuna väga palju 20. saj (ja ka varasemate perioodide) arhitektuuriteoseid on hävitatud just teadmatusest, on register oluline informatsioonilikes kohalikele omavalitsustele jt huvilistele, kelle otsustest konkreetsete objektide käekäik sõltub. Väga oluline on käsitleda seda registrit avatuna ja arenevana. Edaspidi võiks registrisse lisanduvate objektide väärtuslikust kinnitada nt arhitektuurimälestiste ekspertnõukogu.

(4)

(4) Üllatavalt autentsena on säilinud arhitekt Märt Merivälja kavandatud Massiaru koolimaja Pärnumaal, mis kuulub meie funktsionalistlike maakoolimajade paremikku. Riiklikku kultuurimälestise staatust igati vääriava hoone tulevik pole aga sugugi selge. Foto Sandra Mälk

9. 20. saj ehituspärandi väärtuste säilitamiseks vajalike ehitustehniliste mudelite väljatöötamine.

Arvestades üha karmistuvaid energiatõhususe nõudeid avalikele hoonetele ja ehitustele laiemalt, on vaja tüüpilahendusi hoonete soojustusprobleemide jms lahendamiseks. Käesoleva programmi raames vaadati läbi CO₂ projektist toetust taotlenud arhitektuuriväärtuslikud objektid ja juhiti tähelepanu nende erikohtlemise vajadustele. Ilmselgelt peavad muinsuskaitstjad ja insenerid tulevikus põhjalikku koostööd tegema, mille tulemuseks oleks sobivate lahendusemudelite väljatöötamine.

Projekt „Eesti 20. sajandi väärtusliku arhitektuuri kaardistamine ja analüüs” andis hulga vajalikku informatsiooni perioodi ehituspärandi kohta, aga ka õppetunde edasiste võimalike suurprojektide läbiviimiseks. Neist olulisemaks tuleb pidada inventeerijatele konkreetsemate tegevusjuhiste koostamise vajadust: seda nii objektide valiku, hindamiskriteeriumite kui ka väärtushinnangute osas. Projekti I etapi maakondlike tööde erinev tase ja rõhuasetused muutsid keeruliseks ka II etapi tegevusi. Samas õnnestus enamikule probleemidele kas siis projekti raames või tulevikku suunatud ettepanekutena siiski lahendus leida.

Leele Välja on Eesti Arhitektuurimuuseumi direktor.

¹ Riigikantselei juures tegutsev Tarkade Otsuste Fond.

² Seda just hooneliikide puhul, mis olid maakondlikes töodes väga ebaühtlaselt esindatud ja ei võimaldanud esinduslikku valimit parimate leidmiseks.

(5)

(6)

(5) Osa hooneliike on riiklikus kultuurimälestiste registris siiani üldse esindamata. Üheks neist on tsaarimetskonna majad (impeeriumi esimene tsaarimetskond asub Eestis, täpsemalt Saaremaal). Külaseltsi suurepäraselt restaureeritud Lähkma küla metskonnamaja Surju vallas Pärnumaal on selle alusuuringuid vajava hooneliigi seas üks esinduslikumaid. Foto Leele Välja

(6) Valga raudteejaam on stalinistliku raudteearhitektuuri kõige esinduslikum näide ja väärrib kindlasti riikliku kultuurimälestise nime. Foto Mart Kalm

MILJÖÖALAL PAIKNEVATE HOONETE INTERJÖÖRIUURINGUD. KAS JA MILLEKS?

2012. aastal tellis Tallinna Kultuuriväärtuste Ameti miljööalade osakond esimese põhjalikuma uuringu Kassisaba miljööalal paiknevate Roopa 11 ajalooliste hoonete kohta. Hooned rekonstrueeritakse täies mahus ja nende sise-lahendusest suurt midagi ei säilitata, sest sellist nõuet ei ole. Samas leiti uuringute käigus nii mõndagi, mis alles hoidmist vääriks.

Roopa 11 aadressil asub kaks hoonet: Roopa tänava äärde, paralleelselt tänavajonega, jääb lihtsam kahekorruseline korterelamu, ehitatud 1897. a (arhitekt Otto von Knüpfier) ning hoovi poole pisut suurejoonelisem elumaja, ehitusaeg 1929. a, arhitekt Nikolai Thamm junior. Hooned on kuulunud samale omanikule, vanem ehitati ilmselt tüüriliste, uuem aga omanike endi tarbeks.

Roopa tänava äärne vanem hoone on Lenderi maja varasem versioon: horisontaalse laudisega kaetud rõhtpalkehitis, üleminekul vundamendile vertikaalsete laudade vööga. Lisaks annavad majale ilmet ka akna piirdeliistud ja sandrikud, millest oli kuni rekonstrueerimistöödeni enamik säilinud. Majja pääseb läbi hoovipoolse kahekorruselise trepikoja. Suures osas oli säilinud originaalmaht ning välisilme; interjööris leidis algseid tahveluksi, alles olid laudpõrandad ning laed, mitu vana pliiti, kojakapid ning osaliselt vanad tapeedid. Ka hoone ruumijaotus oli vaatamata hilisematele ümberehitustele selgesti aimatav.

Ansambliisse kuuluv hoovipoolne maja on kahekorruseline puidust hoone paekivist keldrikorruse ja tulemüüri-ga. Ristkülikukujulise põhiplaani korrapärasust lõhuvad fassaadilt eenduv keskosa ja otsakülje suhtes nihkes olev parempoolne trepikoda. Hoone viimistlusena oli kasutatud horisontaalset profileeritud laudist, nurki ja esikülje

eenduvat keskosa rõhutasid nurgalauad. Lisaks hoone mahtudega mängimisele on fassaadi ilmestatud ka kahe sissepääsu ja suure, läbi kahe korruse ulatuva prossipulkadega liigendatud aknaga vasakpoolses trepikojas. Viimane oli ka hoone ainus säilinud originaalaken. Elamu tagakülg on märksa tagasihoidlikum, seda ilmestavad vaid eri suuruse ja jaotusega aknad.

Kuna hoovipoolne maja on kunagi põlenud, ei ole seal just palju algset säilinud. Vanad ahjud on juba varem, gaasikütte paigaldamisel välja lõhutud, seinad on tulekahjujärgse kapitaalremondi käigus uuesti ehitatud või kipsplaadiga kaetud.

Sellegipoolest tuli vasakpoolses trepikojas sondaažide abil esile algselt seinu katnud trafarettmaaling, mõlemas trepikojas on säilinud originaaltrepid koos piiretega, osaliselt ka korterite tahveluksed ning ühes teise korruse korteris avastati hilisemate viimistluskihtide alt esimese viimistlusena seinu katnud tapeet, mis on oma tervikliku kujundusega küllaltki haruldane leid.

Kirjeldamist väärib ka Roopa 11 krunt: see on ümbruskonnas (Roopa tänaval) üks väheseid, kus hoonete ehitusaegne planeering on veel jälgitav. Kahe kortermaja vahele jäi õueala, hoovipoolsema taha kuur ning viljapuude ja marjapõõsastega aed, kus senised majaanikud siiani lilli kasvasid.

UURINGUTEST LÄHEMALT

Tallinna Kultuuriväärtuste Ametist anti uuringute tellimisel võrdlemisi vabad käed: dokumenteerida tuli kõik, mis näis huvitav ning võis hoonete algupäevilt pärineda. Kuigi arvati, et hoovipoolses majas pole põlengu ning suuremahulise kapitaalremondi tõttu just palju originaaldetaile

(1)

(1) Roopa 11 tänavapoolne hoone enne remonti. Fotod Karola Mursu

(2) Hoovipoolne maja remondi ootel

(2)

(3) Hoovipoolse hoone trepikoda

(4) Trepikojast leitud trafarettmaaling

(5) Korter tänavapoolses hoones

(6) Leitud tapeedifragment kuldse bordüüriga

säilinud, olid leiud seda üllatavamad. Trepikodade algsed puittrepid koos piiretega (ning keldrisse viivad metallpiirdega kivitrepid) mõõdeti ja joonistati üles ning sondeeriti. Trepikodade algse väljanägemise selgitamiseks tehti sondaažid ka trepikoja originaalaknale ja seintele. Selgus, et trepikoja seinu kattis algselt tumepunane geometrilise ornamendiga trafarettmaaling, mis jooksis seina keskosas, trepiga paralleelselt horisontaalse vööna. Sein oli ülalpool ornamenti heleroosa, allpool tumehall ning tõenäoliselt rullmustriga viimistletud. Hoovimajas mõõdistati ja joonistati üles ka üksikud säilinud originaalüksed ning kaardistati nende värvitoonid. Üllatavaim leid oli ühes teise korruse ruumis hulga hilisemate tapeedikihtide ja ehituspapi alt esile tulnud vana tapeet, mis oli tänu kinnikatmisele väga hästi säilinud ning paberirestaator Kadri Kallaste sõnul oma kompositsioonilise teravikkusega väärtus omaette. Tegemist oli 19. saj lõpu lahendusega, kus seina keskosas kasutati suuremustrilist tapeeti ja äärtesse liimiti triibulised tapeediribad. Tapeedi ülaäärt piiras kuldne kitsas bordüür, mis andis kogu kompositsioonile pisut luksuslikumat hõngu. Tapeedikihi all oli seina tasandamiseks kasutatud ajalehti, neist ühelt õnnestus leida dateering: 1936. a. Tapeet oli säilinud ruumi kolmel seinal, küll mõningaste kadudega, kuid võimaldanuks säilitamist ning paikamist teiste seinte tapeediosadega vähemalt ühel seinal.

Veel enamgi originaaldetaile oli säilinud Roopa 11 krun-dil asuvas vanemas puithoones: algsed korterite välis- ja siseüksed ja aknad, lae- ja põrandalauad (peaaegu kõikjal), paar lihtsamat sisseehitatud köögipliiti ning üks Lenderi majale omane keraamiliste ahjupottidega kaetud pliit-ahi, kojakapid ning ajaloolised tapeedid. Eriti hästi olid viimistluskihid ning originaaldetailid säilinud ühes tühjalt seisnud korteris, milles naabrite sõnul elas kunagi keegi alkoholilembene vanapoiss. Uurijate õnneks oli korterit remonditud just nii palju, kui hädapärast vajalik ja sedavõrd vähe, kui võimalik. Ruumid pakkusid tänuväärt materjali korterite algse sisustuse ja väljanägemise kohta: seinu katsid trükitud pabertapeedid, lagesid laudis, küttekolleteks olid kahhelahi magamistoas ning pliit kööktoas, põrandad olid laiadest eri mõõduga laudadest. Ka hoone koridoride seinad olid tapeeditud, lae laudis heledaks värvitud ning laiadest laudadest põrandad õlitatud. Säilinud olid panipaikadena kasutatud kojakapid (iga korteri jaoks üks).

Nagu hoovimajas, dokumenteeriti ka tänavapoolses majas algsed detailid: ukсед ja kojakapid mõõdistati ja joonistati üles, samuti tehti neile ning akendele, põrand- ja laelaudadele sondaažid. Kõik ajaloolised tapeedid skanneeritakse ning neist koostatakse kataloog.

Lisaks on uuringute käigus pildistatud ning dokumenteeritud palju algseid pisidetallide, nagu uksepinke ja -hingi, korterinumbreid jne.

UURINGUTE VAJALIKKUSEST

Mis saab aga Roopa 11 majade originaaldetailidest ja -viimistlustest (uksed, aknad, tapeedid, trafarettmaalingud jm) edasi? Miljööväärtuslike hoonete puhul ei kohusta seadus neid kohapeal säilitama või kasutama. Paralleelselt uuringute tegemisega anti ehitusfirmale soovitusel algsete detailide ja viimistluste säilitamiseks ning restaureerimiseks, ent esimesel nõupidamisel selgus, et arendaja pole sellest huvitatud ning remondi eelarvesse need tööd ei mahu. Näiteks soovitasid restauraatorid säilitada hoo- vimaja terviklikku tapeedikihti algses kohas, sest just seal oluks sellel suurim väärtus, lisaks oli viimistluskiht väga hästi säilinud ning kerge vaevaga rekonstrueeritav. Et omanik ei olnud sellest huvitatud, eemaldasid spetsialistid tapeedi, mida kasutatakse loodetavasti kusagil mujal. Ka trepikoja trafarettmaalingu kohta anti soovitus viimistluskiht rekonstrueerida ning säilitada sondaažid, kuid soojusmaterjalide kasutamise tõttu ei leidnud ehitusfirma selle võimalik olevat. Ei ole teada, kas meie nõuannet jätta sondaažid nähtavaks vähemasti korteritepoolsete trepiko- jaseinal võeti arvesse. Mitmed originaaldetailid suu- nati taaskasutusse, ent arvestades, kui palju oleks saanud hoonetes ajaloolisi viimistlusi ja tarindeid säilitada, võib öelda, et palju läks ka kaduma.

Ja ometigi on Roopa 11 puhul isegi hästi läinud: tänu uuringutele on originaaldetailid vähemalt dokumentee- ritud ning viimistlused rekonstrueeritavad. Loodetavasti leiavad säilinud detailid kasutust kusagil mujal. Kui aga vaadelda miljööaladel asuvate vanade majade interjöö- ride hävinemist laiemalt ning arvestada asjaolu, et tava- liselt selletaolisi uuringuid hoone remontimisel ei nõuta ega tehta, võib vaid ette kujutada, kui palju väärtuslikku materjali ja infot on kaotsi läinud või minemas. Seadus- andlus reguleerib vaid miljööalade hoonestuse ekster- jööre, hoonet hinnatakse ennekõike piirkonna miljösse sobitumise järgi, mitte niivõrd üksikobjektina. Interjöörid on jäetud teenimatult kõrvale, samas võib neis sarnaselt Roopa 11 majadega leiduda palju autentset, mida tasuks säilitada. Kõike muidugi alles jätta ei saa, ent on oluline, et see saaks vähemalt dokumenteeritud. Säästev ning vana ja väärtuslikku hindav mõtteviis on kogumas populaar- sust, inimeste teadlikkus kasvab ning sageli nõuavad just elanikud miljööalade üle tõhusamat kontrolli. Miljöölisust ei oodata ainult tänavalt, vaid sellest on saanud elukesk- konna mõõde, osa kodukoha identiteedist. Arendajad lähe- vad aga tihti peale kergema vastupanu teed, lähtudes sel- lest, mis on lihtsam ja odavam. On juhtumeid, kus hoonest jääb järele vaid ajaloolise välimusega kest, kogu sisustus lõhutakse välja – vaatamata sellele, et see ei ole sugugi kõige otstarbekam ega ökonoomsem. Tulevasele elanikule ei anta võimalustki vana ja uue vahel valida. On selge, et ei saa luua nn muinsuslinna ja nõuda kõige säilitamist, mis vähegi ajahambale vastu pidanud. Seda vajalikum oleks ajaloolisi ehitisi enne suurremonti uurida. Saadavast infost oleks edaspidi abi sobivate lahenduste leidmisel, sarnaste hoonete puhul eeskujuna kasutamisel, rääkimata väärtus-

like detailide ja viimistluste säilimisest. Huvi selliste uurin- gute vastu on olemas. Sageli on suures remondituhinas algsed lahendused hävitatud ning hiljem enam ei teata, kuidas hoonet ajastutruult taastada. Miks ei võiks interjöö- riuuringud olla edaspidi miljööväärtusliku hoone korrasta- misprotsessi üks etappe ning ehitusprojekti aluseks?

PABERIRESTAURAATOR

KADRI KALLASTE KOMMENTAAR:

Kuna varem pole ajalooliste tapeetide dokumenteerimi- sele siseviimistluskihtide uuringute koostamisel põh- jalikumata tähelepanu pööratud, on sellise tapeedi näite avastamine erakordne. Seda enam, et tegemist on niivõrd ühtsena säilinud seinakujundusega. Selletaolist tapeedi paneelide raamistamist bordüüri ja neutraalse äärisri- bage on kasutatud juba alates 1870ndatest. Kui 19. saj oli tavaline tapetseerida kuni laekarniisini, siis 20. saj alguses on tapeedi ülemine äär toodud madalamale, mis- tõttu lagi muutub optiliselt kõrgemaks. Eestikeelses sise- kujundamist käsitlevas kirjanduses on rõhutatud värvide kasutamise tähtsust. Tavaliselt on värvivalikul lähtutud ruumi asendist ilmakaarte suhtes. See tähendab, et ruu- mides, kus on palju päikesevalgust, võib kasutada tume- daid ja külmemaid toone, ning pimedais ruumides tuleks kasutada just heledaid ja sooje toone. Antud näite puhul tuleb peale värvivaliku mängu ka kujunduse iseloom, mis on kahtlemata väga esinduslik. Arvatavasti on see olnud külalistele avatud ruum: kas söögi- või elutuba, või korteri/maja peremehe kabinet.

Kuna seinakujundus oli niivõrd terviklikuna säilinud, oleks kõne alla tulnud selle säilitamine. Seda oleks saa- nud teha nii *in situ* kui ka seinalt eemaldatuna restauree- rimisstudios. Restaureerimise eesmärk ja võimalik tule- mus tulnuks tellijaga läbi rääkida, sest ajaloolise tapeedi presenteerimise võimalusi on mitmeid ning koostöös tellijaga on alati võimalik sobiv kontseptsioon leida.

Karola Mursu on arhitektuurikonservaator.

(7) Üllatavaim leid hoovipoolsest hoonest: hilisemate tapeedikihvide ja ehituspapi alt esile tulnud vana tapeet. Tapeet oli säilinud hästi ning erakordselt suures ulatuses – koguni ruumi kolmel seinal

(8) Tapeedi muster

(9) Koridor säilinud kojakappidega tänavapoolses hoones

(10) Tänavapoolse hoone trepikoda

(11) Enamikes korterites olid säilinud algsed välis- ja siseuksed, aknad, lae- ja põrandalauad

PIIRKONNASEELTSID PÄRANDI JA MILJÖÖ HOIDJANA TALLINNA SELTSIDE NÄITEL

Piirkondlikul alusel loodud vabaühenduste tekkimise eelduseks on oma elukohast huvitumine ja sellest hoolimine. Ühendused võivad tekkida protestiliikumisest piirkonda negatiivselt mõjutava plaani vastu või ka lihtsalt niisama lähestikku elavate aktiivsete inimeste koondumisel. Nii või naa on seltsi moodustamise ja kestmise peamine eesmärk piirkonna väärtuste hoidmine ja säästliku arengu poole püüdlemine – sisuliselt muinsuskaitse sõna kõige laiemas tähenduses.

Piirkonnaseltse süüdistatakse tihtipeale NIMBY¹-suhtumises, kuna nad kipuvad protesteerima keskkonda radikaalselt muutvate uuenduste vastu. Olles tihedalt kokku puutunud enamiku Tallinna seltside tegevusega ning tutvunud muudegi linnade seltsidega, ei saa kuidagi selliste süüdistustega nõustuda. Aeg-ajalt kerkib küll esile ootamatuid ja arusaamatuid kodanikehäälid, kes ei taha oma kodu lähedale kohvikut või lasteaeda, sest need on liiga lärmakad, aga valdavas enamuses on tänapäeva seltside suhtumine NIMBYst väga kaugel, olles suunatud piirkonna säästlikule ja mõistlikule arendamisele, otsuste põhjendatusele ja avalikkuse kaasamisele.

Muinsuskaitse-ametniku vaatepunktist jagunevad hooned ja alad „kaitsealusteks” ja „mitte-kaitsealusteks.” Kohalikule elanikule, seejuures ka seltsi aktivistile, selline jaotus oluline ei ole. Tema jaoks on tähtis, et ei kaoks see, mille pärast ta piirkonda kolis ja mida ta seal väärtustab. Selleks võib olla rohelus ja vaikus, kiire ühendus kesklinnaga, madal ja ajalooõnguline hoonestus, lähedal asuvad puhkealad või miski muu. Nad kaitsevad või vähemalt üritavad kaitsta piirkonna pärandit ja miljööd – ka seal, kus seadus seda (veel?) ei kaitse.

Tihti kipub olema nii, et kohalik elanikkond on oma piirkonna väärtuste säilitamisel ametnikest mitu aastakümnet ees. Juba 1988. a esitas värskest taastatud Nõmme Heakorra Selts ettepaneku võtta Nõmmel ligi 40 väärtuslikku hoonet kaitse alla ning kaaluda kaitseala loomist.² Samal ajal protesteerisid kohalikud elanikud Kalamaja detailplaneerimisprojekti vastu, mis nägi ette asumis poolte majade lammutamist ning Soo tänava muutmist praegusest neli korda laiemaks magistraaliks; analoogne protestilaine toimus ka Süda-Tatari piirkonnas, kus elanikud võtsid sõna 35 ajaloolise hoone lammutamise ning 217 puu saagimise vastu ooperiteatri ja läbimurde ehitamise eesmärgil. Alalhoidlikkus ajalooliste asumite arendamisel, mis algas 1980ndatel elanike protestiaktioonidega suurlammutamiste vastu, on praeguseks saanud ametlikuks linnavõimu seisukohaks: nii Nõmme, Kalamaja kui ka Süda-Tatari on 2001. a kuulu-

tatud miljööalaks, viimane küll endiselt mõõndusega, et 1980ndate alguses kavandatud Lenini puistee läbimurre võib kunagi teostuda. Kalamajas jätkuvad endiselt tänapäevate läbilaskvuse teemalised debadid, aga nüüdseks on Soo tänava laiendamise plaanist jõutud kohalike elanike survele hoopis vastupidiste arengusuundadeni: Soo tänaval autodele antud ruumi tõmmatakse hoopis koomale ning vabanev ala jääb jalakäijatele ja jalgratturitele. Ka Nõmme tulevik ei ole ikka veel päriselt paigas ning aastatepikkused vaidlused linnaosa üldplaneeringu üle jätkuvad: kohalikud elanikud on taas linnaplaneerijatest konservatiivsemal positsioonil, tehes ettepanekuid miljööala laiendamiseks ja piirkonnas ebatraditsiooniliste hoonetüüpide keelustamiseks.

Vaadates seltside esindajate sõnavõtte ja kirjutisi, põhikirju ja kodulehtedel väljendatud eesmärke, võib öelda, et laias laastus on kõigi asumiseltside soovid elukeskkonna osas samad: rahustatud liiklus ja kergliikluse eelisarendamine, haljastuse säilitamine, parem heakord, hoonestuse tihendamine olemasolevaga sarnaste mahutudega (kuid mitte üld- ja sotsiaalmaa arvelt), avalike teenuste kättesaadavus. Paljud asumiselsid asuvad miljööaladel ning need mainivad tavaliselt ühe põhieesmärgina ka piirkonna miljööväärtuse säilitamist. Miljööala vähendamise ettepanekuid ei ole minu teada ükski asumiselts seni teinud, küll aga on tulnud ettepanekuid seda laiendada (vähemalt Nõmmel, Kalamajas ja Pelgulinnas). Tartu Supilinna Seltsi eestvedaja on intervjuus lausa öelnud, et nende suurim saavutus on asumis miljööala moodustamine.

Vastupidiselt ootustele ei ole õnnestunud leida veel ühtegi piirkonnaseltsi, mis protesteeriks oma kodupaigas ehituspiirangute kehtestamise vastu. Iseenesest põhjuseid ju leiaks: kõikvõimalikud muinsuskaitsealised või miljööala kehtestamisest tulenevad piirangud mõjutavad ja ahistavad kõiki sealseid elanikke ja kinnisvaraomanikke ega lase neil oma maju mis tahes viisil ümber ehitada ega lammutada. Koostöös Telliskivi Seltsiga läbiviidud miljööalade foorumil ei olnud elanikud aga pahased mitte piirangute üle, vaid hoopis seepärast, et nende täitmist piisavalt tõhusalt kontrollida ei suudeta ning et kaks sammu piiranguvõõndist väljapoole lubatakse liiga kontrastseid uushooneid.

Isegi Eesti kõige karmimate ehituspiirangutega alal, Tallinna vanalinnas tegutsev Vanalinna Selts ei ole muinsuskaitse-vaenulikkusega silma paistnud. Aastal 2010 seltsi poolt kirja pandud „Elukeskkonna probleemid vanalinnas” on tegelikult väga argised: kohalike vähene

(1)

(2)

(1) Titekärude paraad Kalamaja päevadel 2012. aasta kevadel. Ühissõit vanalinnast mööda Vana-Kalamaja tänavat mere äärde tõmbas tähelepanu lapsevankriga jalutajate vajadustele ning liikluskorraldusele õdusa miljööga Kalamajas. Fotod Reio Avaste

(2) Tõhus autoparkla kasutamine Kalamaja päevadel

kaasatus otsustusprotsessidesse, halb juurdepääs, negatiivne kuvand meedias, taskuvargad, õine lärm, liikluse rohkus ja kiiruseületamine, liiklusmärkide eiramine, parkimiskorraldus, kergliiklusteede vähesus, halb teenuste ja koolikohtade kättesaadavus, näotud matrjoškapoed, sobimatud reklaamid, prügikonteinerite ja käimlate vähesus, heakord ja kõnniteede mahasõitide puudumine. Mis piirangutesse puutub, siis elanikud näeksid hea meelega veelgi tõhusamat järelevalvet siltide ja reklaamide paigaldamisel. Rohkem tahetakse abi ja koolitust seoses ehitiste korrashoiu ja restaureerimisega.

Piirkondlikud seltsid ei ole mitte ainult muinsuskaitse- ja miljöösoõbralikud seltskonnad, vaid ka suunanäitajad, kes tõstatavad ajalooliste asumitega seotud teemasid, mis ei ole seni eriti muinsuskaitsete töölauale jõudnud, kuid on ajalooliste piirkondade säästva ja jätkusuutliku arengu seisukohast väga olulised. Olulisimad neist on liikluskorraldus, avaliku ruumi areng ja avalike teenuste kättesaadavus, aga kaudselte ka uute arendusalade kasutussevõtmine.

On väga suur erinevus, kas vanad majad seisavad vaikse, rahuliku liiklusega tänavate ääres, või kihutab nende vahelt läbi pidev liiklusvoog, mis pritsib seinu, väristab aknaraame, tekitab häiriva mürafooni ja teeb tänaval jalgsi käimise ebameeldivaks. Asumiseltsidele on liikluskoormuse vähendamine ja liikluse rahustamine oluline rahuliku elukeskkonna, ohutuse ja piirkonna atraktiivsuse seisukohast. Kaude on see küsimus aga oluline ka vanade majade säilimiseks, sest kui tihe liiklus majaesisel tänaval peletab eemale inimesi, kes oleksid huvitatud oma tulevikku seal nägema ja hoonesse investeerima, on maja seisukorra halvenemine paratamatu.

Sellega seoses on ka tänavaruumi jaotamine ajaloolise keskkonna elujõulisust ja miljööd tohutult mõjutav faktor: tänavalaie vanade majade piirkonnas muuta ei saa ning ruumi optimaalne jaotamine jalakäijate, ratturite, haljastuse, parkimise, ühistranspordi ja autode vahel on ainus viis määrata tänavate iseloomu ja ilmet. Alles 2012. a on tänavate ja platside projektid seltside järjekindlal nõudmisel laiemat läbiarutamist leidnud. Siingi on ilmnunud, et seltsid on muinsuskaitse ja miljööalade ametnikega täiesti ühes paadis, seades esikohale jalakäijasoõbralikkuse, haljastuse ja autoliikluse rahustamise.

Avalike teenuste kättesaadavus on samuti teema, mis on seotud ajalooliste piirkondade elujõulisuse ning liikluskoormusega. Sportimisvõimalused, lasteaia- ja koolikohad ning laste huviringid peavad olema ajalooliste asumite sees, mitte koondatud kaugele kesklinna, eriti siis, kui need asumid tihenevad ja saavad uusi elanikke järjest juurde. Kui elanikud saavad oma igapäevased asjad aetud jalutuskäigu kaugusel, ei hävita liiklus- ja parkimisprobleemid olemasolevat keskkonda. Kui aga lapsi tuleb hommikul sõidutada erinevatesse kohtadesse, on tagajärjeks süvenev autostumine, mis neelab tänavaruumi, hoovid, roheline ja pikkamisi ka kogu piirkonna väärtusliku miljöö, peletades inimesed linnalähedastesse valdadesse

rohelist otsima, andes sellega autostumisele ja linnakeskkonna halvenemisele veelgi hoogu juurde.

Avalike teenuste kättesaadavus ja seega autostumise ohjamine on aga otseselt seotud linnavara müügi ning maa sihtotstarbe muutmisega. See on teema, mis on käinud tasakesi ja avalikku arutelu tekitamata kaasas sadade ja tuhandete maatükkide ja hoonetega, mis on tagastatud, erastatud ja müüdüd. Seltsid on need, kes on täiesti põhjendatult hakanud probleemi üha teravamalt tõstatama seoses Pirita TOPi, Hipodroomi, Lastestaadioni ja paljude muudegi objektidega. Seni kahjuks üsna tulutult, aga ma arvan, et linna ehk kõigi linlaste ühisvara müük ja suurte maatükkide sihtotstarbe muutmine on selline teema, mis analoogselt puitasumite säilitamisega jõuab ametlikesse regulatsioonidesse ehk alles paarikümne aasta pärast.

Teine ülioluline teema on uute elamualade kasutussevõtmine linnas. Seegi on muinsuskaitse kõige laiemas mõttes: kuidas arendada eelisjärjekorras hoopis alasid, kus on palju ajaloolist ja väärtuslikku hoonestust. Kui võrrelda näiteks Tallinnas kõrvutiseisvaid Seewaldi ja Hipodroomi krunte, on selge, et Seewaldi arendamine on palju olulisem ja vajalikum, sest seal on palju lagunevaid väärtuslikke vanu hooned, mida on vaja korda teha ja neile uued funktsioonid leida. Sarnaseid näiteid on Tallinnas ja teisteski linnades palju: mõned hüljatud, kuid ajalooliselt ja arhitektuuriselt väärtuslikud piirkonnad vajavad hädasti uut hingamist, aga detailplaneeringutega lubatakse enne nende prioriteetsete arenduste teostumist suurarendusi ka funktsioonita tühermaadele või üld- ja sotsiaalmaadele, nullides sellega renoveerimist ootavate ajalooliste hoonete taastamisvõimaluse. Eelistan tuleb olemasolevate ehitiste kasutussevõttu, eriti kui need on nii väärtuslikud, et on tunnustatud riiklikuks mälestiseks. Ametnikud ja poliitikud peavad hakkama arutama, mismoodi seda meie õigusruumis teha. Seltsid arutlevad ja astuvad samme sel teemal aga juba praegu.

Seltsid näevad keskkonda ja seda mõjutavaid faktoreid ühe tervikuna, mitte ei jaga seda „kaitsealusteks” või „mitte-kaitsealusteks” üksikobjektideks. Muinsuskaitse on sellest õppida, et kui kaitsta, tuleb kaitsta kogu tervikut ning soodustada igati selle terviku mõistlikku ning säästlikku arengut, alustades omandivormide ja sihtotstarvete määramisest lõpetades katusekallete ja fassaadidekooridega. Praegu on võim, sh muinsuskaitse, alustanud tagumisest otsast, hakates tegelema dekooride ja kalletega, aga mitte kogu elukeskkonnaga. Seltside tegevussuund näitab, et pisidetailide ja üksikobjektideni jõudmine on igati aktsepteeritav ja avalikus huvis – tasapisi tuleb aga täita mõtestatud tegevusega ka kõik see, mis jääb arhitektuursete detailide ette ja vahele: liiklus, avalik ruum, roheline, teenused, inimesed ja nende soovid...

PS Inimeste ja nende soovide kaardistamiseks on Linnalabori eestvedamisel algatatud projekt linnaidee.ee, mille raames kavatsen kaardistada Tallinna ajalooliste asumite elanike väärtushinnanguid ja tulevikunägemusi. Tulemusi ei oska ennustada, aga need on kindlasti ülipõnevad.

(3)

(4)

(5)

(3–4) Professorite Küla Selts Kopli poolsaare tipus tegutseb endise Vene-Balti laevatehase ametnike elamupiirkonnas, sh Kopli liinide alal. Seltsi eesmärkideks on kultuuripärandi säilitamine ning piirkonnast turvalisema ja sõbralikuma elukeskkonna kujundamine. Fotod Teet Parve
 (5) Professorite Küla lustipäev 2012. aasta augustis meelitas kokku nii kohalikud kui ka paljud uudishimulikud linlased, kes tulid Koplit avastama. Toimus ekskursioon Kopli liinidele, piirkonna vanade fotode näitus ning palju meelelahutuslikku

Triin Talk on Muinsuskaitseameti ehitismälestiste peainspektor ja Telliskivi Seltsi liige.

¹ *Not in my back yard* - mitte minu tagahoovis.

² Alatalu, R. Muinsuskaitse siirdeühiskonnas 1986–2002. Rahvuslikust südametunnistusest Eesti NSV-s omaniku ahistajaks Eesti Vabariigis. Doktoritöö. Eesti Kunstiakadeemia, 2012.

VABATAHTLIK MUINSUSKAITSES – KES, KUS, MILLEKS?

„Minu isamaa
on nii ilus ja nii kole korraga ...”
(Orelipoiss)

1980ndate teisel poolel tekkis Eestis enneolematu kodaniku liikumine: tuhanded inimesed astusid Eesti Muinsuskaitse Seltsi liikmeks, et panustada oma aega ja energiat meie ajaloolise mälu ja kultuuri taastamisse. Lõpptulemusena oli vaja taastada „muinsuste muinsus – vaba Eesti riik”. Ühistöö rõõm üle kogu Eesti toimunud talgutel tõmbas kaasa vabatahtlikke, kelle hulgast kerkis esile nii mitmeidki Eesti Vabariigi taassünnile kaasa aidanud poliitikuid.

Tänapäevaks on olukord mitmeti muutunud: inimestel on vaba aja sisustamiseks lugematuid võimalusi. Paljud on tööga sedavõrd hõivatud, et vaba aega üle ei jäägi. Kes on praegu need, kes vabatahtlikena muinsuskaitse liikumises tegutsevad? Analüüsides seltsi astunud liikmeid perioodil 2010 kuni 2012 näeme, et nende seas on alla 40 aastaseid 44%, vanuses 40 – pensioniiga 36% ja pensionieas inimesi 20%. 60% uutest liikmetest on naised, mehi tubli 40%. Seltsi liikmeskond jaguneb mitmeks eri rühmaks: piirkondlikud algüksused maakondades, erialaseltsid ja -ühendused ning seltsi esimese põhikirja järgi „hajaliikmed”: inimesed, kes ei kuulu ühtegi maakondlikku või erialaseltsi, vaid on astunud EMSi üksikliikmeks. Liikmete koguarvu on üsna keerukas määratleda: selts ei ole liikmemaksu korjamisel väga karmikäeline olnud ning aeg-ajalt astub ikka sisse keegi, kes omateada on juba aastaid EMSi liige, kuid aastamaksu tasumise unustanud. Lihtsam on kokku lugeda piirkondlikke algüksusi (neid on pea kõigis maakondades v.a Jõgevamaa, Järvamaa ja Võrumaa) ning EMSi liikmeks astunud erialaseltse: Eesti Arheoloogia Selts, Eesti Arhivaaride Ühendus, Kitsarööpmeline Muuseum-Raudtee jt. Praegu hindame oma liikmeskonnaks 700–800 liiget. Tihe koostöö toimub kodu-uurijate ja genealoogidega, kellega lisaks sarnastele eesmärkidele seob ka ühine aastaraamat. EMSi algüksusena alustanud Säästva Renoveerimise Infokeskus on nüüdseks arenenud iseseisvaks ühenduseks, tegutsedes nii Tallinnas, Paines kui ka Tartus. Traditsiooniliste materjalide ja töövõtete ning säästva eluviisi propageerimisel kasutavad nad edukalt Euroopa fondide rahastust ning on koos EMSiga korraldanud mitmeid sisukaid sündmusi.

Ilmselt seostub Eesti Muinsuskaitse Selts tänapäeval eelkõige igakevadise muinsuskaitsekuu ja sügisest

Euroopa muinsuskaitsepäevade korraldamisega. Ekskursioonide, õppekäikude, seminaride, muinsuskaitse teemaliste näituste ja töötubade nimekiri on pikk. Paaril viimasel aastal oleme hakanud lähemalt tutvustama ka Eesti väikelinnade ajalugu, nende omapärasid arhitektuuri ja selle kaitsmise olulisust. Suurt huvi äratavad muinsuskaitsekuu ajal Tallinna Kultuuriväärtuste Ameti spetsialistide juhitud ekskursioonid Kadriorgu, Kalamajja, Beckeri laevaehituspiirkonda, tavaküllastajatele suletud hoovidesse jm. Populaarsed on olnud ka pealinnast kaugemale viivad õppesõidud. Viimasel muinsuskaitsekuul tutvusid huvilised arheoloog Ain Lavi juhtimisel Peipsi-äärse asustuse ja sealse ajaloo. Sõidu muutis täiuslikuks Peipsi kaladest valmistatud lõunasöök linnamäel peetud piknikul. Kiirelt täitusid kohad ka arheoloog Ants Kraudi korraldatud Harju- ja Raplamaa pühasid hiisi ning kultuspaiku tutvustavale ringsõidule.

Eesti mälestised ja ajaloolised paigad vajavad pidevat hoolt. Suurt rõõmu valmistab tõsiasi, et inimestel on jätkuvalt aega ja tahet kokku tulla ning korrastamist vajavate mälestiste või Eesti ajaloos oluliste paikade hooldamisele kaasa aidata. Muistsete linnamägede võsast puhastamise talgud ei ole sugugi tuim töö: alati on sellistes ettevõtmistesse kaasatud mõni tuntud spetsialist, kes tutvustab huvilistele ka paiga ajalugu. Hea meel on inimestest, kes peavad oluliseks kuuluda EMSi ridadesse ning ise kaasa lüüa nii kevadistel talgutöödel, suvistel ringsõitudel, sügisestel ekskursioonidel ja seminaridel kui ka talvistel avalikel ettekandeõhtudel, mis saavad võimalikuks vaid seetõttu, et liikmete hulgas leidub väga häid asjatundjaid, kes vabatahtlikena lahkelt oma teadmisi aja- ja kultuuriloost teistegagi jagavad. EMSi tegevus sõltub täiel määral meie liikmete ja toetajate aktiivsusest ja algatustest. Nüüd, kus selts on juba 25-aastane, on ehk igati mõistlik kaaluda, kas on soovi oma teadmisi ja oskusi laiemalt jagada, pakuda välja mõni päevakajaline aruteluteema, korrastamist vajav paik või astuda lihtsalt EMSi liikmeks.

Muinsuskaitse on meie tuleviku kaitse ja muinsuskaitse liikumine vajab vabatahtlikke. Igaühest meist sõltub, kui ilus või kole on meie isamaa.

Helle-Silvia Solnask on Eesti Muinsuskaitse Seltsi ase-esimees.

(1)

(2)

(3)

- (1) Rahvusvahelisel muinsuskaitsepäeval, 18. aprillil heisatakse Muinsuskaitse Seltsi majal muinsuskaitsekuu lipp. Lippu heiskab Georgi Särekanno, auvalves on seltsi esimees Jaan Tamm ja ase-esimees Helle-Silvia Solnask. Fotod Ants Kraut
- (2) Muinsuskaitsekuu ekskursioon Peipsiveere muististega tutvumas. Kalana linnamäge tutvustab arheoloog Ain Lavi.
- (3) Tallinna Kultuuriväärtuste Ameti kultuurilooline rattaretk Piritale. Kose suvemõisast räägib Oliver Orro. Foto Karel Zova

(4)

(4) Peipsimaa Kogukonnaköök pakkus Alatskivi mõisa õuel traditsioonilist Peipsi kalasuppi. Foto Ants Kraut

MUINSUSKAITSE USALDUSMEHED – KULTUURIPÄRANDI KAITSJAD

Eesti Muinsuskaitse Seltsi auesimees Trivimi Velliste kutsus konverentsil „Eesti muinsuskaitse liikumine: järgmised 25 aastat” üles järgima kunstiteadlase Villem Raami soovi, mille kohaselt oleks igas kihelkonnas üks muinsuskaitse usaldusmees. Arvuliselt ei tohiks selle saavutamise olla keeruline, sest 2013. a alguse seisuga oli meil juba u 90 usaldusmeest. Kasvuruumi on aga kindlasti, kas või nt Muinsuskaitse Seltsi liikmete hulgas, kes on sisuliselt juba praegu usaldusmehed, kuid n-õ vormiliste nõuete täitmiseni ei ole paljud veel jõudnud.

Hoopis mitmetahulisem on küsimus Muinsuskaitseameti enda jaoks: mida õigupoolest ootame muinsuskaitse usaldusmeestelt, milline on nende roll meie kultuuripärandi hoidmisel? Paljudele on kindlasti teada, et Teise maailmasõja eelses Eestis tugineski muinsuskaitse süsteem just suuresti usaldusmeestele. Enamik neist olid maakoolide õpetajad, n-õ maa sool, kellelt lisaks koolitundide andmisele eeldati põhjalikke teadmisi teisteski valdkondades, millest üks osa oli usaldusmehiks olemine. See oli pigem auamet ülesandega hoida silm peal kohalikel muististel ja nende seisukorral. Millised ootused paneme usaldusmeestele tänapäeval? Kas nende rolli võiks lihtsustatult näha skaalal, mille ühes otsas on nt abipolitseinik ning teises mõne huviringi liige? Vaadates usaldusmehe institutsiooni reguleerivat õigusakti, sisaldab see tõesti

abipolitseinikke elemente: usaldusmees on muu hulgas kohustatud jälgima oma tegevuspiirkonnas mälestiste ning nende tähtsuste säilimist, seisundit ja hooldamist; tal on õigus juhtida mälestiste omanike või valdajate ning teiste isikute tähelepanu mälestiste kaitse eeskirjade täitmisele jne. Tahtmata vähendada õigusrikkumisest teavitamise olulisust, arvan siiski, et 21. saj usaldusmehe tegevus peaks olema suunatud pigem kultuuripärandi väärtuste ja säästva eluviisi tutvustamisele, mis ongi juba mitmete kohalike asumiseltside või koduloo- ja ajalooringide igapäevane ülesanne (konverentsid, õppepäevad või teemakohased kirjutised). Kindlasti jääb usaldusmeeste hooleks edaspidigi Muinsuskaitseameti informeerimine mõne maapõues olnud arheoloogilise leiu või merepõhjas lebava laevavraki detailide rikkumisest või kaitsealuse ehitise „surnuks” remontimisest. See on aga tegelemine tagajärgedega. Meie peamine ühine eesmärk on tõsta inimeste teadlikkust, sest teadlik inimene näeb ja oskab ise hoida väärtuslikku kultuuripärandit.

Muinsuskaitseamet on korraldanud ja korraldab kindlasti edaspidigi praegustele ning tulevastele usaldusmeestele ühiseid teabepäevi. Loodame, et usaldusmeeste kogunemised kas siis loengusaalis või mõnel mälestisel, kus võiks toimuda ühine arutelu ja infovahetus, muutuvad meeldivaks traditsiooniks.

Tarvi Sits on Muinsuskaitseameti peadirektori asetäitja – arendusdirektor.

MUINSUSKAITSELINE JÄRELEVALVE – KELLELE JA MILLEKS?

Pealkirjas toodud küsimusele saab vastata mitmel moel. Üks võimalus on võtta aluseks muinsuskaitseeadus ja selle rakendusaktid ning anda nende abil ammendav ja juriidiliselt korrektne vastus. Kuiv juriidika ei ava aga tihti asja tegelikku sisu ning olenevalt vaatenurgast on erinevad ka tõlgendused ja ootused.

Lihtsustatult lähenedes on kolm oma huvidega osalist, kel on ühine eesmärk: korrastatud mälestis. 1. Muinsuskaitseamet, kes soovib, et muinsuskaitse järelevalve tegija tagaks kooskõlastatud projekti järgimise, kvaliteetse töö, sobivad töövõtted ja materjalid ning tööde lõppedes tehtu kohta aruande esitamise. 2. Ehitaja, kes on huvitatud sellest, et muinsuskaitse järelevalve tegija annaks nõu ja pakuks lahendusi eriti olukordades, kus tegelik elu ja projekt kokku ei lähe. 3. Omanik/tööde tellija, kes soovib, et muinsuskaitse järelevalve nõustaks ja aitaks teda nii suhtlemisel ehitaja kui ka Muinsuskaitseametiga ning tagaks restaureerimistööde ja tehtud investeeringu õnnestumise.

Tegelikkus on aga sageli teistsugune. Muinsuskaitseamet ei ole rahul tehtu kvaliteediga (lisaks on sageli ka tööde aruanne kesine); ehitaja on kasutanud muinsuskaitse järelevalvet viigilehena ebaprofessionaalse töö varjamiseks ning omanik ei ole saanud tasemel tulemust – heal juhul vaid näivat, hetkelist kasu: järelevalve tegi töö suhteliselt madala hinna eest, kasutati odavaid, kuid mitte ajas vastupidavaid materjale jne. Ebakvaliteetsete materjalide ja valede töövõtete mõjud ilmnevad küll alles mõni aeg hiljem, kuid ümbertegemine on tavaliselt mitu korda kulukam ning vahel on tekitatud pöördumatutki kahju.

Muinsuskaitseameti väljastatavate tegevuslubade süsteemis, mis peaks olema restaureerimistööde kvaliteedi tagaja, on muinsuskaitse järelevalve pahatihti üks nõrgemaid lülisid. Sellel on nii objektiivseid kui ka subjektiivseid põhjuseid.

Esiteks: Millist erialast haridust oodatakse muinsuskaitse järelevalve tegijalt? Ta peaks teadma kõigest midagi: tundma arhitektuuri, materjale ja ajalugu, suutma hinnata konstruktsioonide tugevust jne. Sellist eriala eraldi ei õpetata, mistõttu kasutatakse väga erineva tausta ja baasharidusega spetsialiste. See on ka üheks põhjuseks, miks nende tase on ebahütlane.

Teiseks: Muinsuskaitse järelevalve tegijale maksab palka tellija. Kulunud tööde, kes maksab, tellib ka muusika, kehtib kahjuks siingi. Seetõttu on järelevalve tegija sageli surve all ning töötab võimalikult odavalt, mitte aga parimal võimalikul moel. Vastasel juhul on oht, et leping lõpetatakse ja palgatakse uus inimene.

Kolmandaks: Järelevalve teostamine eeldab teatud isikoomadusi, nt suhtlemisoskust ja otsustamisjulgust. Vanad hooned on täis üllatusi ning restaureerides on väga harva võimalik kooskõlastatud projekti täpselt järgida. Töö käigus võib nt selguda, et mõni konstruktsioon on oodatust pehkinum, mõne värvikihi või vineeritahvli alt võib paevalgele tulla ajalooline maaling vms. Sellistel puhkudel on just muinsuskaitse järelevalve tegija see, kes peaks esitama ettepaneku edasisteks sammudeks. Tegevuste läbimõtlemine, nende põhjendamine kõigile osalistele ja otsuste langetamine ei ole kerge ülesanne. Juhtub sedagi, et järelevalve tegija viibib objektil harva, mistõttu eelneva tädeviimine on veelgi keerulisem. Vahel tundubki, et harv kohalviibimine on järelevalve üks peamisi probleeme: töö võetakse ette, kuid töö regulaarselt ei käida.

Kuidas edasi? On selge, et samamoodi jätkata ei saa. Muinsuskaitseametile heidetakse sageli ette liigset kontrollimist, kuid antud juhul näen, et kvaliteedikontroll muinsuskaitse järelevalve üle on olnud liiga juhuslik ja väheste tulemustega ning seda tuleb muuta. Kontrollimine on asja üks (lihtsam?) pool. Kuidas aga süvendada mõtteviisi, et muinsuskaitse järelevalve on omaniku/tellijaga abiline ja koostööpartner ning pikemas perspektiivis kasulik investeering nii hoone omaniku kui ka kultuuripärandi seisukohast? Niisiis tuleb kvaliteedikontrolli puhul keskenduda ka sõna esimesele poolele – kvaliteedile. Seda aitab tõsta järjepidev muinsuskaitse-spetsialistide (täiend)koolitamine ja heade praktikate tutvustamine.

Teadlik tööde tellija oskab hinnata heatasemelist tööd mälestiste restaureerimisel, mis on omakorda kultuuriväärtuste säilimise peamine tagatis. Seega, kui üha enam mõistetakse muinsuskaitse järelevalve vajalikkust (nii tegijate/ehitajate kui ka tellijate poolt) nõuandja ja omaniku parema käena, mitte ei peeta seda tüütuks lisakuluks (mille täitmiseks piisab tööde aruande allkirjastamisoskusest), seda paremini on hoitud ka meie kultuuripärand.

(1) Muinsuskaitse järelevalve, mälestise omaniku ja Muinsuskaitseameti vahelise sujuva koostöö heaks näiteks on restaureeritav Keila-Joa mõisa peahoone. Foto Mari Loit

MÄLESTIS JA EUROPROJEKT. KURESSAARE KINDLUSE RESTAUREERIMISTÖÖDE KOGEMUS

Senikaua kuni on tegemist mälestise restaureerimisprotsessiga, kus osalevad ühelt poolt tellija ning teiselt poolt projekteerija ja restauraator, on see üsna selge. Sõnastatakse eesmärgid, tehakse vajalikud uurimis- ja projekteerimistööd ning lõpuks toimub restaureerimine, kusjuures selle tehnilised nüansid peaksid lähtuma eelkõige objekti omadustest ja seisukorrast.

Sageli lisanduvad aga veel mõned osapooled, kelle jaoks on primaarsed hoopis teised väärtused kui mälestis või selle kasutusvõimalused. Tinglikult on nendeks raha ja selle kasutamise reegleid kehtestavad avalik-õiguslikud struktuurid. Seal domineerivad küll sellised mõisted nagu avatus, võrdsus, läbipaistvus jne, kuid kusagil ei mainita projekti eesmärgiks olevate tegevuste e objekti restaureerimise efektiivsust ja kvaliteeti.

Riikliku või kohaliku omavalitsuse omandis oleva mälestise restaureerimine toimub struktuurifondide toetusel sisuliselt projektina, millega on seotud mitmed, ja kohati vastandlikud osapooled. Teoreetiliselt peaks mälestise ja selle restaureerimisprojekti kõikide osapoolte vahel toimima teatav sünergia, mis aitaks kõige efektiivsemal moel saavutada püstitatud eesmärgid. Tegelikult kohtab aga sageli hoopis konfrontatsiooni, kuna mälestis (ja selle omanik) ning restaureerimiseks loodud projekt (või projekti osapooled) lähtuvad erinevatest väärtustest. Omanik lähtub sellest, mis on vajalik mälestise kui füüsilise ehituskehandi ja selle ekspluateerimise seisukohalt, Ettevõtluse Arendamise Sihtasutus (EAS) ja Rahandusministeerium järelevalveasutustena aga hoopis sellest, mil viisil tohib formaalselt raha kasutada.

Käesoleval ajal, mil Euroopa struktuurifondide toel viiakse ellu väga suuri mälestiste restaureerimisprojekte, nagu nt Meremuuseumi vesilennukite angaarid, Teletorn või ka Kuressaare kindlus, on olukord seda keerulisem, et puuduvad konkreetset mälestiste päästmiseks ja restaureerimiseks mõeldud fondid või meetmed. Seetõttu on need küsimused suunatud nt turismimeetmesse, millel mõistagi on hoopis teised prioriteedid kui vaid mälestise konserveerimine või restaureerimine.

Restaureerimiseks loodud projekti osapoolte vastuloolud võivad väljenduda üsna mitmel viisil. Olgu selleks siis riigihangete süsteem tervikuna, EASi või mõne muu kontrollorgani tegevus ning nende mõlemaga seotud projekti ääretu jäikus. Vürtsi lisab veel asjaolu, et paralleelselt võib eksisteerida mitu „tunnustatud tõlgendust”: EAS arvab üht, Rahandusministeerium teist.

2009. aastal käivitus Saaremaa Muuseumi projekt „Kuressaare kindluse kui turismiobjekti arendamine” kogumaksumusega 60 000 000 krooni. Projekt viiakse ellu meetme „Üleriigilise tähtsusega kultuuri- ja turismiobjektide väljaarendamine” raames. Mahukaim osa sellest on Kuressaare kindluse restaureerimine.

Veidi rohkem kui kolme aasta jooksul, mil projekt on kestnud, on tulnud kokku puutuda mitmete väga põhimõtetlike probleemidega, mis sobivad illustreerima eelpool sõnastatud vastuolusid. Seda nii hankemenetluses kui ka EASi kui kontrollorgani tegevuses.

Kui riigihangete süsteemi võib pidada suhteliselt objektiivseks, ent väga jäigaks, mistõttu see ei sobi hästi restaureerimisvaldkonda, ei ole võimalik pidada objektiivseks või põhjendatuks kogu probleemistikku, mis on seotud projekti bürokraatliku poolega ehk eri institutsioonide ja nende omavahelise asjaajamisega. Tegemist on puhtal kujul projekti mõne osapoolte töökvaliteedi küsimusega.

EASil on rahajagajana seadusjärgne õigus ja kohustus hinnata projekti kõlbulikkust ja kontrollida selle kulgemist. Nii olulise rolli puhul, kus üksainus „ei” võib tähendada kogu projekti lõppu või vastupidi, „jah” selle edukust, eeldaks, et ollakse töö sisu mõistmisel ja hindamisel ka vajalikul määral kompetentsed.

Saaremaa Muuseumi projekti raames on kompetentsi probleem võtnud korra lausa koomilise vormi, taandudes küsimusele: mis on arheoloogia? Küsimus iseenesest ei omakski ehk erilist tähtsust, kui sellest ei sõltuks hanke protseduur. EAS seostas mõiste „arheoloogia” ehituslike eeltöödega, mille puhul nõuti avatud riigihanget. Korra jõudis diskussioon isegi üleeuroopalise hanke vajaduseni. Meie nägemuses oli siiski tegemist teadustegevusega, mis võimaldab lihtsustatud hankemenetluse kasutamist. EAS nõustus esitatud seisukohaga alles seejärel, kui Eesti Teaduste Akadeemiast oli võetud tõend, mis kinnitas, et arheoloogilised uuringud on tõesti ajalooteaduse alusuuringud.

Näidetena võib tuua ka olukordi, kus esitatud küsimustele ei ole antud konkreetseid vastuseid, vaid viidatud Riigihangete seaduse paragrahvile, mille nõuetele tegevus peab vastama. Või siis soovitatud pöörduda otse Rahandusministeeriumi juristi poole. Selline käitumismall viib vägisi mõttele, et EAS ei ole ise suutnud esitatud küsimusele vastust leida.

(1)

(2)

(3)

(4)

(1) Põhjabastioni flank 2010. aastal. Fotod Tõnu Sepp

(2) Põhjabastioni flank 2011. aastal

(3) „Ehituslike eeltööde” käigus avatud keskaegsed müürid

(4) Müüritööd kindluse kirdekurtiinil

(5) Kagukurtiini müüri voodri ladumine

Kui arheoloogia-teemalist küsimust võib veel inimlikult mõista – EASis pole otseselt muinsuskaitse- ja restaureerimisala spetsialiste –, siis olukordi, mil üha uuesti kerkivad esile probleemid korra juba heaks kiidetud formaaljuriidiliste protseduuridega, on raske põhjendada. Kui mingi tegevus või nt kvartaliaruanne on korra õigeks tunnustatud, peaks see seisukoht kehtima ka järgmisel aastal ning teistegi analoogiliste sammude puhul. Ilma selle kindlustundeta on ükskõik millise projekti osapooltel ääretult keeruline tegutseda. Praegu tunnustab aga EAS isegi, et kui mingi aruanne on kinnitatud, ei tähenda see veel, et hiljem mõne, nt Rahandusministeeriumi auditi käigus seda seisukohta ei muudeta. Kahjuks on see mitme projektiga ka nõnda juhtunud. Nii võib see nt Meremuuseumile maksma minna u 278 000 eurot.

Situatsioon, kus kaks riiklikku institutsiooni, nagu EAS ja Rahandusministeerium, on ühtedest ja samadest seadustest lähtudes erinevatel seisukohtadel, on kummaline ning segadust tekitav.

Ka Saaremaa Muuseumi projekti kulgu on Rahandusministeeriumi audiitor korra juba kontrollinud. Nagu ikka, kerkisid üles mõned küsimused seoses projekti käigus juba tehtud ja EASi kooskõlastatud muudatuste ja lisatöödega. Kuigi need ei olnud vormistatud hangetena (peattevõtjale suunatud väljakuulutamisetega läbirääkimistega hankemenetlus), olid siiski kõik vajalikud kalkulatsioonid ja protokollid olemas, nii et audiitor osutas vormilistele vigadele, aga leppis meie seisukohtadega.

Just vajalike muudatuste ja lisatööde sisseviimine projekti tundubki olevat Kuressaare kindluse taoliste objektide puhul üks suuremaid komistuskive. Kui objekt on projekti käivitumisel u 2/3 ulatuses varjatud olekus, st rusukihiga kaetud, ei ole ühelgi viisil võimalik kõiki töid lõpliku täpsusega prognoosida. Kogemustega restau-

raatoreid ega muinsuskaitseametnikke selline olukord ei üllata. Kui esimesel aastal viidi siin muudatused suhteliselt valutult sisse (EAS aktsepteeris neid lisatööde taotlustega), siis 2012. aastal tekkis korraka tõsine tõrge tehnoloogiliselt vajaliku mördi retsepti muutmise ning sellega kaasneva mördi hinna kallinemise osas. Ei lepitud ka läbirääkimistega hankemenetluse kaudu, kuigi Riigihangete seadus seda võimaldaks (kuni 20% esialgse lepingu mahust), vaid esitati pärast Rahandusministeeriumiga konsulteerimist seisukoht, et mördi retsepti muutmine on võimalik vaid olemasoleva lepingu ülesütlamisega ja uue riigihanke korraldamisega. See aga tähendab projekti lõppu, kuna uuteks hangeteks polnud aega.

Mida võiksime Kuressaare kindluse restaureerimise projekti senise kogemuse põhjal järeldada? Esmalt vast seda, et riigihangete seadus ei vasta selliste projektide vajadustele. Nii keeruliste ja suuremahuliste mälestiste puhul, nagu Kuressaare kindlus või ka Meremuuseumi vesilennukite angaarid, kus suur osa informatsioonist on enne tööde algust varjatud, ei saa lähtuda samadest kriteeriumidest kui uusehituse puhul. See vajab teistsugust lähenemist ja suuremat paindlikkust. Kindlasti vajab täpsustamist EASi roll ja vastutus. Praegu on see midagi äärmiselt ebamäärast. Kuna EASil pole projekti sisust lähtuvat erialast *know how*'d, suudetakse tegeleda vaid bürookraatlike nüanssidega, ning selleski vallas tehtud otsused ei pruugi olla lõplikud ja tõesed.

MUJALT MAAILMAST

EESTI TÖÖ MAAILMAPÄRANDI KOMITEES

Nii kultuuri- kui ka looduspärandit hõlmava maailmapärandi konventsiooniga on ühinenud pea kõik maailma riigid. Kokkulepitud pärandipoliitika rakendamist jälgib 21 riigist koosnev komitee, kuhu praegu kuulub ka Eesti. 2012. a suvel Peterburis toimunud istungil juhtisid Eesti delegatsiooni Mart Kalm ja Urve Sinijärv, kuid istungi ettevalmistustöös osales veel arvukalt meie eksperte.

Üks komitee olulisi ülesandeid on täiendada maailmapärandi nimekirja, mida võib pidada konventsiooni lipulaevaks. Peagi tuhande paigani jõudva loetelu täiendamine on muutunud aina keerulisemaks ja poliitilisemaks. Seekord tekitas näiteks suurt elevust hiljuti UNESCO liikmesriigiks saanud Palestiina taotlus Jeessuse sünnikiriku kandmiseks ohustatud maailmapärandi nimekirja, mida komitee liikmete enamus salajasel hääletusel ka toetas. Kahtlemata on tegu paigaga, mille religioosne ja ajalooline tähendus on erakordne. Küll aga ei vasta see ohustatud pärandi nimekirja kriteeriumidele, kuna pole otseses hävimisohus.

Põnevate uute paikade hulgas võib nimetada pärilpüügiga seotud pärandit Bahreinis, traditsioonilist riisikasvatuse süsteemi Bali saarel, Vaikses ookeanis asuvaid Palau kaljusaari, modernismi ja kolonialismi sümbioosi Maroko pealinnas Rabatis ning uhkete maalingutega 19. sajandi talumaju Roots. Looduspärandi paikadest on tähelepanuväärsemad Sahara kõrbes asuv 18 järvest koosnev põhjaveetoiteline järvestu Tšaadis, Hiina fossiilide leiukoht, kus on esindatud varajase kambriumi elustiku jäänused 530 miljonit aastat tagasi ning Leena jõe sammaskaljud Sahhas (Jakuutias).

Teine mahukas osa komitee tööst on juba nimekirja kantud paikade seireraportite hindamine. Üha enam

muresid seondub inimtegevuse ja hoolimatusega ning kasvava arendus- ja turismisurvega. Olgu selleks soov kärpida Selousi rahvuspargi piire uraaniakaevanduse avamiseks või rajada kullakaevandus Venemaa Komi met-sadesse. Paljudel juhtudel on raske leida nii pärandit kui ka igapäevaseid vajadusi rahuldavaid lahendusi. Näiteks Panama linn vajab uut ühendusteed eri linnaosade vahel. Kuna tunneli rajamine on väga kallis, soovitakse rajada vanalinna ümbritsev viadukt, mis sulgeb Vaikse ookeani ranniku vanima Euroopa tugipunkti vaated ookeanile.

Paraku tuletas seekordne istung valusalt meelde sedagi, kui haavatav on pärand relvastatud konfliktides. Kultuurilist ja rahvuslikku enesetaju väljendav pärand on sageli teadliku rünnaku objekt. Vaid paar päeva pärast seda, kui komitee oli kandnud Mali riigi palvel sealsed pühamud ohustatud pärandi nimekirja, purustasid islami-äärmuslased Timbuktu mälestised.

Eesti jaoks oli selle aasta istung eriline seetõttu, et Eesti suursaadik UNESCO juures Marten Kokk korraldas komitee istungil osalenud ekspertidele ja diplomaatidele Peterburi Jaani kirikus meeleoluka ning menuka vastuvõtu.

Kolmeaastane karastus maailmapärandi komitees on Eestile kahtlemata kasuks tulnud ning üks aasta on veel ees. Pärandipoliitika suunamine globaalses organisatsioonis, mis ühendab eri kontinente, riiklikke, sotsiaalseid ja kultuurilisi süsteeme, eeldab oskust leida kompromisse, jäädes põhiväärtustele truuks. Eesti on seda suutnud ning sellega ka maailmas silma jäänud.

Margit Siim on UNESCO Eesti Rahvusliku Komisjoni kultuuriprogrammide koordineerija.

(1) Leena jõe sammaskaljud Sahhas (Jakuutias). Foto avaldatud UNESCO Vene Föderatsiooni Rahvusliku Komisjoni loal

(2)

(3)

(2-3) 2012. aastal lisati UNESCO maailmapärandi nimekirja uhkete maalingutega talumajad Rootsis Hälsinglandis. Fotod Jakob Dahlström

MAAILMAPÄRANDI KOMITEE ISTUNGI SIMULATSIOON NOORTELE TATARSTANI VABARIIGIS

Peterburi 36. UNESCO maailmapärandi komitee istungiga paralleelselt korraldati Tatarstani Vabariigis komitee istungi simulatsioon noortele. Simulatsioonis osalejad said kehastuda komitee liikmeteks ja seeläbi õppida tundma nende tööd. Simulatsioonist võtsid osa noored spetsialistid Venemaalt, Saksamaalt, Šveitsist, Malist, Etiopiast, Lõuna Aafrika Vabariigist, Kolumbiast, Prantsusmaalt, Katarist, Mehhikost, Serbiast, Jaapanist, Kambodžast, Senegalist ja Taist. Lisaks olid kohal ICOMOSi, IUCNi ja UNESCO esiandajad. UNESCO Eesti rahvuslik komisjon valis Eestit esindama Õnne Reinupi ning Kaarel Truu.

Paraku osutus ürituse programm aga nii tihedaks, et simulatsiooni ja komitee liikmeks kehastumise moment jäi õige üürikeks. Noorte inimeste aja täitsid põhilisel ekskursioonid Tatarstani vabariigi valitsus- ja õppeasutustesse, lisaks tutvustati 2013. aastal Kaasani toimuva universiaadiga seotud huviväärsusi. Aega jäi ka pärandiga tutvumiseks, külastamiseks oli valitud vaid nn tipp-objekte, ehk selliseid, mis on juba UNESCO maailmapärandi nimekirjas – Kaasani kreml – ning ka selliseid, mida on kavas esitada nimekirja lisamiseks – arheoloogiakompleks Bolgaris ning Vene õigeusu keskus Svijaržski saarel. Ekskursioonide käigus ilmnis Tatari ja Vene muinsuskaitse ideoloogiline ja meetodiline erinevus meile tuttavast.

Kaasani Kreml lisati UNESCO maailmapärandi nimekirja 2000. aastal, 2005. aastal valmis kindluse müüride vahel 58 meetri kõrguste minarettidega moodne Kul-Sharifi mošee, mis ehitati 1552. aastal hävinud pühakoja asemele. Uus mošee on tõeline dominant linna panoraamis. Kohalikud tunnevad oma kremlit ja selle UNESCO-staatuse üle suurt uhkust. Ühe torni tippu ehib isegi UNESCO logo (vt foto lk 113).

Bolgari arheoloogiakompleksis keskaegse Volga Bulgaaria pealinnas olid meie külastuse ajal käimas väljakaevamised ning aasta varem oli avatud tohutu kuldse kupliga mälestusmärk 922. aastal islami vastu võtnud bulgari rahvale. See oli kõige segadusseajavam ja nukram objekt, mis liiga uhkeks ja siledaks restaureerituna meenutas pigem pooleli jäänud ehitist kui arheoloogiamälestist. Iidse varem seest välja turritav sarrus ei äratanud usaldust.

Svijažsk sai saareks pärast Volgale veehoidla paisutamist 1957. aastal. Tegu on Ivan IV rajatud tugipunktiga ning vene õigeusu keskusega, kus on säilinud muljetavaldavalt 16. sajandi sakraalarhitektuuri, lisaks on seal muuseum, mis tutvustab perioodi, mil saareke oli osa Gulagi arhipelaagist. Meie külastuse ajal ehitustöö mälestiste kallal alles käis.

Esiagu, nt Kaasani kremlit uut mošeed vaadates, julget pealehakkamist ja heldekäelist restaureerimist nähes olin

hämmingus ning eeldasin, et korraldajad on teinud apsu, lastes pärandihuvilised noored seda kõike lähedalt uudistama. Alles siis kui Bolgarisse ja Svijažskisse sõidutati kohale ka maailmapärandi komitee delegaadid, ICCROMi ja ICOMOSi spetsialistid, taipasin, et tegu pole mingi eksimusega, vaid korraldajatel ongi tõsi taga. Euroopa-liku ja põhjamaise pärandikäsitlusega harjunutele oli see kahtlemata ootamatu. Vaatamata sellele, et meetodilisi lähtekehti ja printsiipe meile otseselt ei tutvustatud, oli selge, et tegu on kaasaegsest euroopalikust lähenemisest põhjalikult erineva mentaliteediga.

Kaasani (nagu ka paljudes teistes linnades Venemaal) toimus aastail 1990–2000 ulatuslik lagunenu majade likvideerimise programm, mille käigus vabastati vanadest puumajadest kõrge hinnaga kesklinna maatükid. Rohke dekooriga 19. sajandi lõpu puitarhitektuuri võib sellele vaatamata äärelinnas veel kohata. Sinna meid ei viidud.

Programmis oli aeg ka maailma kultuuri- ja looduspärandi kaitse konventsiooni tuleviku üle arutlemiseks, eeldusega, et simulatsiooni tulemusena valmib dokument, mis peab kõigi osalejate allkirjadega jõudma UNESCO maailmapärandi komiteesse. Ootamatult selgus, et Vene delegatsioonil oli eelkirjeldatud dokument juba valmis. Korraldajatele üllatuslikult ei olnud üle maailma kohale sõitnud noored allkirjastamisega nõus ning tekkis vajadus koostada uus dokument. Töö käigus kerkis esile mitmeid maailmapärandi konventsiooni ja selle tulevikku puudutavaid probleeme, millele osutamine tekkinud mitteametliku Serbia-Vene liidu tõttu maha hääletati. Teravamateks teemadeks olid maailmapärandi nimekirja politiseerumine ning nimekirja lõputu pikene mine ja devalveerumine.

Suhtumine pärandisse paistis Tatarstani olevat sarnane ülejäänud Venemaaga. Enamasti ei tehta midagi, kuid kui leitakse raha ja objekt, mida peetakse selle vääriliseks, tehakse kõik liiga ilusaks. Autentne materjal on sageli liiga tagasihoidlik, et esitada veenvalt naftariigi hiilgavat minevikku. See probleem paistab olevat valdav ning sellega kaasneb oht mis tahes objekt surnuks remontida. Simulatsioon ei olnud ehk selline, nagu kujutati ette Pariisis UNESCO peakontoris või rahvusorganisatsioonide juures, kui valmistuti oma noori esindajaid Tatarstani saatma, kindlasti ei kujunenud see aga ka selliseks, nagu Vene korraldusmeeskond oli planeerinud.

Kaarel Truu on Tallinna Kultuuriväärtuste Ameti peaspetsialist.

KAITSEALADEST JA E HITATUD KESKKONNA SÄILITAMISEST EUROOPAS¹

Vanade linnakeskuste säilitamise vajalikkusest ning uus-ehitiste sobitamise problemaatikast ajaloolisse keskkonda räägiti erialastes ringkondades juba 1930. aastail. Reaalne tegevus ehitatud keskkonna tervikliku väärtustamise nimel algas aga alles pärast II maailmasõda. Hüpe üksikobjekti kaitset tervete alade säilitamisele oli Euroopas ühelt poolt seotud sõjapurustuste likvideerimisega, mille käigus tuli vastu võtta keerulisi linnaehituslikke otsuseid. Teisalt tekitasid alates 1960. aastatest nii muinsuskaitsete kui ka arhitektide ja linnaplaneerijate hulgas üha suuremat vastuseisu modernistlikust arhitektuuriteooriast kantud ulatuslikud linnade ümberehituskavad. Uushoonestust kritiseeriti sageli nii ebasobiva mastaapsuse kui ka vana tänavavõrgustikku ja hoonestuslaadi eirava arhitektuurikeele tõttu. Sellest tulenevalt võeti sõjajärgsel paaril aastakümnel enamikus Lääne-Euroopa riikides vastu seaduseid, mis võimaldasid reguleerida ehitustegevust ajalooliselt väljakujunenud linnakeskustes- ja osades. Kaitsemehhanismide metoodika oli ja on tänaseni riigiti väga erinev, sõltudes suuresti seadusandlusest ja planeerimissüsteemi ülesehitusest.

RAHVUSVAHELINE KOOSTÖÖ

Ehkki teema olulisust tajuti erialastes ringkondades juba varem, hakati rahvusvahelisel tasandil aktiivsemalt tegutsema 1960. aastatel: nt ajaloolisi paiku (ingl k *site*) tunnustati esmakordselt mälestistena Veneetsia hartaga (1964). 1960. aastate alguses algatas Euroopa Nõukogu Konsultatiivassamblee Kultuurikomitee (*Cultural Committee of the Consultative Assembly*) ajaloolise väärtusega hoonete ja piirkondade kaitse ja arendamise kampaania, mille põhjal Konsultatiivassamblee koostas 1963. aastal soovitusel pändi kaitseks (*Recommendation 365, 1963*). Järgnevate aastate jooksul korraldati viis rahvusvahelist sümposiumi (Barcelona, 1965; Viin, 1965; Bath, 1966; Haag, 1967; Avignon, 1968), mille lõpptulemusena valmisid teema eri tahkusi käsitlevad dokumendid (*Palma, Vienna, Bath, Hague ja Avignon Recommendation*).² Haagis vastu võetud seisukohtade põhjal koostatud 1968. a resolutsiooniga³ tunnustati mh ajalooliste piirkondade väärtuslikkust ning rõhutati nende säilitamise olulisust linnaplaneerimise kaudu.

Riikidevahelisel koostööl Euroopa Nõukogu vahendusel oli kahtlemata oma roll juhtimaks tähelepanu niivõrd laiahaardelisele ja keerulisele teemale nagu vanade linnaosade kaitse ja kaasajastamine. Samaaegselt toimusid Euroopas muutused ka riiklikul tasandil, kusjuures nii mõneski riigis oli linnamaastiku kaitse regulatsiooni

sisaldavate seaduste jõustumine 1960. aastail suurel määral kas ühe inimese või väikese spetsialistidegrupi tahte ja järjepideva töö vili. Siinkohal võib paralleelse tuua Eestis toimunuga, kus vanalinnade kaitsetsoonide loomine sai alguse vaid väheste muinsuskaitsehuviliste inimeste initsiatiivil. Vaatamata Eesti NSV poliitilis-majanduslikust olukorrast tulenevatele erinevustele, esines siin samaaegselt ka lääneriikidega sarnaseid probleeme. Kuna pärast sõda ja 1950. aastatel koostatud üsnagi radikaalseid linnade uuendamise kavasid ei suudetud ennekõike ressurside puudumise tõttu teostada, siis 1960. aastatel üritati uuendusi läbi viia rekonstrueerimise nime all. See aga tähendas olemasoleva ajaloolise hoonestuse asendamist suuremate uute majadega.⁴

Lääne-Euroopa maades oli aga kaitsealade kontseptsiooni tekkimine siiski üldine vastureaktsioon Teise maailmasõja järgsetele tendentsidele arhitektuuris ja linnaplaneerimises. Modernismist kannustatud ja parema elukvaliteedi poole püüdlevad plaanid teenisid ideoloogiliselt küll õilsaid eesmärgi, ent samaaegselt eemalduti aina rohkem traditsioonilistest planeerimis- ja ehitusvõtetest, mis olid seniajani taganud ajaloolise linnakeskkonna säilimise.

KAITSEALADE LOOMINE

Enamikus Euroopa riikides jõuti kaitsealade kontseptsioonini seadusandlikul tasandil 1960.–1970. aastatel. Tallinna vanalinna kaitsetsoonist on räägitud kui esimesest omataoliselt Nõukogude Liidus, aga esimene muinsuskaitseala mõistet sisaldav seadus kommunistlikes riikides ja tõenäoliselt kogu Euroopas loodi Tšehhoslovakkias 1958. a, võimaldades realselt kaitsta juba 1950. a kaitsealuseks tunnistatud ajaloolisi linnakeskusi.⁵ Samas on teada, et alates 1956. aastast koostati Leedu NSV-s Vilniuse vanalinna rekonstrueerimise plaani, mis kehtestati 1959. a. Tõenäoliselt oli see esimene planeering Leedus ja kogu Nõukogude Liidus, millega taotleti ajalooliselt väärtusliku linnaehitusliku struktuuri ja hoonete säilitamist.⁶

Seejärel valmisid seadused Lääne-Euroopa riikides: 1961 Hollandis, 1962 Prantsusmaal ja 1967 Suurbritannias. Ka Põhjamaades on ehitatud keskkonna terviklikuse säilimine ja ajalooliste linnade kaitse olnud prioriteediks 1960. aastate lõpust, mil Rahvusvahelise Mälestiste ja Mälestisalade Kaitse Nõukogu (*International Council on Monuments and Sites* – ICOMOS) initsiatiivil käivitati 1968. a Soome, Rootsi ja Norra ühisprojekt Põhjamaade puitlinnade kultuuripärandi säilitamiseks.⁷ Taanis tehti kaitsealuste linnapiirkondade loomine võimalikuks

planeerimisseadustiku muudatusega 1977. a.⁸ Kasvav huvi ehitatud keskkonna kaitsmise vastu tekitas vajaduse riiklikult väljatöötatud metoodika järele, andes tõuke arhitektuuriliste väärtuste uuringu (*Survey of Architectural Values in the Environment, edaspidi SAVE*) süsteemi loomiseks, millega alustati 1987. a.

ERINEVAD LÄHENEMISVIISID JA KAITSEMEETMED

Ajalooliselt väärtusliku linnaosa säilimiseks loodud kaitsealade korralduslikku ülesehitust on riigiti väga keeruline võrrelda, kuna kultuuripärandi säilitamine on paljudes maades tihedalt seotud nii planeerimissüsteemi (mis on riigiti erinev) kui ka üleüldise keskkonnapoliitikaga. Enamikus riikides ei eristata sisuliselt ajalooliste linnakeskuste kaitsealadest teistest väärtuslikest piirkondadest. Seega ei ole loodud eraldi kaitsevormi vanalinnade jaoks, nagu seda on tehtud Eestis – kõikide kaitset väärivate alade korraldus toimib üldjoontes ühtemoodi. Kuna kaitsealade säilimise eest vastutavad valdavalt kohalikud omavalitsused, esitatakse täpsed regulatsioonid kohalikul tasandil. See kehtib nii Suurbritannia, Hollandi, Taani, Rootsi kui ka Soome puhul. Riiklikud kaitsealad on kehtestatud Prantsusmaal, Tšehhis, Hollandis ja Soomes.

Eesti kaitsealade korralduse kujunemise kõrvutamine Lääne-Euroopas toimunuga on raskendatud ka eelnevalt valitsenud riigikorra tõttu. Paljudes riikides lasus kaitsealade moodustamise ning ka korralduse kohustus juba 1960. aastatel kohalikel omavalitsustel ning viimaste aastakümnete jooksul on detsentraliseerimisprotsess üha süvenenud. Eestis toimub aga muinsuskaitsealad puudutavate otsuste langetamine tänapäevani riiklikul tasandil. Miljööväärtuslike hoonestusalade kultuuripärandiga tegelemine sai kohalike omavalitsuste kohustuseks 2002. a kehtestatud planeerimisseadusega, seega on ehitatud keskkonna kaitse kohalikul tasandil meil võrdlemisi noor.

Ehitustegevuse reguleerimismehhanisme kaitsealadel võib üldjoontes jaotada kahte gruppi: planeeringulised meetmed ja objektikeskne lähenemine, mis esinevad sageli ka koos. Sõltuvalt sisseseatud korralduse toimimise iseärasustest, on nii mõneski riigis selgelt näha ka omavaheline seos ehitismälestiste ning kaitsealade arvu vahel. Näiteks Suurbritannias ja Hollandis on rõhuasetus pigem objektikesksel kaitsel ning väärtuslike hoonete säilimise tagamiseks kasutatakse ennekõike mälestisena arvevõtmist. Sealsete kaitsealade funktsiooniks on võimaldada kohalikel omavalitsustel suunata pigem üldisemaid arenguid, pidades silmas piirkonna väärtusi ja omapära muinsuskaitseaspektist. Seevastu näiteks Prantsusmaal ja Põhjamaades (Taani, Rootsi ja Soome) on kaitsealad fikseeritud spetsiaalselt eesmärgipärase planeeringutega või on kaitse- ja kasutustingimused loimitud kas linnaosade või koguni detailplaneeringutesse.

Eesti praktikale on kõige lähedasemad Prantsusmaa ning Tšehhi, kus kaitsealade korraldus toimub riiklikult kehtestatud süsteemi järgi. Mõlemas on Eestiga sarnase

põhimõtte järgi loodud kahte tüüpi kaitsealad, mida saab võrrelda Eesti vanalinnade muinsuskaitsealade ja miljööväärtuslike hoonestusaladega. Prantsusmaaga on üllatavalt sarnane kaitsealade jaotuse ülesehitus, kus ühte tüüpi kaitsealadel (meie mõistes muinsuskaitsealadel) on võimalik kaitsta ühtlasi hoonete interjööre, kuid arhitektuuri-, linna- ja maastikupärandi kaitsetsoonides (meie mõistes miljööaladel) aga mitte. Tšehhis on see võimalus mõlema kaitseala tüübi puhul.

KOKKUVÕTTEKS

Ohtudega, mida kujutab urbaniseerumine ajaloolistele linnadele ja linnaosadele, on 20. saj II poolel tegeletud üha rohkem ja laiapõhjalisemalt. Paljudes Euroopa riikides, eriti aga Põhjamaades ning Hollandis, on kultuuripärandi säilitamine tänapäeval väga kõrgel tasemel ning tihedalt seotud ruumilise planeerimise, arhitektuuri- ja keskkonnapoliitikaga. Ehkki kaitsemeetodid on riigiti erinevad ning süsteemide keerukuse tõttu peaaegu võrreldamatud, on siiski ka ühiseid jooni. Nii mõnegi riigi praktika näitab, et kaitsekorralduse tüübist sõltumata seisneb alade kaitsmise edukus sageli hoopis mitme valdkonna ühise prioriteedi loomises nii riiklikul kui ka kohalikul tasandil. Ehitatud keskkonna väärtuste säilimine sõltub seega paljuski valdkondi siduva ühtse muinsuskaitsepoliitika olemasolust ja sellest, mil määral ja missuguste institutsioonide kohustuste hulka kultuuripärandi kaitsmine kuulub.

Sirli Naska on Eesti Arhitektuurimuuseumi teadur.

- 1 Artikkel põhineb autori magistritööl: Muinsuskaitsealade kujunemine ja korraldus. Eesti ja teiste Euroopa riikide võrdlev analüüs. Tallinn, 2011.
- 2 Goy, R. H. M. The International Protection of the Cultural and Natural Heritage. Netherlands Yearbook of International Law, Vol 4. T.M.C. Asser Press, 1973, lk 123.
- 3 Council of Europe (2011). Res(68)12E 03 May 1968 on the active maintenance of monuments, groups and areas of buildings of historical or artistic interest within the context of regional planning. <https://wed.coe.int/wed/com.instranet.InstraServlet?command=com.instranet.CmdBlobGet&InstranetImage=584317&SecMode=1&DocId=632536&Usage=2>.
- 4 Bruns, D. Tallinna vanade elamurajoonide rekonstrueerimisprintsipiidest. Ehitus ja Arhitektuur 1965, nr 4, lk 7–12.
- 5 Štulc, J. The Protection and Presentation of Historic Settlements and Cultural Landscapes. http://www.archip.cz/w01/w01_stulc.pdf, lk 1.
- 6 Rutkauskas, G. The regeneration of the historic city centre in Vilnius. – Cultural Heritage Research: A Pan-European Challenge. 5th European Commission Conference. Crakow, Poland, 2002, May 16–18. http://www.cyf-kr.edu.pl/~ncbratas/pdf/fiull_nutkauskas.pdf.
- 7 Koponen, O.-P. Arkkitehtuurin keinoja kaupunkien rakennussuojelussa. Vaihtoehdoisia lähestymistapoja pirstaloituneiden kaupunkien täydennysrakentamiseksi. Lisensiaattityö, Tampereen Teknillinen Korkeakoulu Arkkitehtuurin Historian ja Teorian Laitos, 2001. Käsikiri Eesti Kunstiakadeemia muinsuskaitse ja restaureerimise eriala osakonnas, lk 24–57.
- 8 Lunn, U. Preservation of Buildings in Denmark, National Forest and Nature Agency, 1993, lk 8.

KROONIKA

MAI LUMISTE 80. SÜNNIAASTAPÄEVALE PÜHENDATUD KONVERENTS „UURIDES KESK- JA UUSAJA KUNSTI ENSV-S” NIGULISTE MUUSEUMIS

Eesti vanema kunsti ja arhitektuuri uurimise ning hoidmise rännakut tähistavad teetulpadena inimesed, kellele oleks see rada teistsugune või teatud ajahetkedel rohtu kasvanud. 20. saj kunstiteadlaste, muinsuskaitsete ja restauraatorite reas on üheks selliseks märgiliseks isikuks Mai Lumiste (1932–1985). Sageli haakuvad Eesti kunstiajaloolaste nimed ja tööd kindlate teemade või hoonetega. Mai Lumiste puhul on selleks Niguliste kirik, mille restaureerimis- ja arhitektuuriuurimuslik saatus oli 1970.–1980. aastatel tihedalt põimunud tema isikuga. Viis aastat pärast Mai Lumiste surma ilmunud raamat „Niguliste kirik” on siiani üks kõige põhjalikumaid ühele Eesti pühakojale pühendatud uurimusi, mis annab süvitsimineva käsitluse kiriku ehitus-, aja- ja restaureerimisloost. Nigulistes hoitavate Madalmaade retaablite ja Bernt Notke „Surmatantsu” uurijana tõi Lumiste need teosed rahvusvahelisele uurimisväljale, mis oli tollast Nõukogude Eesti suletust arvestades erakordne. Kuid Mai Lumiste tähendus oli palju laiem, kui vaid Nigulistega seotu. Selle lahtimõtestamine on aga ilma Nõukogude Eesti kunsti-uurimis- ja restaureerimispraktikaid mõistmata ning analüüsimata keeruline. Nii nagu ei ole senini vaadeldud Lumiste panust kunstiteadlase ja restauraatorina, on vähest käsitlemist leidnud ka meie vanema kunsti uurimine sellel ajalõigul. Tollaseid tekste lugedes kesken-

dume sageli nendes käsitletavatele teostele, hoonetele või vaatleme konkreetse kirjutaja meetodikat ja analüüsioskust. Vähem on laiemalt räägitud sellest, millistes oludes neid uurimusi kirjutati, millisest metoodikast lähtuti tollases kunstikirjutuses ja restaureerimistegevuses ning kui palju erines tollal siin tehtu Lääne-Euroopa praktikatest.

Mai Lumiste 80. sünniaastapäeva meenutades ja eelpool toodule mõeldes korraldas Niguliste muuseum 2012. a septembris kahepäevase konverentsi „Uurides kesk- ja uusaja kunsti ENSV-s.” Konverentsi teemad võis laiemalt jagada kaheks: keskaegse kunsti ja arhitektuuri uurimis- ning restaureerimisproblemaatikat 1960.–1980. aastatel lahkavad analüüsid ning Mai Lumiste teadusartiklitest, uurimisobjektidest ja -teemadest lähtuvad esitused ja mälestused. Sissejuhatava raamistuse Lumiste tähtsusele ja kohale Eesti kunstiajaloo- ja restaureerimisloos andis **Anneli Randla**. Eesti keskaegse arhitektuuri uurimist Nõukogude perioodil vaatles **Kersti Markus**. Antud ajalõiku periodiseerides tõi ta kunstiteadlaste uurimusi analüüsides välja nii tollal domineerinud uurimisuunad, meetodid kui ka objektile lähenemise erinevused. Ehitusarheoloogia ja stiilianalüüsi kõrval oli Mai Lumiste uurimustes oluline koht arhiiviallike kasutamisel ning uurimisobjektide funktsiooni ja konteksti küsimuste käsitlemisel. Keskaegse arhitektuuri restaureerimisprobleemaatikale ENSV-s keskendus oma ettekandes **Kaire Tooming**, kes analüüsis Tallinna raekoja, Kuressaare linnuse ja Niguliste kiriku ennistamislugude näitel selle perioodi nn teadusliku restaureerimise metoodikaid. Kolme kunstiajaloolase – Helmi Üpruse, Villem Raami ja Mai Lumiste – erinevat lähenemist konkreetsetele uurimisobjektidele käsitletud **Helen Bome** võttis aluseks eelpoolnimetatute kirjutised Niguliste kiriku Antoniuse kabeli põhjaportaali talumireljeefide kohta. Niguliste hauaplaatide restaureerimisloost 1970. aastatel kõneles **Merike Kurisoo**, kes vaatles hauatähiste ennistamise ja paigutamise meetodikat ning selle tolleaegset kriitikat. Kadrioru lossi uurimislugu ja Mai Lumistet Kadrioru uurijana esitles aga **Oliver Orro**.

Lumiste olulisust Madalmaade hiliskeskaegsete altariretaablite uurijana nii omas ajas kui tänapäevalgi näitab see, et antud teemale pühendati konverentsil lausa kolm ettekannet. 1961. a almanahhis „Kunst” ilmunud artiklis „Lucia legendi meistri teos Tallinnas” atribueeris Mai Lumiste Mustpeade vennaskonna Maarja altari retaabli anonüümsele Brugge meistri, tuues teose sellega üht-

(1)

(1) Mai Lumiste Tallinna Niguliste kiriku luukambri portaali juures. 1970. aastad. Foto Muinsuskaitseamet

(2)

(2) Bernt Notke „Surmatants”, 15. sajandi lõpp. Foto Eesti Kunstimuuseum

lasi ka laiemasse rahvusvahelisse huviorbiiti. Nimetatud teose autorsuse küsimustele pühendas ettekande **Kerttu Palginõmm**, lahates seda tänase uurimisseisu taustal. Lumiste metoodikale – stiilikriitikale ja tehnilistele uurin- gutele – keskendusid eeskätt Brugge meistri Adriaen Isenbrandti töökojale omistatud Kannatusaltari uurimis- loole toetudes **Anu Mänd** ja **Greta Koppel**. Mänd esit- les oma ettekandes ka teose teistsuguseid uurimisvõi- malusi, lähtudes eelkõige tellija, tellimisaja ja ikonograafia küsimustest. Koppel analüüsis aga Lumiste metoodikat Madalmaade kunsti uurijana, tuues välja selle, kuidas ta vaatamata Nõukogude perioodi piiratud oludele jõudis stii- likriitilise analüüsiga silmapaistvate tulemusteni. Samuti käsitles ettekanne tollaseid tehnilisi uuringuid ning asetas neid tänapäevase nn tehnilise kunstiajaloo konteksti.

Siiani on kunstikirjutuses aktsepteeritud Mai Lumiste poolt Tallinna „Surmatantsu” Bernt Notke töö- kojale omistamist ja 15. saj lõppu dateerimist. Maali uuri- misküsimustele keskendunud **Krista Andreson** peatus teose atributsiooni ja dateeringu tagamaadel. Ettekanne andis sissevaate meistri ja töökoja töömeetodite, stiili- ja autorsuse küsimuse muutunud mõistetes alates 1970. aastatest kuni kaasajani ning esitles sellel taustal Tallinna “Surmatantsu” uusi uurimisvõimalusi.

Lumiste kunstiajaloolaseks kujunemise loo mõtestas lahti **Helena Ristiheina** ettekanne Leningradi Ilja Repini nimelisest Kunstiinstituudist. Instituudi ajalugu ja õppe- jõudude isikuid avades laiendas esitlus arusaamu meie Nõukogude perioodi kunstiajaloolaste haridustaustast ning selle kajastumisest nende uurimustes.

Konverentsi mälestuste osa jäi kanda Mai Lumiste elu- teel temaga koos üht rajaosa käinud inimestel, nagu **Inge Teder**, **Mai Levin** ja **Boris Dubovik**.

Konverentsi eel, ajal ja järel kerkisid Lumistele ja tema töödele tagasi mõeldes üles küsimused: kuidas ja millisel kujul oleks ilma Lumisteta varemest üles ehita- tud Niguliste kirik, milline oleks meie praegune teadmine Kadrioru lossi ehitusloost, Tallinna kirikute arhitektuurist ja ajaloolisest sisustusest ning milliseks oleks kujunenud Bernt Notke „Surmatantsu” ja kahe Brugge meistri loo- dud hiliskeskaegse altarietaabli uurimis- ja restaureeri- mislugu? Need küsimused viitavad vaid tema panuse pinnakihile. Suur osa Mai Lumiste uurimistööst on siiani käsikirjadena arhiiviseinte vahel või meie teadmiseväljade

tagaplaanil. Konverentsiga on need „mälufailid” uuesti päevavalgele toodud ning seda kinnistab ka ettekannete põhjal valmiv ajakirja Kunstiteaduslikke Uurimusi erinum- ber, mis ilmub Anneli Randla toimetamisel 2013. aastal.

Lumiste olulisust ja Nõukogude perioodi kunstikir- jutuse ning restaureerimisloo käsitlemise vajalikkust näi- tas ka suur kuulajatering ning diskussioonide ulatus ja sisukus. Konverentsi ettevalmistus ja korraldus toimusid koostöös Eesti Kunstiakadeemia ning Tallinna Ülikooliga (konverentsi töörühm: Krista Kodres, Kersti Markus, Tiina-Mall Kreem, Merike Kurisoo, Mari-Liis Paaver, Tarmo Saaret).

Merike Kurisoo on kunstiajaloolane, Niguliste muuseumi kuraator-koguhoidja.

VELJO RANNIKUT MEENUTADES

Läbi aastakümnete tuntud loodus- ja muinsuskaitaja ning ühiskonnategelane Veljo Ranniku sündis 27. juunil 1934. a Võsul. II maailmasõja keerises sattus ta elama Tartusse, kus ta kuulumise eest koolipoiste isamaalisesse organisatsiooni 15-aastaselt 1950. a otse koolitunnist arreteeriti. Järgnev karistus oli maksimumilähedane: 25 aastat vangistust, millest Siberi vangilaagrites tuli veeta üle 4 aasta.

Vangilaagriaastad tõmbasid kriipsu peale Ranniku soovile asuda Kaugõppe Keskkooli lõpetamise järel 1959. a õppima edasi Tartu Riiklikus Ülikoolis ajalugu. 1961. a asus ta tööle Tartu Linnavalitsuse arhitektuuriosakonna geodeetide grupis. Koostöö mõneti samalaadse elusaatusega legendaarse geodeedi ja kodu-uurija Uno Hermanniga, aga ka nende ühine huvi Eesti ajaloo vastu määras suuresti Veljo Ranniku edasise elusaatuse. Kui Hermanni köitsid keskaegsed linnused, siis Ranniku huvi rohkem mõisatest. Olles küll alates 1963. a kuni pensionile siirdumiseni 2001. a seotud eelkõige loodus- ja keskkonnakaitsega (ENSV Looduskaitse- ja Metsamajanduse-, hilisema Keskkonnaministeeriumi mitmetel ametikohtadel), leidis ta lisaks Eesti maastiku ja parkide kaitsele, kaitsealade loomisele ja juhendamisele ning looduskeskkonda muutvate projektide (sh asulate planeerimine, maaparandus, maavarade kasutus) läbivaatamisele aega ka oma salaarmastuse – muinsuskaitsega – tegelemiseks. Seda meenutavad Alatskivi, Mäksa, Luunja jt mõisapargid, mille korrastamisel kohalike elanike kaasabil oli Ranniku aktiivselt tegev. Märkimist väärib ka Vormsi saare külaarhitektuuri pildistamine, millega loodi ühe kihelkonna rootsipärase külaarhitektuuri tervikkollektsioon. 1971. a Veljo Ranniku osalusel moodustatud Lahemaa Rahvuspark oli aga kujukaks näiteks printsiipidest, millega püüti klassikalise looduskaitse põhimõtteid siduda kultuuripärandiga, ühildades kaitseala tsoonimisega eri eesmärgid nii

et aktiivne külastatavus, teatud sordiini all säiliv majandustegevus ja range looduskaitse (ürgmaastike seisundis reservaadid) moodustaksid tasakaalustatud terviku.

Hiigelkoormuse krooniks muinsuskaitse vallas jääb Ranniku tegevus Eesti mõisate uurijana, mis otseselt haakus ka kaitsealuste parkide temaatikaga. Otsus need omal käel üles otsida, pildistada ning kirjeldada tundub tagantjärele hullumeelsusena. Ometi tegi Ranniku selle teoks. Richteri “Liivimaa Aadressraamatu 1912/1913” järgi Eestis eksisteerinud 1225 rüütli-, linna-, riigi-, karja- ja abimõisatest jäi leidmata vaid 0,2%. Seejuures kirjeldas ta ka neid mõisaansamblisse kuulunud hooneid, millest oli säilinud kas või paar vundamendikivi või korstnaase. Sellisel moel ajavahemikus 1960–1977 kirjapandud lehekülgedele lisandus üle 20 000 foto. Muinsuskaitseametile on üle antud 17 349 negatiivi, millest praegu on kultuurimälestiste riiklikus registris (register.muinas.ee) digitaliseerituna kättesaadavad 10 067 fotot. Lisaks mõisa- hoonestusele pildistas Veljo Ranniku nimetatud aastatel ka kirikuid ja kirikuaedu, kalmistuid, kabeleid, hauatähi- seid, talusid, postijaamu, arheoloogiamälestistena kirjas olnud hiiepuid, aga ka uuemaid ühiskondlikke hooneid.

Seda kõike on Ranniku oma käsikirjalistes mälestustes „Ühe mehe lugu” (koostatud elukaaslase Taimi Tulva ning kauaaegse sõbra Jaan Kivialli abiga 2011. a veebruarist kuni 2012. a maini) nimetanudki oma elutööks. Olgu veel mainitud, et Veljo Ranniku oli ka Eesti Looduskaitse Seltsi (1966) ja Eesti Muinsuskaitse Seltsi (1987) asutajaliige. Samuti oli ta Muinsuskaitse Seltsi juhatuse, Muinsuskaitse Nõukogu, Kohanimenõukogu ning EV presidendi kodukaunistamise komisjoni koosseisude liige. 1989. aastast oli Ranniku ENSV teeneline looduskaitaja ning aastal 2000 omistati talle Erik Kumari nimeline looduskaitsepreemia. 2007. a sai Ranniku Eesti Muinsuskaitse Seltsi XX juubelimedali.

Veljo Ranniku suri raskesse haigusse 21. augustil 2012. a oma suvekodus Laulasmaal ja on maetud Tallinna Metsakalmistule Memento kvartalisse. Kuigi teadja- ja tegijamees on meie hulgast jäädavalt lahkunud, jäävad teda ometi meenutama tuhanded loodus- ja muinasmälestised ning nendega seotud tänulikud inimesed.

Jaan Tamm on arheoloog, Eesti Muinsuskaitse Seltsi esimees.

(1)

(1) Veljo Ranniku 2008. a järjekordset loodusmatka juhatamas. Foto perekonna arhiiv

MUINSUSKAITSEAMETI 2012. AASTA PARIMAD KOOSTÖÖPARTNERID

Muinsuskaitseametil on traditsiooniks saanud iga aasta sügisel tunnustada oma parimaid koostööpartnereid ning nende tehtud märkimisväärseid töid. 18. oktoobril 2012 anti tänukirjad üle 52 tublile kultuurimälestiste hoidjale.

EESTI MEREMUSEUM

Tänuväärse tegevuse eest hävimisohus kultuurimälestise – Tallinna vesilenukite angaaride – restaureerimisel ja uue kasutuslahenduse leidmisel.

PROF KARL ÕIGER JA HEIKI ONTON

Tallinna vesilenukite angaaride raudbetoonkonstruktsioonide restaureerimisprojekti kõrgetasemelise koostamise eest.

ANDRUS KÕRESAAR JA RAIVO KOTOV

Tallinna vesilenukite angaaride muuseumiks kohandamise projekti kõrgetasemelise koostamise eest.

KÕUE MÕIS OÜ

Tänuväärse tegevuse eest hävimisohus kultuurimälestise restaureerimisel ja selle uuesti kasutusse võtmisel.

OLAV REMMELKOOR

Loodi mõisa talli rahvusliku käsitöö ja puitkäsitöö keskuse õppehooneks restaureerimise põhiprojekti kõrgetasemelise koostamise eest.

SULEV NURME JA KÄRT-MARI PAJU

Kuressaare lossipargi muinsuskaitse eritingimuste kõrgetasemelise koostamise eest.

MARE RÄHNI

Inju mõisa peahoone sisekujunduse restaureerimisprojekti kõrgetasemelise koostamise eest.

JELENA BELJAJEVA

Kõrgetasemelise ja südamega tehtud töö eest hävimisohus kultuurimälestise Tartu Kalevi 17 loomemajanduskeskuseks ümberkujundamisel.

JAANUS SIBUL

Mooste mõisa kuivati ja Peri mõisa viinaköögi katuse restaureerimise, Toolamaa mõisa rõdu ja seinavaariilisuse likvideerimise ning abi eest ehitiste olukorra hindamisel ja ettepanekute tegemisel mälestise avarii likvideerimiseks.

JAAN LANG

Mooste mõisa kuivati ja Peri mõisa viinaköögi katuse restaureerimise, Toolamaa mõisa rõdu ja seinavaariilisuse likvideerimise ning tehtud tööde aruannete eeskujuliku koostamise eest.

PAUL UIBOPUU

Haapsalu ja Kudjape kalmistul hauatähiste ja sepispiirete ning Haapsalu monumentide heatasemelise restaureerimistöö ja Haapsalu promenaadi dekoratiivvormide taastamise eest.

SIIM SOOSTER

Roog- ja õlgkatuste kvaliteetse panemise eest Kassari kabelile, Hageri vennaskoguduste palvelale, Malvaste kabelile, Jaagu talu laudale ja viljaaidale ning Tika talu aidale.

RAMSES EHITUS OÜ

Paide Tallinna tn 31 elamu ja pesuköögi, Koigi mõisa sepikoja ja Roosna-Alliku mõisa meierei restaureerimistööde eest.

RAIDO RASSEL, AHTI BILDEN, MEELIS SEPP JA PRIIT VESIK

Vilsandi merepäästejaama paadikuuri eeskujuliku restaureerimise eest.

OSAÜHING RÄNDMEISTER

Sihikindla tegevuse eest Väike-Maarja kiriku tornikiivri taastamisel.

EINAR PÖLLUSTE JA JAAN VATTER

Kvaliteetselt tehtud töö eest Mihkli kiriku pikihoone ja Mihkli pastoraadi tall-tõllakuuri katuste restaureerimisel.

URMAS TUVIKE

Kõrgetasemelise töö eest Viljandi kultuurimaja interjööri restaureerimisel.

AIGAR JUŠIN

Muinsuskaitseteadliku ja muinsuskaitse põhimõtteid täpselt järgiva avariilises seisus mälestise, Mooste mõisa moonakamaja korrastamise eest.

PÖLLUMAJANDUSAMET

Haapsalu vanalinnas Jaani tn 10 asuva 19. saj pärineva puumaja, mis kuulub juba 1920ndatest alates Põllumajandusministeeriumile, restaureerimise ja kasutuse järjepidevuse hoidmise eest.

OÜ NARVA GATE

Kreenholmi mälestiste järjekindla korrastamise eest, sh pääslahoone korrastamise ja Elmar Kitse pääslahoone-näituse ning tema maalide restaureerimise rahastamise eest.

ANNE-LIA KIVARI

Peedu-Nuti vesiveski elamu, ait-lao ja villaveski hoonete hoolika ja heaperemeheliku hooldamise ja korrastamise eest.

**EDGAR UMBLIA,
ARHEOLOOGIAMÄLESTISE OMANIK**

Mälestisest huvitumise ning selle väärtustamise eest omal maal.

ÕIE ALT

Ilumäe kabeli restaureerimise korraldamise eest.

HELI-LIIVIA KOMP

Väike-Maarja kiriku torni taastamistööde korraldamise eest.

**PÄRNUMAA KUTSEHARIDUSKESKUSE
VOLTVEI KOOLITUSKESKUS JA KOOLITUS-
KESKUSE JUHATAJA PIRET KOOREP**

Parimaid restaureerimistavasid järgivate tööde korraldamise eest, mis tagavad Voltveti mõisaansambli kestmise.

EELK MIHKLI MIKAEELI KOGUDUS

Mihkli pastoraadi tall-tõllakuuri ja Mihkli kiriku katuse restaureerimistööde korraldamise eest ning eduka koostöö eest erinevatest fondidest restaureerimiseks rahaliste vahendite leidmisel.

**PÄRNU KUNINGA TÄNAVA PÕHIKOOJ JA
DIREKTOR URVE KRAUSE**

Pärnu Poeglaste gümnaasiumihoone järjepideva ja järjekindla hoidmise ja väärtustamise eest.

VELLO KAUNISSAAR

Taali mõisa talli, aida, kaevu ja lauda heaperemeheliku ning muinsusteadliku hooldamise eest.

PEREKOND SOONTALU

Elamu Sindis Pikk tn 2 – elukestva hoolduse ja ehitus-traditsioonide jätkamise eest mälestiste korrastamisel.

**RAKVERE AMETIKOOLI DIREKTOR
HANNES METS**

Rakvere Õpetajate Seminari hoone õppimiskohana hoidmise ja arendamise eest.

**MAIDLA VALLAVALITSUS JA
VALLAVANEM HARDI MURULA**

Sihikindla ja järjepideva tegevuse eest Maidla mõisa-kompleksi hooldamisel ja restaureerimisel.

KOIGI VALLAVALITSUS

Sihikindla ja järjepideva tegevuse eest Koigi mõisa-kompleksi hooldamisel ja restaureerimisel.

TARTU LINNAVALITSUS

Tänuväärse tegevuse eest hävimisohus kultuurimälestise Tartu Kalevi 17 restaureerimisel ja sellele uue kasutuse leidmisel.

SANGASTE VALLAVANEM KAIDO TAMBERG

Sihikindla ja järjepideva tegevuse eest kultuurimälestiste hooldamisel ja restaureerimisel ning hea koostöö eest Muinsuskaitseametiga.

PADISE VALLAVALITSUS JA HELI NURGER

Aastatel 2010–2012 INTERREG IV A koostöö-programmi algatamise ja läbiviimise eest Padise kloostri uurimis- ja projekteerimistööde teostamiseks.

ENEL KÄÄR

Audru ajalooliste kalmistute sihikindla hooldamise ja kalmistukultuuri hoidmise ning levitamise eest.

FJODOR ŠANTSÕN

Narva vanalinna maketi koostamise eest.

**OSMUSSAARE KÜLASELTS JA LEA TÄHEVÄLI
STROH**

Rannarootsi kultuuripärandi Osmussaare kabeli konserveerimistööde korraldamise eest.

KURISTE HARIDUSSELTS

Kuriste kiriku koolimaja restaureerimistööde korraldamise eest.

MTÜ OTSINGU-KODULOO KLUBI KAMERAD

Hea koostöö eest.

GERRI GRÜNBERG

Ennastalgava töö ja hooliva suhtumise eest Põide kiriku saatusesse.

PILLE-RIIN PREGEL KALMUS

Pilistvere Laenu-Hoiu Ühisuse akende restaureerimise ja ümbruse haljastusprojekti, Vabadussõja mälestusmärgi ümbruse haljastusprojekti ning tööde korraldamise eest.

AJALEHT SAKALA TOIMETUS

Tänuväärse tegevuse eest kultuuripärandi tutvustamisel ning muinsuskaitse temaatika pideval kajastamisel.

AIGAR JUŠIN

Muinsuskaitseameti preemia kultuuripärandi järjepideva hooldamise ja korrastamise eest 300 eurot.

PEREKOND SOONTALU

Muinsuskaitseameti preemia kultuuripärandi järjepideva hooldamise ja korrastamise eest 300 eurot.

TALLINNA KULTUURIVÄÄRTUSTE AMETI RESTAUREERIMISPREEMIAD

Tallinna Kultuuriväärtuste Amet tunnustas taas paremini restaureeritud majade omanikke, arendajaid, arhitekte ja restaureerijaid. Sel aastal valiti välja ka kaks väga hästi ajaloolisse keskkonda sobituvat uuishoonet.

Lisaks tänukirjadele jagati kõige eeskujulikumalt korrastatud majade tublidele omanikele preemiad. Preemiafond oli 5000 eurot ja see jagunes kuue maja omaniku vahel. Kokku tõsteti esile 16 hoonet. Preemiate ja tänukirjade üleandmise pidulik üritus toimus Sauna 10 endises aidahoones, mis tunnustati tänavu parimaks vanalinnas restaureeritud majaks. Alljärgnevalt on loetletud preemiate ja tänukirjade saajad.

PARIMAD RESTAUREERITUD MÄLESTISED

Poska 53. Omanikud Nerijus Pocevicius, Žaneta Pocevicene ja Karl Liivapuu, restaureerimistöde juhtimine David Vallner

Seene 8. Omanikud Jaanus Roots ja Maivi Ots

Sauna 10. Omanik OÜ Hansaait, restaureerimisprojekti autor T-Linnaprojekt, muinsuskaitseline järelevalve Aleksandr Pantelejev, restaureerimistööd OÜ HR Restaurator

Vesilennukite angaarid. Haldaja Eesti Meremuuseum, restaureerimisprojekti autor OÜ KOKO arhitektid, tehnilise järelevalve teostamine ja nõustamine Karl Õiger

Kalasadama 2. Omanik OÜ Tõnis Tarbe

PARIMAD RESTAUREERITUD MAJAD TALLINNA MILJÖÖALADEL

Sügise 4. Omanik korteriühisus Sügise 4, restaureerimisprojekti autorid Janar Blehner ja Ove Oot (OÜ Apex Arhitektuuribüroo)

Hiiu-Maleva 56. Omanikud Daisy Järva, Riina Dubas ja Rivo Leisik

Jahu 7b. Omanik Wouter Jurgen Koelemeijer, restaureerimisprojekti autorid Janar Blehner ja Ove Oot (OÜ Apex Arhitektuuribüroo)

Kiige 7. Omanik Janek Pohla, välisviimistluspassi autor Epp Ilveste

Laulupeo 7. Omanikud Rene Riis ja Margus Hunt, välisviimistluspassi autor Mirjam Averin

Rapla 11. Omanik OÜ JaaPel Invest

Adamsoni 32. KÜ Adamsoni 32 ja arendaja OÜ Endover KVB

Roopa 16/ Villardi 8. Arendaja Olev Rei

Wismari 47. Arendaja ja omanik OÜ Pertton Ehitus

PARIMAD UUSEHTISED AJALOOLISES KESKKONNAS

Narva mnt 27 Balti Filmi- ja Meediakool. Omanik Tallinna Ülikool, projekteeija OÜ Salto Arhitektuuribüroo

Paldiski mnt 9 ja Koidu 1. Arhitektid Margus ja Tarmo Maiste (OÜ Proge)

(1)

(1) Sügise 4 on 1903. aastal projekteeritud Lenderi-tüüpi elamu Kelmiküla miljööalal, mis oli Nõukogude perioodil kaotanud enamiku algsetest dekoratiivsetest fassaadidetailidest. Renoveerimisel taastati korrustevaheline püstlaudisest vahevöö, akende ehisedetailid, profilleeritud piirdeliist, vahekarniisid ning laudis. Ülima asjatundlikkusega restaureeriti siseaknad, välisüksed, varikatus ning koridorid. Fotod Martin Siplane

(2)

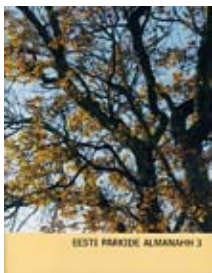
(2) Seene 8 traditsionalistliku kõrge kivikatusega hoonet peetakse arhitekt Robert Natuse loomingu üheks kaunimaks. Muinsusteadlikud omanikud on maja mitme aasta vältel nii väljast kui ka seest kultuurimälestisele vääriiselt korrastanud

2012. AASTAL ILMUNUD TRÜKISED

Eesti pargid 2

Koostajad: Olev Abner, Silja Konsa, Piret Palm, Urve Sinijärv
Toimetajad: Silja Konsa, Urve Sinijärv
Kujundajad: Jüri Kaarma, Ulla Säre
647 lk, eesti keeles
Väljaandjad: Keskkonnaministeerium ja Muinsuskaitseamet, 2012

Raamatu „Eesti pargid“ teine osa sisaldab Läänemaa, Lääne-Virumaa, Põlvamaa, Pärnumaa, Raplamaa, Saaremaa, Tartumaa, Valgamaa, Viljandimaa ja Võrumaa parke. Iga pargi ajalugu, kujundust, praegust olukorda ning taimestikku käsitletakse eraldi. Kirjeldused tuginevad varemavaldatud kirjalistele allikatele, arhiivimaterjalidele, koostamise käigus tehtud välitöödele ja taimestiku osas Tallinna Botaanikaia andmetele ning on rikkalikult illustreeritud ajalooliste ja tänapäevaste plaanide ja fotodega.

Eesti parkide almanahh 3

Toimetaja: Tiina Tammet
Kujundaja: Enno Piir
136 lk, eesti keeles
Väljaandjad: Keskkonnaministeerium ja Muinsuskaitseamet, 2012

Almanahh koondab nii ajaloolisi ülevaateid kui ka tänapäevaseid mõtteid parkide hooldamise ning mõistliku majandamise kohta. Praktiline osa keskendub parkide taimestiku ja loomastiku koosseisestamisele, et pargi kujundus, inimkasutus ning elurikkus ikka omavahel tasakaalus püsiks. Almanahh on mõeldud lugemiseks nii neile, kes parke kavandavad ja hooldavad, kui ka neile, kes parkides uidata armastavad.

*Kaalu Kirme***Kirikuhõbe uusajast tänapäevani****Eesti kirikute sisustus III**

Toimetajad: Anu Mänd, Anneli Randla
Kujundaja: Sirje Ratso
175 lk, eesti keeles
Väljaandja: Muinsuskaitseamet, 2012

Raamatus käsitletakse Eesti kirikute hõbevara uusajast tänapäevani. Tallinna Ülikooli emeriitprofessor Kaalu Kirme rikkalikult illustreeritud teos koosneb sissejuhatavast osast, sakraalhõbeda arenguloost läbi viie sajandi ja esemete valikkataloogist. Raamat on valminud riikliku programmi “Pühakodade säilitamine ja areng” raames.

*Mart Kalm***Rannalinn, seenrõdu ja viinakapp. Pärnu linnaarhitekt Olev Siinmaa**

Kujundajad: Aleksandr Zverev, Emil Urbel
300 lk, eesti ja inglise keeles
Väljaandjad: Eesti Arhitektuurimuuseum ja Eesti Kunstiakadeemia, 2012

Pärnu linnaarhitekt Olev Siinmaa (1881–1948) oli üks 1930. aastate väljapaistvamaid Eesti funktsionaliste. Nii tema heledad eramud kui ka Pärnu rannaarhitektuur kujunesid sõjaeelse moodsa elu sümboliks. Ent helge supelala kõrval tuli linnaarhitektil tegeleda ka elu argise poole, sotsiaalehituse kavandamisega. Raamat on rikkalikult illustreeritud vanade ja tänapäevaste fotode ning originaaljoonistega.

*Riin Alatalu***Muinsuskaitse siirdeühiskonnas 1986–2002: rahvuslikust südame-tunnistusest Eesti NSV-s omaloominguliseks Eesti Vabariigis**

Doktoritöö, *Dissertationes Academiae Artium Estoniae* 10
Juhendaja: prof Mart Kalm
Kujundaja ja küljendaja: Andres Tali
280 lk, eesti keeles ingliskeelse resümeelega
Väljaandja: Eesti Kunstiakadeemia kunstikultuuri teaduskond, muinsuskaitse ja restaureerimise osakond, 2012

Muinsuskaitse on mälumaastike kujundaja ja hoidja, rahvusliku identiteedi looja ja samas riikliku järelevalve ametkonnana palju erinevaid tähendusi. Mälestistel on üheaegselt nii rahvuslik, kultuuriline kui ka majanduslik väärtus. Eesti Vabariigi taastamisega kaasnesid põhjalikud ümberhindamised ja muudatused ühiskondlike suhete,

kokkulepete ning väärtuste skaalal. Murrang muutuv as ühiskonnas peegeldub nii ühiskondliku kui ka ametkondliku muinsuskaitse mõtteviisi, kaitse korralduse ning ametkonna ideoloogia ja positsiooni teisenemises. Riin Alatalu doktoritöö käsitleb muinsuskaitset kui üht olulist osa Eestis taasiseseisvumisega kaasnenud siirdeühiskonna arengust.

Hilikka Hiiop

Nüüdiskunst muuseumis: kuidas säilitada mittesäilivat? Eesti Kunstimuuseumi nüüdiskunsti kogu säilitamise strateegia ning meetod

Doktoritöö, *Dissertationes*

Academiae Artium Estoniae 11

Juhendajad: mag Sirje Helme ja

dr Anneli Rändla

Kujundaja: Villu Plink

Küljendaja: Tuuli Aule

280 lk, eesti ja inglise keeles

Väljaandja: Eesti Kunstiakadeemia,

Eesti Kunstimuuseum, 2012

Nüüdiskunsti loomepraktikate efemeerset ja dünaamilist iseloomu on keeruline sobitada traditsioonilise muuseumi säilitamissüsteemi ning tekib palju küsimusi: kuidas konserveerida nüüdiskunsti ebapüsivaid loomematerjale? Kuidas säilitada nüüdiskunsti teoste materiat mõtestavaid ideelisi tasandeid? Kas muuseumil on õigus koguda teoseid, mille füüsiline kestus on lühiajaline? Mis siis ikkagi jääb kaasaegsest pärandist tulevastele põlvkondadele? Hilikka Hiiopi doktoritöö üritab analüüsida neid keerulisi ja kohati ühese vastuseeta küsimusi, kaasates muuseumispetsialistide kõrval mõtteprotsessi ka teoste autoreid ja laiemat publikut. Doktoritöö juurde kuulub DVD, millele on salvestatud töö teises osas esitatud juhtumeid visualiseerivad videoülesvõtted ning intervjuu Kumu kuraatori Eha Komissaroviga.

Urve Sinijärvi

Kunst ja loodus pargis. Kujunduslike ja liigikaitse eesmärkide ühendamine parkide restaureerimisel ja hooldamisel Saare maakonna looduskaitsealuste parkide näitel

Doktoritöö, *Dissertationes*

Academiae Artium Estoniae 9

Juhendaja: prof Juhan Maiste

Kujundaja: Andres Tali

256 lk, eesti keeles

Väljaandja: Eesti Kunstiakadeemia

kunstikultuuri teaduskond,

muinsuskaitse ja restaureerimise

osakond, 2012

Doktoritöö otsib kompromissi parkide kui kultuuri- ja looduspärandit ühendavate mälestiste restaureerimisel. Eesmärk on kahe väärtuse ühendamine vastastikku kasulikul viisil: näidata, et ökoloogia võib olla pargi kujunduse teenistuses ja vastupidi – kujundusega seotud otsused võivad soodustada elurikkust. Töö põhisisu on restaureerimisülesande lahendamine üheteistkümnelt Saare maakonna pargis, mida kirjeldatakse koos valikute tegemise põhjendustega ning illustreeritakse fotomontaažidega.

Tuleohutus mälestistes ja vanades hoonetes.

(Muinsuskaitse- ja restaureerimisalane teabevoldik)

Koostaja: Mari Loit

Väljaandja: Muinsuskaitseamet,

2012

Võrguväljaanne *Renovatum* Anno 2012

Toimetajad: Helen Tarvis,

Heige Peets

Keeletoimetaja: Sirje Ratso

Inglisekeelsed tõlked: Kristi Tarand

Makett ja kujundus: Andres Uueni

209 lk, eesti keeles ingliskeelse

resümeelega

Väljaandja: Ennistuskoda Kanut,

2012–2013

Ajakirjal täitub tänavu 25. ilmumisaasta. Täna on publikuseeritud kaksteist numbrit ning aastail 2010 ja 2012 ilmus ajakiri võrguväljaandena.

Esitletavas ajakirjas on artiklite autoriteks valdavalt Kanuti konservaatorid ja teadurid, aga ka kolleegid erinevatest õppe- ja mäluasutustest, nagu näiteks Eesti Kunstimuuseum, Eesti Vabaõhumuuseum, Riigiarhiiv, Rahvusraamatukogu, OÜ Vana Tallinn, Eesti Kunstiakadeemia jt. Siit leiab üle kolmekümne artikli, mis jaotuvad kuude põhiplokki ja nagu traditsiooniks on saanud sisaldab ka seekordne kogumik põnevate konserveerimistöde kajastusi.

VANAD PUUTÖÖRIISTAD

Eestlased on metsarahvas, kes on elanud aastatuhandeid metsarohkes parasvöötmes. Tihe seos puudega on juurdunud sügavale eestlaste vaimuilma. Siinsed elu- ja kõrvalhoonedki on ajast aega olnud valdavalt puust. Puit on mõnus ja loomult soe materjal. Meie esiisad olid selle eri liikide omadusi hästi tundma ja oskuslikult kasutama õppinud. Elamute juures kasutati enamasti kuuse- ja männipuud. Tarbeesemed tehti aga funktsioonist lähtuvalt kas kõvemast või pehmemast puidust. Kasepuust valmistati näiteks rattarummusid ja rattapõidasid, kõverast kasest sai rangipuud või saani jalased. Haavast tehti katusepilpaid. Mädanenud südamikuga haavapalgist sai aga mesipuud ja viljakumme. Samuti treiti haavapuust vaanaseid (puukausse). Haaba kasutati ka erinevate painutatud kerega nõude (külmitud, vakad, viljatuulamissarjad, sõelad) valmistamisel. Tammepuust valmistati ratta- ja reekodaraid ning vankrite telgi. Samuti sobis see hästi oherdite ja vindlaväntade valmistamiseks. Saarlased kasutasid tamme eriti ohtralt, tehes painutatud kerega nõudki tammest. Saarepuu oli tähtis rataste valmistamisel. Kui rattapõid painutati ühest tükist, siis tehti see toorest noorest saarest. Tugev ja libe vahtrapuu sobis aga eriti hästi hõvliplakkude, haamri- ja kirvevarde ning hammasrataste hammaste valmistamiseks. Lõhestatud vahtrakisku kasutati sõelte ja sarjade punumisel. Seega võime öelda, et puud ja puidust esemed olid meie esivanemate igapäevaelu lahutamatuks kaaslasteks, millest tulenevalt on ka siin kasutuses olnud puutööriistade hulk küllaltki suur ja mitmekesine. Kõrvallehel on esitatud nendest väike valik.

Lusika- ja uurdenoad (foto 1). Lühikese varre ja kõvera otsaga lusikanugadega valmistati lusikate ja kulpide nõgusaid vorme. Pika varrega uurdenugadega lõigati aga laudnõude küljelaudade sisse põhjauure, kuhu sobitati põhjalaud. Uurdenoa vars on nii pikk sellepärast, et saaks selle otsa toetada vastu õlga – nii saab uuret täpsemalt lõigata. Olen alati imetlenud kahte käsitööeset. Esimene neist on Aafrikas kasutatav kõrrelitest punutud pudeli- või kannukujuline veenõu, mis muutub niiskudes niivõrd tihedaks, et sellega on võimalik vett kanda. Teine ime on meie puunõud. Nii laud- kui ka ummiknõude põhi tuli valmistada nõnda täpselt, et peale märgumist täitis puit paisudes põhjauure nii tihedalt, et see muutus vett pidavaks. Samas ei tohtinud põhjalaud paisudes küljelaudu laiali lükata. Omaette probleem oli meenõu põhja tihendamine, kuna mesi ei pane puitu paisuma. Sellisel juhul tihendati põhjauure männikoorepuruga.

Põõnasaed (foto 2) ja põhjahõõvliid (foto 3). Kasutati nt põõnadega lauduste tegemisel. Esmalt saeti ukselaudadesse põõnasaega põõnasoonde ehk nuutide servad. Seejärel kraabiti põõnasooned põhjahõõvliga tühjaks ning neisse löödi kalasabapõõnad.

Ämmalõuad ehk vitsahambad (**foto 4**) on traditsiooniline püttsepa tööriist, mida kasutati suuremate laudnõude juures äärevitsa pealeajamiseks.

Lauasulased ehk lauapoisid (**foto 5**). Kasutati pikema laua otsa toetamiseks – nt pikemat lauda hõõveldades sai ühe otsa kinnitada kruuvpingi kruvi vahele ja teise lauasulasele.

Rattapink (foto 6). Ratas pandi kokku rattapingil. Selleks paigutati rattarumm pingil asuvasse vastavatesse pesadesse, misjärel löödi rattarummus olevatesse õõnsustesse kodarad. Enne kodarate sisselöömist rattarummud kas keedeti või põletati ahjus, et need ei läheks kodarate sisselöömisel lõhki, kusjuures kodaraaugud täideti hobusesõnnikuga vältimaks nende suuremaks põlemist. Kui kodarad olid rummus, puuriti nende otsad kodarapuuri (torupuuri) täpselt sellisesse mõõtu, et nad sobituksid põidades olevatesse avadesse. Rummud ja põiad valmistati tavaliselt kasest, kodarad aga tammest või saarest. Järgnevalt löödi kodaratele põiad otsa. Põidasid oli alati viis ja kodaraid kümme. Põiad ühendati omavahel tüüblitega, mida kutsuti huulevarnapulkadeks. Siinsel rattapingil asuvad paremal kodarapuuriid ja vasakul rattarummu puuriid ehk mõllid. Rummu sisse puuritud avad olid alati veidi koonilised, et kulumise korral oleks võimalik ratast pingutada. Kulumise vähendamiseks tuli rattatelgi tõkatiga määrada. Kui talumees oli pikemal teekonnal tõkatiämbri maha unustanud ja ratas hakkas kriuksuma, siis pidi ka konn asja ära ajama.

Torupuuriid koos vutlaritega (foto 7). Kasutati kaevu veetorude puurimiseks. Kaevutoru valmistati tavaliselt haavapuust. Selle alumine ots asus vees ning ülemine ots oli ühendatud käsipumbaga. Puuriid pidid olema teravad kui habemenuga – selleks ka puust vutlarid tera ja meistri enda kaitseks. Puuriidele käisid taha pikad varred. Esmalt puuriti haavapalk peenema ning seejärel jämedama puuriga pikuti läbi. Jämedama puuri otsas oli konks, mille külge oli seotud köis või rihm. Puurimisel surus üks mees varrest puuri edasi ning teine tõmbas töö hõlbustamiseks köie või rihmaga teisest otsast.

Keermesõrad (foto 8). Kasutati keermelõikamiseks puidust kruvidele. Puidust keermestatud detaile tarvitati eelkõige vokkide, pitskruvide ja kruuvpinkide juures.

Tõnu Parmakson on endine restauraator.

(1)

(2)

(3)

(4)

(5)

(6)

(7)

(8)

